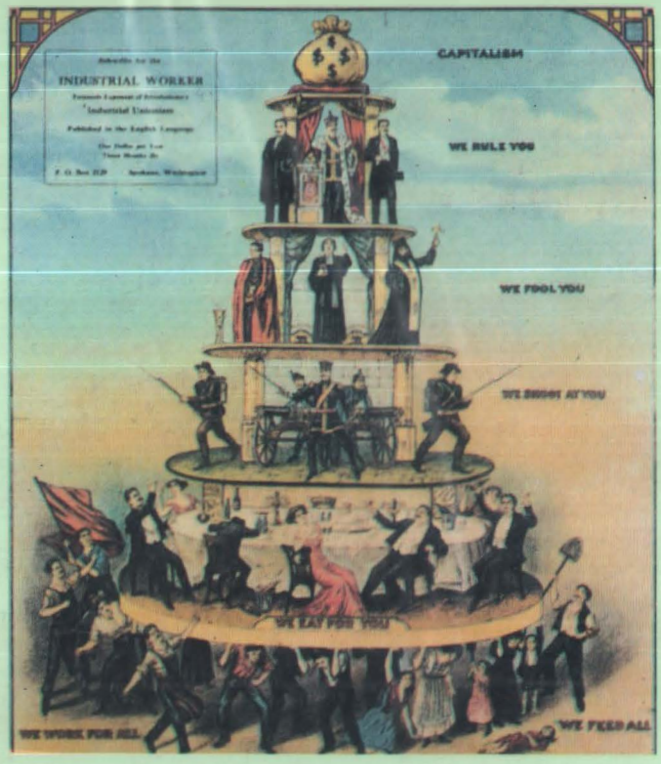
Cem EROĞUL

DEVLET NEDİR?

İMGE kitabevi

Cem EROĞUL DEVLET NEDİR?

İMGE kitabevi

CEM EROĞUL

DEVLET NEDİR ?

CEM EROĞUL

DEVLET NEDİR?

İmge Kitabevi Yayınları : 10

1. Baskı: 1990

İmge Kitabevi
Yayıncılık Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay /Ankara
Telefon: 118 19 42-125 65 32

Grafik-Dizgi: DİLSİZ - **118 73 91-Ankara**

Baskı ve Cilt: **Maya Matbaacılık Ltd. Şti.**
Tel: **118 01 53-Ankara**

YENİ ÖNSÖZ

Bu yapıtı, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesi iken, İngilizce olarak yazdım ve hemen arkasından Türkçeye çevirerek, 1981 yılının sonuna doğru, profesörlük tezi olarak sundum. İçinde, bugün artık kullanmaktan kaçındığım birçok yabancı sözcük bulunmasının nedeni budur. Bunlara dokunmak, pişmiş aşa soğuk su katacak, anlatımı ister istemez yapay kılacaktı. Onun için metni, o günlerde kaleme aldığım biçimiyle yayınlamayı yeğledim.

Profesörlük tezi olarak sunduğum bu çalışma, jüri tarafından kabul edildikten sonra, Fakülte Kurulu Nisan 1982'de profesörlüğüme karar verdi ve bu karar, bir ay geçmeden, Ankara Üniversitesi Senatosu tarafından onaylandı. Ancak, Devlet Başkanı, atama kararnamemi imzalamadı ve Şubat 1983'te, 1402 sayılı yasa uyarınca, üniversitedeki görevime son verildi.

Henüz üniversitede bulunduğum sırada, kitabın İnglizce aslı, SBF tarafından yayınlanmıştı: *An Essay On The Nature Of The State*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 480, 1981. Üniversitedeki görevimden ayrıldıktan sonra, Türkçe metni yayınlama fırsatını bulamadım. Bugün, nihayet, bunu yapabildiğim ve görüşlerimi, konuyla ilgilenen aydınların değerlendirmesine sunabildiğim için mutluyum.

Cem Eroğul
Ankara, Eylül 1989

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ: Devletin Öcü 3
GİRİŞ : Ön Açıklamalar.....11
I. BÖLÜM : Devletin Üç İşlevi.....23
II. BÖLÜM : Toplumun Ortak Çıkarı.....43
III. BÖLÜM : Egemen Sınıf Çıkarı.....63
IV. BÖLÜM : Devletin Kendi Çıkarı.....84
V. BÖLÜM : Devletin Doğası.....104
VI. BÖLÜM : Devletin Biçimleri.....122
SONUÇ: Devletin Geleceği.....142

ÖNSÖZ

DEVLETİN ÖCÜ

Belli başlı siyasal akımların hiçbiri devlete karşı pek sıcak görünmüyor. Anarşistlerin gözünde devlet başlıca kötülük kaynağı. İnsanlığın en önemli görevi ondan derhal kurtulmak. Marksist görüşe göre de devlet aynı ölçüde kötü bir şey: bir vuruşta ortadan kaldırılmasa bile, adım adım kuruyup gitmesini sağlamak için elden gelen herşey yapılmalı. Devlet kaldıkça özgürlük tam egemen olamaz. Sosyal Demokrasi'nin görüşü böylesine kesin değil. Devleti, durmadan artan bir eşitliğe ulaşma ereğinde işe yarar bir araç olarak değerlendiriyor. Yine de, dizginlenmemiş bir devlet gücünün yaratacağı tehlikelerin iyice farkında. Yerinden yönetimde ve yaygın bir özyönetim isteminde diretmesinin nedeni bu. Son aşamada sosyalizme varma ereği attığı adımların sonsuz ağırlığı yüzünden az çok gözden kaybolsa bile, yine de Sosyal Demokrasi, devletle özgürlük arasında temelde bir uyuşmazlık gören yaygın solcu düşünüşün bir parçası.

İşin ilginç yanı, siyasal yelpazenin sağ kanadının da devlete daha az kuşkuyla bakmaması. Liberallerin devlete karşı besledikleri küçümseme duygusu gerçekten kendi doğalarının gereği. Ona karşı ta içlerinden gelen bir tiksinti duyduklarına hiç kuşku yok. Muhafazakârların da devlete karşı pek sıcak duygular besledikleri söylenemez: kamu düzeninin korunması için devlet gücünün gereğini kabul etmekle birlikte, bu gücün yaygınlaşması onları hep rahatsız eder. Aslına bakılırsa, devlete devlet olarak değer veren az çok önemli tek siyasal akım Faşizm'dir. Faşizmin de yalnızca solun değil, ama sağın çoğunluğunun da gözünde böylesine iğrenç olması herhalde raslantı değildir. Kısacası, başkaca ayrılıkları ne olursa olsun, Faşizm dışındaki belli başlı tüm siyasal görüşler devlete karşı aynı sevmezliği paylaşır görünüyorlar.

Ne ki, gerçek yaşama bakıldığında, bu Kutsal İttifak'ın kuramsal endişeleri, devleti hiç de rahatsız etmişe benzemiyor. Her yandan söylenenin ve öngörülenin aksine, çarpıcı gerçek şu ki devlet hiçbir zaman bugünkü kadar gelişmemişti. Tarihin hiçbir döneminde devlet,

dünyayı bu ölçüde fethetmeyi başaramamış, hiçbir zaman böylesine çoğalmamış, hiçbir zaman bu denli güç toplamamış, hiçbir zaman insan yaşamının her yönüne bu derece karışma olanağını elde edememiştir. Henüz herhangi bir devleti ortadan kaldırmayı başarmış bir Anarşist akım yoktur. İktidardakilerin inançları ne olursa olsun, devlet tüm dünyayı fethetmiş, her yerde de gücünü artırmıştır. Böylece *uygulamada*, devlet bu inançlardan öcünü almıştır bile. Ama kuramsal öcünü henüz alamamıştır. Bu denemenin amacı uzun süredir kendini bekleten bu *kuramsal* öce katkıda bulunmaktadır.

Geçen on yıl içinde, devlete ilişkin kuramsal sorunlara karşı yeni bir bilinçlenmeye tanık olunmuştur. Bu yeni kuramsal ilgi bir raslantı değildir. Söz konusu ilgi uygulamadaki durum tarafından yaratılmıştır. Toplumsal yaşam, her alanda, devlete takılıp tökezlemeye başlamıştır. Dünyanın her yerinde boy gösteren köklü toplumsal bunalımın odak noktasının devlet olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Bu bunalım Batı'da daha göze batar olduğundan, devleti kuramsal olarak ele alma gereğinin en çok dünyanın bu yanında duyulmuş olması şaşırtıcı olmamalıdır. Ama bu durum bizi aldatmamalıdır. Sorun hiç de Batı'ya özgü değildir; aslında, evrenseldir.

Tarihe bakılırsa, devlet sorununa ilişkin böylesi bir bilinçlenme, devlet biçimlerinde kökten değişikliklerin gündeme geldiği her zaman ortaya çıkmıştır. Hiç değilse insanlık sistemli kuramsal düşünceyi geliştirmeye başladığından, yani Eski Çağ düşünürlerinden beri bu böyle olmuştur. Sokrates, Eflatun, Aristoteles, site-devletinin hızla gelişen bir dünyanın gereksinmelerini karşılamadaki yetersizliğinden doğan ağır bunalımın ürünleriydiler. Eninde sonunda sorun, önce Makedonyalılar daha sonra da Romalılar tarafından imparatorluklar kurulmasıyla çözülmüştür. Makyavel, Bodin ve Hobbes'un uğraştıkları bunalım, feodal kurumların yükselen kapitalizmin gereklerini karşılamadaki temel yetersizliğinden doğmuştu. Tarih bu sorunu ulusal devletin kurulmasıyla çözmüştür. Locke, Montesquieu ve Rousseau ise, daha da ağır bir sorunla karşı karşıya kalmışlardı: kapitalizmin taşkın gelişmesi devlet gücünün sınırlanmasını zorunlu kılan yeni iktisadi özgürlükler gerektiriyordu. Bu bunalım da, liberal devletin kurulmasıyla karşılanmıştır. Ondan sonra, tekelci kapitalizmin ortaya

çıkışı ve işçi sınıfının gelişmesi, yirminci yüzyılda tanık olunan siyasal gelişmeleri tahrik etmiştir. Bu tarihsel dürtüler de, bir yandan emperyalist, faşist veya sosyal demokrat, öte yandan ise, sosyalist veya antiemperyalist devletlerin kurulmasıyla karşılanmıştır.

Bu yüzyılın sonuna yaklaştığımız bir dönemde, devletle ilgili olarak yepyeni bir sorun karşımıza çıkmakta. Şimdiye dek her aşamadaki sorun, daima, yeni bir toplumsal düzenin gereksinmelerini karşılama yeteneği olan uygun bir devlet biçimi keşfetmekti. Günümüzde ise sorun çok daha derinlere iniyor. Tasavvur edilebilecek hiçbir devlet biçimi, gözlerimizin önünde biçimlenen yeni dünyanın gereksinmelerini karşılayabilecek yetenekte görünmüyor. Buna karşılık, ve görünüşte çelişkili olarak, her türlü devlet biçiminin aralıksız bir gelişimine de tanık oluyoruz. Bir yandan tüm dünya artık devlete tahammül edemez gibi görünüyor, öte yandan ise devletin rolünü daha da genişletmek için elinden geleni yapmaktan geri durmuyor. İşte tam bu çelişkidir ki, bizi devlet sorununu yeni baştan düşünmeye zorluyor. Ne ki, artık bu çabanın ereği daha uygun devlet biçimleri araştırmak olamaz: devlet olgusunun ta köklerine inmeye çalışmak zorundayız. Devlet artık yaşantımızın her yanına girdiğinden, türlü biçimleri üstünde kafa yormaktan çok, gerçek doğasını açıklama noktasında odaklanmamızın yaşamsal önemi vardır.

Bu yeni bilincin arkasındaki başlıca dürtü Fransa'daki Mayıs 68 ayaklanmasından kaynaklanmıştır. 1960'ların sonlarına gelindiğinde, Doğu'da olsun Batı'da olsun, kuramsal bir sorun olarak devlet siyasal-bilimcilerin gündemlerinden tümüyle silinmiş gibiydi. Bir yanda, Marksist toplumbilimsel düşünce, Stalin'ci dönemin korkunç darbelerinden hâlâ sersemlemiş durumdaydı. Öte yandan, Batı siyasalbilim düşüncesinde, devlet sorununu modası geçmiş bir ilgi alanı olarak kenara iten Parsons'cu bir yeni-Weber'cilik giderek yükseliyordu. H.Marcuse örneğinde görüldüğü gibi, köktenci düşünce bile Batı'da bir devrimin, yani başlıca ereği devlet olan bir toplumsal kalkışmanın niye düşünülemeyeceğini uzun uzadıya anlatmakla meşguldu. Kısacası, kuramsal bir sorun olarak devlet bilimsel düşüncenin dışına atılmıştı. Mayıs 68 fırtınası, aniden, işte böylesine durgun bir denizde patladı.

Bir kez daha, toplumsal gerçek bilimsel düşüncenin önüne geçmişti. Kuramcıların daha önce ele almaları gereken sorular siyasal eylemin yakıcı sıcaklığında pervasızca ortaya atılıyordu: Batı'da başarılı olabilecek bir devrimin devlete karşı tutumu ne olacaktı? Onu tümüyle (örneğin, sosyal devlet hizmetleriyele birlikte) 'yıkacak' mıydı, yoksa yalnızca kimi bölümlerine mi dokunacaktı? Öyleyse, hangi bölümlerine? Yıkılan kurumların yerine ne konacaktı? Daha başından itibaren devletin giderek 'kuruyup gitmesini' sağlamak üzere ne yapmak gerekiyordu? Utanç verici gecikmesinden canı iyice sıkılan kuramsal düşüncenin tek çaresi, uygulamanın meydan okumasına derhal yanıt vermekti. Bu uğraşın içine o zamana dek görülmemiş bir gayretle daldı ve kısa zamanda, yalnızca birkaçını saymak gerekirse, N. Poulantzas, R. Miliband, H. Lefebvre, C. Offe, F. Block, Batı Alman 'Türevciler'i ("Derivationists"), J. O'Connor, P.Birnbaum gibilerin çabasıyla bir dizi parlak ürün verdi.

Bu yeni çabanın özgünlüğü, sorunun özüne ulaşmada, yani 'devlet *nedir* ?' biçimindeki temel soruya yanıt bulmada diretmesi. O zamana dek, devlete ilişkin türlü sorunlar çevresinde birçok değerli katkıda bulunulmuştu. Bu bağlam içinde, özellikle 'karşılaştırmalı devlet yönetimi' alanında, D. Easton G. Almond, D. Apter gibi bilimadamlarının çalışmalarını anımsamak gerekli . Devletin teknik işlevlerinin sayılması, bunların türlü devlet kurumlarınca yerine getirilişinin ayrıntılı olarak sergilenmesi, türlü kurumlar arasındaki benzerlik ve ayrılıkların ortaya konması, devlet biçimlerinin yapısal-işlevsel özelliklerine göre sınıflandırılması gibi sorunlar kayda değer bir derinlikle ele alınmıştır. Öte yandan, tüzel yaklaşımın aydınlığından yararlanan anayasacıların, eski devletlerin işlev, yapı ve biçimlerini ortaya çıkaran etnologların, tarihçilerin çabalarıyla birçok ilginç çalışma da yapılmıştır. Ne ki, katkılarının yadsınmaz değerine karşın, bu incelemelerin hiçbiri, devletin doğasına ilişkin temel 'ontolojik' sorunu kavramayı başaramamıştır. Fransız ayaklanmasının harekete geçirdiği bu yeni Marx'çı yaklaşımın en ilginç yanı, işte bu temel sorun üstünde odaklaşmasıdır.[1]

Ne ki, sorunun çözümü son derece güç. Onun için, son zamanlardaki çalışmaların üstün niteliklerine karşın doyurucu bir

çözüme henüz ulaşılmamış olmasına şaşmamak gerekir. Gerçekten de, sorunun karmaşıklığı karşısında, türlü yaklaşım ve tekniklere yer açık. Marksizm dışında, sistemizm, strüktüralizm, fonksiyonalizm, historisizm gibi yaklaşımları ve model kurma, karşılaştırma, nicel 'yöntemler' deneme gibi teknikleri kullanmak olanaklı. Tüm bu yaklaşımlar içinde, Marksist yaklaşımın kendine özgü güçlükleri olduğunu başlangıçta belirtmekte yarar var.

Marksistlerin karşılaştıkları ilk güçlük, kurucu atalarının eserlerinde hazır bir siyaset kuramının yokluğu. Hem gerekliliğinin, hem de yoğun güçlüğünün bilincinde olmasına karşın, Marx hiçbir zaman bir devlet kuramı geliştirememiştir. Kugelmann'a yazdığı 28 Aralık 1862 günlü bir mektupta, ***Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı***'nın ilk iki bölümünün yayınlanmasıyla ekonomi politiğin ilkelerinin "özünü" ortaya koyma görevinin tamamlandığını söylüyor: yapılanlara dayanarak bundan böyle başkalarının gerekli gelişmeleri gerçekleştirmeleri olanaklı görünüyor. Ama bunun bir istisnası olabilir diye ekliyor Marx, yani kendi katkısının kaçınılmaz olabileceği bir istisna. Bu da, "türlü devlet biçimlerinin toplumun türlü iktisadi yapılarıyla ilişkileri"[2] sorunudur, diye yazıyor. Ancak, acı gerçek şudur ki yirmi bir yıl sonra öldüğünde, Marx bu işe hâlâ girişememişti. Gerçi bu yolda bir ilk adım, Engels tarafından, ***Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*** eseriyle atılmıştı; ama birçok aydınlatıcı bulgulara karşın bu yalnızca bir başlangıçtı. Gerçekte, 'Marksist devlet kuramı', Lenin'in ***Devlet ve Devrim***'i ile Gramsci'nin birtakım değerli katkılarından sonra bile, ilk adımlar düzeyinin ötesine geçememiştir.[3]

Marksistlerin karşısına dikilen ikinci önemli güçlük, öğretinin savları ile tarihsel gerçeğin kendisi arasındaki göze batıcı aykırılıklardır. Daha başlangıçtan itibaren, Marksizm, proletarya diktatoryası kurulur kurulmaz devletin adım adım kuruyup gitme sürecine gireceği yolundaki öngörüsünde sıkı sıkıya diretmiştir. Ne ki, kurucusunun kesin ifadelerine karşın, Marksist olduğunu resmen ileri süren ilk devlet, tarihin o zamana dek gördüğü en güçlü örgüt olup çıktı. Sonradan kurulan sosyalist devletlerin tümü de, hiç istisnasız, hep aynı yolu izledi.

Marksist yaklaşımın karşısındaki üçüncü güçlük ise, bu öğretiyi savunanların görüşleri arasındaki keskin ayrılıklardır. Marksistlerin bazı temel görüşlerde birleştikleri gerçek olsa bile, ortada kalan ayrımlar öylesine önemlidir ki 'Marksizm' etiketi, toplumbilim alanındaki şu veya bu girişimi açık seçik biçimde tanımlamak için tümüyle yetersizdir. Her yazar, ayrıca, incelediği sorunda kullandığı özel yaklaşımın, geniş Marksizm alanının neresinde yer aldığını da açıklamak durumundadır. Ne ki, bu iş hiç de kolay değildir. Nitekim, bu denemede kullanılan yaklaşımın açıklanmasına, yalnızcı giriş değil, birinci bölümün çoğu da hasredilecektir. Üstelik, bu sorunun türlü yönleri bu denemenin daha birçok yerinde karşımıza çıkacaktır.

Devlete ilişkin son Marksist araştırmaların temelde olumlu katkılarına karşın, artık konunun bir ölçüde lafazanlığa boğulduğuna tanık olunduğu da bir gerçektir. Bunun başlıca iki nedeni vardır. İlki, Marksizmin kendi yaratıcılığından kaynaklanmaktadır. Bir yüzyılı aşan incelemeden sonra, bugün artık öğreti öylesine bol yoruma kavuşmuştur ki, bunu izleyenler, öğreti alanında ortaya çıkan tüm büyük tartışmalar karşısındaki görüşlerini sık sık açıklamaya itilmektedirler. Yukarıda belirtildiği gibi, bir ölçüde açıklama yapmak gerçekten kaçınılmazdır. Ama bu çaba fazla ileriye götürüldüğünde, incelenen özgül sorunun bir yığın epistemolojik ve yöntemsel kavga içinde boğulup gitmesi tehlikesi belirir. Tanık olunan laf bolluğunu yaratan ikinci neden, sorunun kendisinden kaynaklanmaktadır. Devletin her taşın altından çıkmaya başlaması, sorunun, hepsi de kuramsal bir ilgiye konu olabilecek çok çeşitli yönlerini ortaya çıkarmıştır. Böylece, sorunun her yönüne ilişkin olarak birşeyler söyleme eğilimi, işin özünün gözden kaçmasına yol açabilmektedir.

Önünüzdeki denemede, bu tuzaklara düşülmemeye özen gösterilmiştir. Elden geldiğince kısa ve açık olmaya sürekli çaba harcanmıştır. Marksizmin 'bunalımına', bu bunalımın toplumsal anlamına, klasiklerin nasıl en iyi 'okunabileceğine', türlü metinlerinin göreli değerine, vs. ilişkin uzun tartışmalardan kaçınılmıştır. Aynı şekilde, klasik ve modern Marksizmin tüm siyasal eserlerinin değerlendirilmesine girişilmemiştir. Ayrıca, Marksist klasiklerden, kılı kırk yaran açıklamalarla bezenmiş uzun alıntılar yapmaktan da

kaçınılmıştır. Bu deneme Marksizm üstüne değil devlet üstüne yazıldığından, ancak inceleme konusunun gerektirdiği ölçüde, yazarın Marksizmden ne anladığı kısaca açıklanmakla yetinilmiştir.

Öte yandan, yanlış değerlendirilme tehlikesi bile bile göğüslenerek, incelenen konunun yalnızca esasına ağırlık verilmiştir. Sorunun tüm yönlerine değinip dağılmaktansa, işin özü gibi görünen konu üzerinde yoğunlaşma yeğlenmiştir: devletin temel doğasının açığa çıkarılması.[4] Kanımızca, ancak bu 'niteliksel çözümleme' -burada veya başka bir yerde- başarıldıktan sonradır ki, çok yönlü tarihsel, ampirik ve belki de nicel araştırmalar, dayanabilecekleri sağlam bir temele kavuşabileceklerdir.

Yukarıda belirtildiği gibi, giriş ve ilk bölüm, bu denemede kullanılan yaklaşımın esaslarına ilişkin bir ön tartışmaya ayrılmış durumda. İzleyen üç bölümün her biri, devletin üç temel işlevinden birini inceliyor. Beşinci bölümde, bu kurucu işlevlerin tümü ele alınıp bileşik bir görüş geliştirilmeye çalışılıyor. Son bölüm, devletin biçimleri sorununu tartışıyor. Nihayet, sonuç, bu denemenin devletin doğasına ilişkin görüşlerinin ışığında, devletin geleceğini öngörmeye çalışıyor.

NOTLAR

1 Bu yalnızca genel olarak devlete ilişkin araştırmalar açısından değil, ama Marksist siyasal düşünce bakımından da bir yenilikti. *Bkz.* David A. Gold, Clarence Y.H.Lo, and Erik Olin Wright, "Recent Developments in Marxist Theories of the Capitalist State", *Monthly Review*, V. 27, n.5 (October 1975), s. 30: "Devlete ilişkin olarak öteden beri Marksistlerin söylenecek çok sözleri bulunmasına karşın, bir devlet kuramının yaratılmasının açık seçik bir görev olarak kabulü oldukça yenidir."

2 Karl Marx, *Letters to Dr. Kugelmann*, London, Martin Lawrence, 1934, s.23.

3 Marksist klasiklerin siyaset ve devlet sorununa ilişkin genel durumunun kısa ama gerçekçi bir özeti için *Bkz.* Ralph Miliband, *Marxism and Politics*, Oxford University Press, 1977, s.1-3.

4 Bu denemede 'devlet', toplum anlamında değil, aygıt anlamında kullanılmaktadır.

GİRİŞ

ÖN AÇIKLAMALAR

Toplumsal devinimin tüm bireysel devinimlerin toplamından ibaret olduğu noktasında herkes birleşiyor. Hem davranışçılık, hem de Marksizm bu temel konuda aynı görüşe sahip. Konunun temel önemde olmasının nedeni, daha başlangıçta, toplumsal yaşama ilişkin olarak her türlü idealist (veya metafizik) yaklaşımı reddetmesidir. Ortada, ne Genel İrade, ne idea'nın açılıp gelişmesi, ne de Akıl veya Adalet'in gerçekleşme süreci var. Olan tek şey birbirleriyle ilişkide bulunan bireyler. Bu çizginin ötesinde toplum olmadığı gibi berisinde insan da yok.

Toplum yaşamının motoru, onu hareket ettiren güç, yani *toplumsal enerji* , bireysel enerjiden başka bir şey değil. Birleşik olduğu bir gerçek, ama özünde yine de bireysel enerji. Enerji de, ister doğal, ister toplumsal olsun, daima fiziktir. Toplumu hareket ettiren şey, yalnızca, milyonlarca bireyin ('kitleler') birleşik fizik enerjisidir. İnsanların kasları, sinirleri, beyinleri ve eylemlerinde kendilerine yardım olsun diye kullandıkları (en geniş anlamda) 'araçları' dışında, toplumsal enerji yoktur.

Ne ki, bireyler rasgele devinmezler. Bu noktada da davranışçılık ile Marksizm aynı görüştedir. Toplumsal yaşam sürecinde ve doğaya karşı hiç bitmeyen uğraşları sırasında, bireyler az çok belirlenmiş hareket kalıpları edinirler. Batı toplumbilimi bunlara 'rol' adını vermiştir. Marksizmin de aynı terminolojiyi benimsemesinin bir sakıncası yoktur. Roller, bireysel devinimi kalıba döken, ona toplumsal anlam veren davranış kalıplarıdır. Rollerin hep birbirleriyle ilişkili olmasının nedeni budur. Bireysel devinimlerin, toplumbilim kuramını, ancak belli rolleri yerine getirdikleri sürece ilgilendirmeleri de aynı nedene

bağlıdır. Toplumbilim kuramının gözünde bireyler, herşeyden önce, gerçekleşmesi için gerekli enerjiyi sağladıkları rollerin taşıyıcısıdırlar. Bunun içindir ki, biyolojileri veya psikolojileri genel olarak toplumbilimin ilgi alanının dışındadır. Yine de bu noktada, örneğin Parsons'un ısrarlı uyarılarına[1] karşın sık sık psikolojizme düşen Batılı meslektaşları karşısında, Marksistlerin daha tutarlı davrandıklarını belirtmek gerekir.

Kendi kendini tekrarlayan ve toplumun yoğurduğu ilişki dizilerini yeniden üretip duran roller, *toplumsal yapıları* doğururlar. O halde, yapıların rol demetleri olduğu görüşü esas olarak doğrudur. Ama gerçekte, yapılarda bunun ötesinde de birşeyler vardır. Çünkü, toplumsal rollerini gerçekleştirirken bireyler türlü araçlar, aletler, binalar, vs. kullanırlar ve bütün bunlar rollerle birlikte yapıların parçasıdırlar. Demek ki, yapı, somut roller ve türlü maddi araçlar tarafından ortaya konan bir toplumsal devinim kalıbıdır.

Yapı kavramına ilişkin olarak açık seçik bir görüşe sahip olmak çok önemli olduğundan burada şu noktalara dikkat çekmek yararlı olabilir:1) Bir yapının öğeleri çok ayrı türlerden oluşabilir: düşünceler, inançlar, fizik güç, canlı ve cansız nesneler, vs.; 2) Bir yapının tüm öğeleri toplumsal ürünlerdir: tümü de eğitime, alıştırmaya, iktisadi üretime, vs. bağlıdır; 3) Bireysel enerji tarafından harekete geçirilmediği sürece toplumsal açıdan yapı ölüdür; 4) Bir yapı tarafından biçimlendirilmediği sürece bireysel enerji toplumsal açıdan anlamsızdır, salt fizik bir güçtür; 5) Toplumsal yaşamda yapılar ve bireyler hiçbir zaman birbirlerinden ayrılmazlar: yapılar bireysel enerjiyi toplumsal enerjiye dönüştüren 'anahtarlar'dır; 6) Son olarak şunu da eklemek gerekir ki, toplumsal devinimi biçimlendirmekle birlikte, bunun sonucunu yapılar yalnız başlarına belirleyemezler. Sonuç, aynı zamanda, hem bir dizi dış etmene, yani, 'koşullara', hem de aktörlerin öznel durumlarına bağlıdır.

Bu açıklamalar ışığında, toplumların ve bunların bölümlerinin daima rol ve yapı demetleri olarak tanımlanabileceğini görmek kolaydır. Gerçekten de, bu noktada fazla bir tartışma yoktur. Ne ki, bu saptamaya dayanılarak fazla bir yol alınamaz; çünkü, bu noktada,

rol-yapı kümelerinin aralarındaki farkların nedenleri, göreli toplumsal önemlerinin ne olduğu ve birbirleriyle nasıl ilişkilendikleri henüz belli değildir.

Fonksiyonalizm, haklı olarak, toplumsal eylemleri, dolayısıyla da onları kalıplandıran rol-yapı kümelerini birbirlerinden ayırdeden şeyin, onların *işlevi* olduğunu ileri sürmüştür. Başka bir deyişle, bir rolle yapıyı başka bir rolle yapıdan ayıran özellik, gerçek yaşamda gördüğü iştir. Bir toplumsal eylemin konusu üretim ise, karşımızda üretici rol ve yapılar, siyaset ise, siyasal rol ve yapılar vardır, vs. Buna göre, rol-yapı kümelerini birbirlerinden ayırdedebilmek için, ait bulundukları alanın niteliği hakkında açık bilgi sahibi olmak zorundayız.

Bu noktaya dek, ister Batılı , ister Marksist olsun, toplumbiliminin başlıca akımları arasında görüş birliği vardır. Çünkü bu çizgi, maddeci bir toplumbilim anlayışının en alt basamağıdır. Bunun berisinde, bilimin kendisi de yok olur. Ama ötesine geçildiğinde, toplumbilim içindeki belli başlı akımların yol ayrımına geldikleri görülür. İlk ayrım epistemolojik, dolayısıyla da yöntemsel niteliktedir. Davranışçılık olsun, ampirizm olsun, toplumsal gerçeğin ancak duyularımızla kavrayabildiğimiz verilerden ibaret bulunduğu görüşündedir. Bu yüzeyin altına gizlenmiş bir iç gerçekliğin peşinde koşmak, metafizik veya mistik bir tutumdur. Böylesi bir yaklaşım 'bilimdışı'dır; buna olsa olsa 'felsefe' etiketi vurulabilir. Strüktüralizmin oluşturduğu önemli istisna dışında, bu görüş Batı toplumbiliminin egemen görüşüdür.

Bu noktada, strüktüralizm Marksizmle aynı yandadır. Her iki akım da , toplumsal yaşamın yüzeyinde görülenlerin genellikle yanıltıcı olduğu görüşündedirler. Çok sıradan bir benzetmeyi yinelemek gerekirse, güneşin görünüşteki devinimi gerçek devinimini nasıl gizliyorsa, yüzeyde görülenler toplumsal gerçeğin ancak çarpıtılmış bir yansımasıdır, derler. Toplumbilim, toplumsal gerçeği kavrayabilmek için, gizli yapıların perdelerini kaldırma ereğiyle bu görüntülerin ötesine gitmek zorundadır. Devleti konu edinen araştırmalar açısından bu epistemolojik görüşün sonucu şudur ki, devletin gerçek doğası görünüşteki rol ve yapılarında asla belirgin değildir.

Demek ki, devlet gerçeğini kavramak için, görünüşteki biçimleri, hazır bilimsel veri olarak kullanmaya kalkışmak çok yanıltıcı olabilir. Ancak, bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, 'karşılaştırmalı devlet yönetimi' alanında öteden beri kullanılan yaklaşım hep bu olmuştur. Gerçek yaşamda devletler büyük-küçük, varlıklı-yoksul, sosyalist-kapitalist, otoriter-liberal, federal-birleşik, vs.dirler. Bu ayrımlar *sonsuz* karşılaştırmalara olanak açar ve akademik dünya bunlarla uğraşmaktan özel bir zevk alır. Yasama organları, siyasal partiler, bürokrasiler, ordu yönetimleri, din siyasetleri, vs. boyuna karşılaştırılır, şu veya bu etmene öncelik verilerek sınıflandırmalar yapılır, haritalar çizilir. Bu yolda en ileri teknikler de bol bol kullanılır. Ne ki, bütün bu çabaların sonucunda ortaya çıkan şey, devletin gerçek doğasının resmi değil, devlet biçimleri 'fotoğraflarından' oluşan muazzam bir yığındır.

Temeldeki bu yaklaşım kusuruna dikkati çekmek, elbette ki, görünüşteki biçim, rol ve yapıların tümüyle hesaba katılmaması gerektiği anlamına gelmez. Böylesi bir görüş baştan sona anlamsız olur. Aslında vurgulanmak istenen nokta, kuramsal açıklamanın bu görüntülerden başlamaması gereğidir. Ampirik gerçekler, ancak ondan önce yer alan kuramsal çözümlemelerin sonucu olarak açıklanabilmelidir. Strüktüralizm olsun, Marksizm olsun, yüzeyde görülen ('fenomenal') biçimlerin sırrının gizli yapılarda saklı olduğunu savunurlar. Ancak bu gizli gerçeklik kuramsal olarak kavrandıktan sonradır ki, görünüşteki toplumsal 'olgular' açıklanabilir. Yüzeydeki verilerden kuramsal açıklamalara atlamayı deneyen herhangi bir 'kestirme' yolun sonu başarısızlıktır.

İkinci büyük ayrım ise, strüktüralizm dahil tüm Batılı okulları bir yana, Marksizmi de karşı yana atar. Bu ayrımın konusu, ***toplumsal belirleyiciliğin*** varlığı ve niteliğidir. Gerçi, tüm bilimsel düşünce okulları şu veya bu ölçüde bir belirlemenin varlığını kabul ederler. Çünkü, ***hiçbir*** belirleme olmasaydı, toplumsal devinim tümüyle rasgele olurdu ve herhangi bir bilimsel yaklaşıma yer kalmazdı. Ne ki, Batılı okulların gözünde belirleme ancak kısmidir ve türlü türlüdür. Toplumsal devinimi açıklayan birçok etmen vardır. Bu etmenler, genellikle, incelenen toplumsal alana göre değişirler. Toplumun toptan devinimini belirleyen önde gelen bir etmen yoktur.

Bu nedenledir ki, tarihsel akış içinde aranacak bir 'gelişim çizgisi' de yoktur. Toplumların ve bunların şu veya bu bölümlerinin değiştiği bir gerçektir. Ama bu değişmeler, tek ve aynı etmenin belirlediği bir gelişim doğrultusu izlemezler. Üstelik, Batı düşüncesinin çoklukla benimsediği toplumsal etmenler genelikle öznel türdendir. Toplumsal devinimi açıklayan etmenlerin çoğu, bireylerin bencilliği, açgözlülüğü, hırsı, iktidar, paye, vs. gibi değerlerin peşinden koşuşlarıdır.

İşte bu noktada Marksizm tüm Batılı okullardan ayrılır. Onun gözünde, tüm toplumların başlıca sorunu insanlıkla doğa arasındaki savaşımdır. Her türlü toplumun varlık ve gelişiminin temel koşulu bu savaşım olduğuna göre, tüm toplumsal yaşamın *başlıca* belirleyicisi *iktisadi* etmendir. Toplumasl yapılar bu savaşım tarafından biçimlendirilirler. Yine bu savaşım süreci içindedir ki toplumlar, doğaya karşı savaşta tuttukları mevkilere göre birbirlerinden ayrılan rollere ve yapılara bölünürler. Bireylerin fizik güçlerinin de buradaki anlamında doğanın bir parçası olduğu anımsanmalıdır. Bu anlayışın sonucu olarak, doğaya karşı savaşım, bir bölüm insanın başka bir bölüm insanın gücünü kendi hizmetine koşmasını da içerir. İşte bu yoldan, doğaya karşı savaşım, insanların kendi aralarında bir savaşım biçimini de alır. Aynı şeyi Marksist terminoloji içinde söylemek gerekirse, doğaya karşı savaşımın amacı 'üretim güçleri'nin yeniden üretimi ve geliştirilmesidir; ve bu savaşım daima belli 'üretim ilişkileri' içinde yürütülür.

Bu temel görüş Marksizme iktisadi etmeni en önemli etmen olarak ileri sürme olanağını verir. Elbette bu, Marksizmin gözünde iktisadi etmen tek etmendir demek anlamına gelmez. Birçok karşıtının ileri sürdüğünün aksine, Marksizm, başka birçok etmene de geniş yer ayırır. Ne ki, tüm bu etmenler içinde, toplumun yaşamını sürdürmesindeki rolü nedeniyle, iktisadi etmenin daima önde gelen belirleyici olmayı başardığını savunur.

Tüm Marksistler bu temel görüşte birleşirler. Ama iktisadi belirlemenin *niteliğinin* tanımına gelince, bu kez Marksizm içinde türlü okullar arasında yol ayrımları belirir. Marksizm içinde ki bu

karşıt görüşlerin varlığına daha önce değinmiştim. Bunların karşılıklı savlarının geçerliği konusunda bir tartışmaya girişmeye niyetim yok. Burada, yalnızca devlet sorununu doğrudan doğruya ele alabilmek için gerekli olduğu ölçüde, Marx'çı toplumsal belirlemeden kanımca ne anlamak gerektiğini özetlemekle yetineceğim.

Marx, toplumsal gerçeğe ilişkin temel anlayışını, en genel ve dolayısıyla en soyut biçimde, 1859 tarihli *Önsöz*'de ortaya koymuştur. Onun görüşüne göre, her toplum başlıca iki dizi yapı arasında bölünmüştür: altyapı (temel) ile üstyapı. İlki, iktisadi devinimi kalıba döken yapılar demetidir ve bu yüzdendir ki, siyaset, felsefe, estetik, vs. gibi devinim alanlarını kapsayan ikinci yapıya göre daha fazla ağırlığa sahiptir. Marx bu ikinci dizi yapıyı, insanların toplumsal devinimlerini kavramalarını ve bunu -doğru veya yanlış yönde- yönlendirmelerini olanaklı kılan ideolojik biçimler olarak açıklıyor. Bu tanıma göre, devlet 'üstyapı'nın bir parçasıdır ve öyle olduğu içindir ki, tüm üstyapıların altyapı tarafından belirlenmesini düzenleyen genel kurallara uymak zorundadır.

Sık sık ileri sürüldüğünün aksine, sözü edilen bu belirleme mekanizması basit ve tek yönlü olmaktan çok uzaktır. Aşağıda sıralanan birkaç örneğin, bu belirlemenin bürünebileceği biçimlerin büyük çeşitliliğini göstermeye yeteceği umulabilir. Bunun en basit ve en sık sözü edilen biçimi, 'doğrudan ve olumlu' etkidir. Ör: kapitalist üretim tarzının burjuva devrimine yol açması. Ne ki, olabilecek biçimlerden bu yalnızca bir tanesidir. Gerçekten de, bu 'doğrudan' etki 'olumsuz' da olabilir: örneğin, toplumsal egemenliğini koruyabilmek için burjuvazi siyasal üstünlüğünü feda etmek zorunda kalabilir. *(Bkz.18 Brümer)*. Üçüncüsü, bu etki 'edilgin ve olumlu' bir biçim alabilir, yani altyapı üstyapıya belirli yolları açmakla yetinebilir. Ör: kapitalizm krallıkla olduğu kadar cumhuriyetle de uyuşabilir. Dördüncüsü, belirleme 'edilgin ve olumsuz' olabilir, yani altyapı belli çözümleri üstyapı için olanaksız kılabilir. Ör: toplumsal koşulların henüz olgunlaşmamış olması nedeniyle, 1848 ayaklanmasının bir proletarya devrimi olarak başarısızlığa mahkûm bulunması. Beşincisi, belirleme 'etkin, ama çelişkili' olabilir. Başka bir deyişle, altyapı üstyapıyı kendi içinde çelişen bir yöne itebilir. Ör: burjuvazinin feodal

beylerin toplumsal dayanağını yıkmak için bir toprak reformu yapmak zorunda kalması, ama bunu yaparken de kaçınılmaz olarak diğer bir düşmanını, yani proletaryayı güçlendirmesi. Altıncısı, belirleme 'edilgin, ama çelişkili' olabilir. Bu durum altyapı üstyapıya yalnızca çelişkili olanaklar açınca ortaya çıkar. Ör: ulusal savaşla karşı karşıya kalan burjuvazinin, iki düşmanından, yani yabancı burjuvazi ile kendi proletaryasından birini güçlendirmeyecek bir eylemde bulunamaması. Yedincisi, belirleme 'etkin, olumlu ve kısmi' olabilir, yani altyapı üstyapının diğer bölümlerini etkilemeden yalnızca bir bölümünü belli bir yöne itebilir. Ör: üretim ilişkilerinde yeni bir tehditle karşılaşan burjuvazinin Kilise ile savaşım siyasetini kökünden değiştirip dinsel eğitime devlet yardımı yapmaya zorlanması. vs.

Sanırım bu birkaç örnek, üstyapının altyapı tarafından belirlenme biçimlerinin ne denli çeşitli olabileceğini göstermeye yeter. Marksizmi bu belirleme biçimlerinin en basitinin tekdüzeliğine hapsetmek, ancak bu konudaki bilgisizlikten veya yanlı bir tutumdan kaynaklanabilir. Kaldı ki, gerçekte bu temel belirlemenin daha da büyük bir çeşitlilik göstermesi beklenebilir.

Bu konuda açıklamaları sürdürüp devlet kuramı için bazı ön sonuçlara ulaşmaya çalışmadan önce, yine sık sık karşımıza çıkan iki yanlış anlayışa daha dikkat çekmek zorunludur. Bunların birincisi belirleyici etkinin niteliğine, ikincisi ise alt ile üstyapıların doğasına ilişkindir.

Altyapının üstyapıyı 'etkilediği' veya onu 'belirlediği' söylendiğinde, hiçbir biçimde, bu ifadeden altyapının bir dizi ölü yapıyı sağa sola iten bir tür etkin 'özne' olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Böylesine derin bir yanlış anlamayı önlemek içindir ki bu girişin hemen başında, toplumu somut bireylerin ötesinde aramanın boş bir çaba olduğu belirtilmişti. Toplumsal devinim daima somut bireylerin eyleminden ibarettir. Ne ki, daha önce de belirtildiği gibi, bu bireysel eylemler her zaman toplumsal yapılar tarafından biçimlendirilirler. Dolayısıyla, somutta, bir yapının diğerini 'etkilemesi' demek, zorunlu olarak belirli kalıplar içinde hareket eden birtakım *bireylerin* kendi kendileri ve/veya başkaları üzerinde birtakım

etkiler yaratmaları, böylece de, eylemleri etkilenen bireylerin yine kaçınılmaz olarak belirli kalıplar içinde hareket etmelerine yol açılması, demektir. İkinci yapının 'belirlenmiş' olmasının nedeni, kendi kalıbını oluşturan bireysel eylemlerin, ilk kalıbın biçimlendirdiği bir dizi eylemin etkisiyle oluşmuş bulunmasıdır. Aynı şeyi çok daha somut sözlerle ifade etmek gerekirse, kendi tarihlerini insanlar daima kendileri yaparlar, ama, kaçınılmaz olarak, bu tarihlerini daha önceki insanların (veya daha önce kendilerinin) yapılaştırdığı koşullar içinde yaparlar.[2]

İkinci zorunlu açıklama. alt ve üstyapıların doğalarına ilişkindir. Marksizm hakkındaki birçok yanlış anlamanın kaynağı bu kavramlara ilişkin yanlışlıklardır. Belirtilecek ilk nokta, bu iki dizi yapı arasında *gerçeklik derecesi* bakımından hiçbir ayrım bulunmadığıdır. Altyapı üstyapıdan daha gerçek değildir. Belirtilecek ikinci nokta, bu yapılar arasında *soyutluk derecesi* bakımından bir ayrım bulunmadığıdır. Üstyapı , görece daha somut bir altyapı karşısında yer alan daha soyut bir yapı değildir. Kuramsal kavramlar olarak ikisi de tümüyle aynı ölçüde soyutturlar. Üçüncüsü, bu kavramlar arasında *kronolojik bir öncelik* bulunmadığı belirtilmelidir. Altyapı üstyapıdan daha eski değildir. Her dönemde her altyapının mutlaka bir üstyapısı olmuştur. Çok sık yanlış anlamalara yol açtığı için özellikle belirtilmesi gereken dördüncü nokta ise, alt ve üstyapılar arasında *maddi olma* bakımından hiçbir ayrım bulunmadığıdır. Altyapı birtakım katı, elle tutulur nesnelerden oluşup düşünce bulutlarından ibaret bir üstyapı karşısında yer almaz. Hem altyapının, hem de üstyapının öğeleri, aynı ölçüde, maddi nesnelerden, insan ilişkilerinden veya düşüncelerden oluşabilir. Örneğin, yeni bir ürünün düşüncede tasarlanmış biçimi 'kavramsal' bir nitelik taşımakla birlikte yine de altyapının öğesi iken, bir kale üstyapnın öğesi olabilir.

Marksist düşünceye göre, gerçekte bu iki kategoriyi ayıran şey ait oldukları *alan*, karşılıklı toplumsal yerleri, dolayısıyla da insan davranışını belirlemedeki farklı yetenekleridir. İktisadi üretimle ilgili tüm maddi nesneler, eylemler, düşünceler altyapıya aittir. Üstyapı, tüm öteki nesneleri, eylemleri ve düşünceleri kapsar. Demek ki, ister 'maddi' ister 'düşünsel ' olsun, herhangi bir toplumsal nesnenin

altyapıya mı yoksa üstyapıya mı ait olduğunu belirleyen şey yalnızca onun yeridir. Dolayısıyla, bir zamanlar üstyapıda yer alan bir nesnenin farklı bir toplumda alltyapıda yer alması veya bunun tersinin olması daima olanaklıdır. Altyapının belirleyici olmasının tek nedeni, topulumun kendini sürdürebilmesi için en yaşamsal öneme sahip olan devinim alanında (yani iktisadi üretim alanında) yer almasıdır.

Bu açıklamalar ışığında, şimdi Marx'çı toplumsal belirlemenin çeşitliliği konusuna dönebiliriz. Bunun tekyönlü, basit bir etkileme mekanizmasına indirgenmesinin kaba bir yanlış olacağını daha önce belirtmiş ve birtakım etkin-edilgin, olumlu-olumsuz, doğrudan-dolaylı, türdeş-çelişkili, genel-kısmi belirleme biçimlerinden örnekler vermiştik. Bu listenin uzatılması olanaklı olduğu gibi,[3] bu çeşitli biçimlerin yine çok çeşitli ***birleşmelere*** konu olabileceği de akılda tutulmalıdır.

Üstelik, gerçek bundan da ibaret değildir. Çünkü Marksizm, belirlemenin daima ve istisnasız olarak tekyönlü olduğunu da ileri sürmemektedir. Yalnızca, 'başlıca' yönün altyapıdan üstyapıya doğru olduğunu söylemekle yetinmektedir. Bunun dışında, ***karşılıklı*** belirlemeyi de açıkca kabul etmektedir. Böylece, altyapı ile üstyapı arasındaki ilişkiler konusunda Marksist anlayışın ne denli karmaşık olabileceği kolayca görülmektedir.

Devlet üstyapının parçası olduğuna göre, altyapı ile ilişkilerinin aynı karmaşıklık düzeyinde bulunması kaçınılmazdır. Gerçekte, devlet için durum daha da karmaşıktır. Çünkü, üstyapının parçası olarak altyapının kısmen karşılıklı olan belirlemesine tabi olduğu gibi, aynı zamanda üstyapının geri kalan kısmıyla da karşılıklı ilişkiler içindedir. Bütün bunları akılda tutmaktan başka, nihayet tüm yapılar gibi devletin ***kendi*** yapısının özgün doğası tarafından da belirlendiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Ama acele etmeyelim. Devletin özgün doğasına gelmeden önce, son olarak, Marksist epistemolojinin son derece önemli başka bir özelliği üzerinde durma zorunluğu vardır. Marx'a göre iktisadi etkenin "nihai kademede" belirleyici olduğunu herkes bilir. Bu belirlemenin ne

denli karmaşık olabileceğine yukarıda değindik. Bunun aslında bir eğilimi ifade ettiğini, biçimlerinin büyük bir çeşitliliğe bürünebileceğini, bir ölçüde karşılıklı etkiye açık olduğunu, vs. biliyoruz. Ne ki, tüm bu açıklamaları göz önünde bulundursak bile, iktisadi belirlemenin sonunda yine bir dizi *iktisadi* sonuç bekliyorsak, konuyu hiç anlamamışızdır demektir. Çünkü, Marksizme ilişkin çok yaygın bir yanlış anlamanın aksine, iktisadi belirlemenin sonuçları *hiçbir zaman* yalnızca iktisadi değildir.

Böyle olamazdı da. Olabileceğini ileri sürmek, tam bir mantıksızlık sergilemek olur. Çünkü, durum böyle olsaydı, tümüyle toplum iktisadi etkinlikler ve iktisadi sonuçlardan ibaret kalırdı. Kısacası, toplum ekonomiye indirgenmiş olurdu. Ne ki, Marx'ın iktisadi belirleme savını doğrulamak veya yanlışlamak için tüm dünyada durmadan iktisadi sonuçlar araştıran sürüyle 'aydın' işte tam bu mantıksız görüşe hapsolmuş durumdadır.

Ayrıca konu yalnızca düz mantık konusu değildir. Burada tartışılan şey, diyalektik maddeciliğin (yani Marksist felsefenin) en temel *ilkelerinden* biridir. Bunu önce soyut bir formül biçiminde ifade etmek yerinde olabilir: ***Herhangi bir belirlemenin sonucu, belirleyenin değil, belirlenenin niteliğine bağlıdır***. Aynı şeyi başka sözlerle belirtirsek, bir belirlemenin yarattığı etki, kaçınılmaz olarak, etkilenen nesnenin doğasını taşır. Basit bir örnek, bu noktayı açıklığa kavuşturmaya yarayabilir. Hava sıcaklığında önemli bir artış olduğunu düşünelim ve bunun olası sonuçlarını tahmin etmeye çalışalım: bitkiler kuruyabilir, kuşlar göçebilir, yaşlılar ve hastalar ölebilir, sinirleri zayıf insanlar ruhsal bunalımlara düşebilirler, hükümetler su kullanımını kısıtlamak üzere özel tedbirler alabilirler, vs. Bunlardan başka daha birçok sonuç da düşünülebilir. Bu örnekte apaçık görüldüğü gibi, tüm bu etkilerin *varlığını* belirleyen etmen -yani ısı artışı- aynı olmakla birlikte, ortaya çıkan sonuçların çeşitliliği ancak etkilenen nesnelerin ayrı nitelikleriyle açıklanabilir.

Bu temel ilke tarihsel maddeciliğe (yani Marksist toplumbilimine) uygulandığında, *aynı* egemen etmenin, yani iktisadi etmenin, nasıl birbirinden çok *ayrı* toplumsal sonuçlara yol açabileceği kolaylıkla

anlaşılabilir. Bu arada şunu da belirtelim ki, toplumsal olguların incelenmesinde yüzeydeki görüntülerle yetinmenin yanıltıcı olmasının bir nedeni de budur. Yukarıda da belirtildiği gibi, iktisadi belirleme sonucunda toplumsal yaşamın yüzeyinde görülenler, bir dizi yapı tarafından süzülmüş ve her seferinde yeni bir dönüşüme uğramış birtakım heterojen etkilerden ibarettir.

Bu epistemolojik kuralın çok önemli yöntemsel sonuçları olması doğaldır. Bu kural nedeniyledir ki Marx, gerçeği açıklayabilmek için en soyut düzeydeki egemen belirleyici etmenle işe başlamak, çeşitli yapılar arasından geçerek dönüşümlere uğrayan etkilerinin izlediği süreci kuramsal olarak adım adım inşa etmek, ve nihayet ampirik toplumsal gerçeği açıklayabilecek bir kuramsal somutluk düzeyine ulaşmak gerektiğini söyler. İşleri karmaşıklaştıran olgu, bir etmenin bir kez herhangi bir yapıyı belirledikten sonra etkilerini artık tanınmaz biçimlerde sürdürmesidir. Yukarıdaki örneği anımsarsak, bitkilerin kuruması otobur hayvanların ölümüne yol açmışsa, sonuçta da ortaya süt, vs. sıkıntısı çıkmışsa, sonuçtaki olguları açıklamayı amaçlayan bir inceleme, her kademede karşısına ayrı bir belirleyici çıkaracak olan tüm belirlemeler zincirini adım adım izlemek zorunda kalacaktır. Bu çeşitliliğin kaynağının, belirlenen yapıların doğa farklılığında aranması gerektiğini tekrarlayalım.[4] Yine tarihsel maddeciliğe dönecek olursak, iktisadi etmen ideolojik bir yapıyı belirleyebilir, o da siyasal bir yapıyı belirleyebilir, vs. O zaman, aslında iktisadi etmen gerçek belirleyici iken, görünüşte siyasal yapı ideolojik etmen tarafından belirlenmiş olacaktır. Şimdi artık, iktisadi etmenin "nihai kademede" belirleyici olduğunu söylerken Marx'ın ne kastettiğinin açıklığa kavuşmuş olması gerekir.

Nihayet, yine bu ilkenin varlığı nedeniyledir ki tarihsel maddecilik bize, somut toplumsal olayları açıklamak için asla doğrudan doğruya kullanılamayacak, son derece soyut düzeyde bir toplumbilim sunmaktadır. Bu soyut formüller bize yalnızca toplumsal gerçekliğin neresine ve nasıl bakmak gerektiğini söyleyebilirler. Oysa, incelediğimiz her özel toplumsal alana ilişkin geçerli bir açıklamaya ulaşabilmek için, *o alana özgü* kuramı inşa etme zorunluğu vardır. Çünkü, ısrarla altını çizdiğimiz gibi, iktisadi belirlemenin sonucunu biçimlendiren şey toplumsal yapıların birbirlerinden farklı doğalarıdır.

NOTLAR

1 Talcott Parsons, *The Social System*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1951, s. 14-45.

2 Yapısal-işlevsel yaklaşımın kimi temsilcilerinin bu belirlemenin hiç olmazsa ('olumlu' veya 'olumsuz') 'edilgin' biçimini kabul ettiklerine dikkati çekmek ilginç olabilir. Almond ile Powell'in şu ifadeleri tanık olarak gösterilebilir: "Siyasal değişim süreçleri son derece karmaşıktır ve birbirini etkileyen çok sayıda etmene bağlıdır. Yine de, herhangi bir öngörüde, hatta herhangi bir sınırlı açıklamada bulunma umudunun dayanağı, her sistemin kendi geçmişinin tutsağı bulunması olgusudur. Bir sistemin geçmişte belli tür sorunları nasıl karşılamış olduğu ve geçmişteki bu çabaların izini taşıyan bugünkü özellikleri, sistemin önünde açılan seçenekleri sınırlar ve kısıtlar. Tarih, elbette, geleceği belirlemez, ama bazı seçenekleri sınırlaması veya engellemesi pekâlâ olanaklıdır."Gabriel A. Almond and G. Bingham Powell Jr., *Comparative Politics*, Boston Little Brown and Company, 1966, s.301.

3 Bu yönde bir çaba için *bkz.* Erik Olin Wright, *Class, Crisis and the State*, London, NLB, s.15: "Yapısal nedensellik kavramı içinde en az altı temel belirleme tarzı ayrılabilir: yapısal sınırlama, ayıklama, aynen üretme/üretmeme, işlevsel uyuşabilirlik sınırları, dönüşüm ve aracılık."

4 Marx *Kapital*'de, ticaretin etkilerini incelemeye çalıştığı son derece ilginç bir bölümde, bu yöntem ilkesini çarpıcı bir biçimde örneklendiriyor: "O halde, ticaretin, el atabildiği ve türlü biçimleri herşeyden önce kullanım değerine yönelen üretim aygıtı üzerinde her yerde az çok çözücü bir etkisi var. Eski üretim tarzında hangi ölçüde bir çözülme yaratacağı, bu tarzın sağlamlığına ve iç yapısına bağlıdır. Bu çözülme sürecinin nereye varacağı, başka bir deyişle, hangi üretim tarzının eskisinin yerini alacağı, ticarete değil, eski üretim tarzının kendi özelliğine bağlıdır." Karl Marx, *Capital*, V.3, London, Lawrence and Wishart, 1977, s. 331-332. Açıkca görülebileceği gibi, belirlemenin sonucunu tayin eden şey, belirleyen (yani ticaret) değil, belirlenendir (yani eski üretim tarzıdır).

I. BÖLÜM

DEVLETİN ÜÇ İŞLEVİ

Şimdi artık bu denemenin özgül konusunu, yani devletin doğasının açıklığa kavuşturulmasını ele alabiliriz. Herhangi bir toplumsal nesnenin doğasının, onu oluşturan rol ve yapıların devinimine bağlı olduğu daha önce belirtilmişti. Bir toplumsal nesnenin doğasını tanımlayan şey, onun 'yaptığı iş', 'yerine getirdiği görev', 'oynadığı rol', 'doldurduğu yer'.., kısacası, onun *işlevidir*. Öznel bir benzetme kullanmak gerekirse: 'Kişi ne yapıyorsa odur.' Ama gerçekte devlet ne yapar?

İnsan sözde bir yanıtla tatmin olabilseydi, sorun daha başından itibaren çözülmüş olurdu. Çünkü bu noktada herkes hemfikir: devletin yaptığı işe herkes 'siyaset' adını veriyor.[1] Siyasetin tümü devlet eylemi olmasa da , devlet eyleminin *tümü* siyasettir. Bu noktada bir kuşku yok. Ne ki, sözde bir yanıt sorunu çözmeye yetmiyor. Çünkü, siyasetten ne kastedildiği hiç de açık değil. İlgili literatüre şöyle bir bakmak bile bu konuda savunulan görüşler arasında, -geçmişte olsun, günümüzde olsun- büyük farklar bulunduğunu hemen görmemize yeter.

'Siyaset' terimi günlük yaşamda farklı anlamlar taşıdığı gibi (*bkz.* sözlüklerdeki tanımlar), çok daha önemlisi, bu kavramın kesin anlamı üzerinde siyasalbilimciler arasında da görüş birliği yok. Üzücü gerçek şu ki, siyasalbilim, bilimadamlarının kendi inceleme konularında henüz ortak bir tanımda birleşememiş oldukları bir bilim dalı. Rasgele seçilen birkaç örnek bu durumu göstermeye yeter. Kimi bilimadamları için siyaset, devlet eylemidir (ör. M.Prélot); kimileri için devletin çok ötesine giden ve tarafların temel eşitsizliği ile nitelenen bir toplumsal ilişkidir (ör.M.Duverger); önemli sayıda siyasalbilimci için siyaset, kaba kuvvetin meşru kullanımı ile tanımlanır (ör. M. Weber); kimilerinin gözünde ise, belli değerlerin başkalarına zorla kabul ettirilmesi biçiminde tanımlanması daha doğrudur (ör. D. Easton); yine başkaları, siyaseti en iyi tanımlayan öğenin zorlama değil de, çatışan iktidar talepleri arasında uzlaştırma olduğunu savunurlar (ör. R. Macridis); vs.

Bu çeşitliliğin suçu hiç kimseye yüklenemez. Her bilimadamı bir tanımla işe başlamak zorundadır. O olmadan hiçbir bilimsel araştırmanın yürütülemeyeceği bir kuramsal çerçeve inşa etmek için buna gereksinmesi vardır. İnceleme konusu üzerinde görüş birliğinin var olduğu alanlarda, genellikle tanımlar bilimadamları topluluğunun tümü veya hiç değilse büyük çoğunluğu tarafından paylaşılır. Siyaset gibi görüş birliğinin bulunmadığı alanlarda, her bilimadamı, haklı olarak, ayrı bir tanım benimsemede kendini özgür hisseder. Var olan çeşitliliği artırma pahasına, ben de az sonra aynı yolu izleyeceğim.

Bana öyle geliyor ki, siyaset alanında tanık olunan anlayış çeşitliliği, tümü de *nesnel* bir özellik taşıyan başlıca *üç* nedene bağlıdır. İlk iki neden, incelenen konunun özgül doğasına ilişkindir; üçüncüsü ise, bu alandaki bilimadamlarının özel durumlarına bağlıdır. Bir inceleme konusu olarak siyasetin hemen belirtilmesi gereken iki özelliği vardır. Birincisi, siyasetin, doğası gereği *çelişkili* olmasıdır. Günlük yaşamda, birbirinden farklı, hatta uyuşması olanaksız birtakım eylemlerin[2], hep aynı 'siyaset' sözcüğü ile ifade edilmesi bunu kolayca gösterir. O halde, çelişkili bir gerçeğin şu veya bu yanına ilgi duyan bilimadamlarının, birbirleriyle asla uyuşmayan sonuçlara ulaşmalarına şaşmamak gerekir.

Siyasetin, yol açtığı görüşlerin çeşitliliğinin ikinci nedenini oluşturan başka bir özelliği de, tarihsel *sünekliğidir*. Siyasal eylem, daima, toplumsal yaşamın en önemli yerinde, toplumun tümüyle sıkı bir ilişki içinde yürütülmüştür. Dolayısıyla, her önemli toplumsal dönüşümle birlikte onun da evrime uğramış olmasını anlamak güç değildir. Sonuçta, tarih süreci içinde siyaset nesnel olarak farklı anlamlar yüklenmiştir[3]. Kimileri unutulmuş, kimileri üst üste eklenmiştir. Bu durumun sonucu da şudur ki, kavramın şu veya bu yanıyla ilgilenen siyasalbilimciler, haklı olarak, kendi tanımlarının nesnel bir tarihsel gerçeği yansıttığına inanmaktadırlar.

Siyasete ilişkin anlayışların yaygın çeşitliliğinin üçüncü nedeni yine toplumbilimsel ve tarihsel niteliktedir. Ama artık incelenen nesnenin özellikleriyle değil, *toplumsal durumları* tarafından koşullanmış olan gözlemcilerin öznel algılamaları ile ilgilidir. Siyasal

eylemin taşıdığı büyük önem, içsel çatışmalı toplumların çeşitli katlarında farklı, hatta çelişkili görüşler doğmasına kaçınılmaz olarak yol açmaktadır. Her insan kümesi, ister istemez, kendi nesnel çıkarlarını yansıtan bir siyaset görüşü benimsiyor. Görüldüğü gibi, siyasetin anlam çokluğunun kaynağı, yalnızca konunun tarihsel süreç içinde nesnel bir çeşitliliğe ulaşması değil, aynı zamanda, gözlemcilerin kendilerinin de içinde bulundukları nesnel konum. Tüm insanlar gibi siyasalbilimciler de çeşitli toplum katlarının üyesidirler ve kendi kümelerinin önceliklerini yansıtan tanımları 'doğru' bulmaktan kendilerini alamazlar.

Demek ki, siyaset anlayışlarının sağda solda tanık olunan uyumsuzluğu, şu veya bu bilimadamının geçici heveslerinden kaynaklanmaz; aksine, hem inceleme konusunun, hem de gözlemcilerin toplumsal durumunun tarihte ve günümüzde gösterdiği nesnel farklılıklardan doğar. Bu zorunluklar nesnel bir özellik taşıdığından, siyaseti bilimsel olarak tanımlama çabalarının tümüne getirdikleri sınırlamalardan kurtulmak olanaksızdır. Ama varlıklarının ve niteliklerinin açıkça bilinmesi, bu nesnel zorunlukları bilinçli olarak hesaba katmaya çalışan daha geçerli tanımların bulunmasını kolaylaştırabilir. Ben de, bir siyaset tanımı verme gibi kaçınılmaz ama belalı bir görevi yerine getirirken, bu nesnel zorunluklara olabildiğince uymaya çalışacağım.

Önereceğim siyaset tanımı şudur: 'Siyaset, belli bir üretim biçiminin varlığı ve gelişimi için gerekli olan koşulları toplumsal çapta sağlama uğraşıdır.' Herhangi bir üretim biçimi, kendi varlığı ve gelişimi için çelişik eylemler gerektiriyorsa, -gerçekte de sık sık görüldüğü gibi- siyaset *çelişkili* bir uğraş olacaktır. O halde , bu tanımın bir üstünlüğü, çelişkili olabilecek bir gerçeğin algılanmasına olanak vermesidir. Diğer bir üstünlüğü, *sünekliğidir*. Tarihsel süreç içinde üretim biçimleri birleşebildiğine, aşılabildiğine, yerlerine yenileri gelebildiğine göre, bu tanım, birbirinden çok farklı görünen birçok eylemi aynı siyaset kavramı içinde ifade olanağını verir. Görüldüğü gibi, siyasetin genel işlevini vurgulamak suretiyle, yukarıda sözü edilen ilk iki nesnel zorunluğa uyulabilir. Böylece, şimdiye dek görülen siyaset tanımlarının çoğunluğunun tekdüzelikleri

ve /veya tarihsel sınırlılıkları yüzünden içine düştükleri çifte tuzaktan kurtulunabilir. Üçüncü nesnel zorunluğa gelince..., bu konuda yargıçlığı okuyucuya bırakmak daha iyidir.

Demek ki, yukarıda sunulan tanım kendi konusundan doğan nesnel zorunlukların hiç değilse ilk ikisine sıkı sıkıya uymak suretiyle, bilimsel olmanın başlangıç gereklerini yerine getirmektedir. O halde, siyaset sorununu ele almak için gerekli kuramsal çerçevenin inşasında güvenilir bir temel olarak kullanılabilir.

Tanımımıza göre siyaset bir uğraştır. Dolayısıyla, herhangi bir bilimadamının bu durumda sorabileceği ilk sorular çok basittir: *Ne ile uğraşır? Kim uğraşır? Nasıl uğraşır?* Elbette sorulabilecek tüm sorular bunlardan ibaret değildir. Ama açıktır ki, bu sorulardan başlamak gerekir.

Girişte ve bu bölümün başlangıcında söylenenler anımsanırsa, ilk sorular içinde en önemlisi 'ne' ile başlayanıdır. Tüm siyaset devletle sınırlı olmasa da devletin yaptığının tümünün siyaset olduğu bilindiğine göre, 'Siyasal uğraş nedir?' veya 'Siyaset ne yapar?' veya 'Siyasetin işlevi nedir?' sorularını yanıtlayabildiğimiz takdirde, devletin doğasına giderek yaklaşmış oluruz. Tanımımıza göre siyaset, 'üretim biçimlerinin' gerekli kıldığı koşulları sağlamayı amaçlayan bir uğraştır. Bu noktanın açıklanması gerekir.

Marksist kurama göre her somut toplum, yani 'toplumsal kuruluş', çok zaman başka üretim biçimleri ile birleşip 'altyapı'yı oluşturan (*bkz.* giriş), belli bir üretim biçiminin egemenliği altındadır. Her üretim biçiminin başlıca iki dizi öğesi vardır. İlk dizi, 'üretim güçleri', hem toplumsal üretim uğraşı için gerekli maddi araçları (ve koşulları), hem de üreticileri içerir. İkinci dizi, 'üretim ilişkileri' ise, toplumsal rol sahiplerinin üretim araçları karşısındaki durumlarına göre üretim uğraşını biçimlendiren özgül toplumsal ilişkilerden oluşur. Siyasal uğraşın ereği üretim biçimlerine hizmet olduğuna göre, tanımımızdan çıkarılacak ilk sonuç, zorunlu olarak bu hizmetin üretim biçimlerini oluşturan öğeleri, yani bir yandan üretim güçlerini, öte yandan da üretim ilişkilerini kapsayacağıdır.

Girişte belirtildiği gibi, tüm toplumlar, üretim biçimleri ne olursa olsun, geçim kaynaklarını elde edebilmek için doğayı sömürme temel görevi ile karşı karşıyadırlar. Çatışan sınıflara bölünmüş toplumlarda, bu sömürü sınıf savaşımı aracılığıyla gerçekleştirilir. Bilinen tarih döneminin çok büyük bir kısmında durum böyle olmakla birlikte, yine de sınıf savaşımının, doğa ile toplum arasındaki daha genel çatışmanın özel bir hali olduğu da bir gerçektir. O halde, ilk ele alınması gereken nokta, insanlık ile doğa arasındaki çatışmadır. Özgül biçimleri ne olursa olsun, tüm toplumlara, her zaman egemen olan temel çelişki budur.

Tüm üretim biçimlerinde böyle ortak bir öğenin bulunmasının siyaset anlayışımız bakımından önemli sonuçları vardır. Tanımımıza göre, siyasetin ereği, üretim biçimlerinin varlık ve gelişimini sağlamaktır. Bütün üretim biçimlerinde ortak bir öğe olduğuna göre, siyasetin en yaygın özelliği kaçınılmaz olarak bu öğe ile ilgili olacaktır. Üretim güçleri, bir yandan üretim araçlarından, öte yandan da insanlardan (üreticilerden) oluştuğuna göre, siyasetin ilk özelliği, tüm toplumlarda üretim araçlarının ve üreticilerin korunması ve gelişimi için gerekli koşulları sağlamaktır, diyebiliriz.

Açıktır ki, bu uğraşın özgül içeriği üretim güçlerinin somut durumuna göre değişecektir. Dolayısıyla, bu soyutlama düzeyinde, siyasetin bu yönünün somut biçimlerini ' betimlemek' olanaksızdır. Bu konu gelecek bölümde ele alınacaktır. Bu aşamada önemli olan, siyasetin, bu görevi, özgül üretim biçimleri ne olursa olsun tüm toplumlarda mutlaka yürüteceğinin bilinmesidir. O halde bu, siyasetin en genel işlevidir. Buna 'birinci işlev' adının verilmesini öneririm. Önem bakımından değil, ama soyutluk, dolayısıyla da genellik bakımından birinci. Aslında, kronolojik olarak da birinci. Çünkü, bu işlev zamandan, yerden ve her türlü özel koşuldan bağımsız olduğuna göre, bunun, siyasetin öteki tüm işlevlerinin kendisinden doğduğu ana işlev rolünü oynamış olması beklenmelidir.

Bu ilk işlevin başka bir özelliği, her zaman insanlığın tümünün hizmetinde olmasıdır. Toplumun yaşamını sürdürmesinin temel koşulu doğaya karşı savaşında başarı sağlaması olduğuna göre, askerleri (üreticiler) ne denli başarılı olurlar ve ne kadar çok ganimet (üretim ve tüketim araçları) getirebilirlerse, herkes için o kadar iyi

olur. Ganimetin çok eşitsiz biçimde paylaşıldığı toplumlar için bile bu doğrudur. En sömürgen toplumda bile üreticilerden vazgeçilemeyeceğine göre, üretim güçlerini destekleme çabası, yalnızca üretim araçlarını değil, ama -sömürüyü sürdürebilme amacıyla da olsa- ister istemez üreticilerin kendilerini de kapsayacaktır. Gelişimin, varlıklı ile yoksul arasındaki uçurumu genişletebileceği olgusu, bir diğer olguyu , varlıklı bir toplumun yoksullarının daha az varlıklı bir toplumun yoksullarından, hiç olmazsa potansiyel olarak, daha iyi durumda oldukları gerçeğini değiştirmez. O halde, sınıfsal sömürüye rağmen, üretim güçlerinin gelişimi uzun vadede daima toplumun tüm üyelerinin lehinedir. Bu nedenledir ki, siyasetin birinci işlevine, 'toplumun ortak çıkarına hizmet' işlevi denmesini öneririm.

Şimdi, tüm üretim biçimlerinde yer alan ikinci öğeyi, üretim ilişkilerini ele alabiliriz. Bu ilişkiler, toplum üyelerinin üretim araçları karşısındaki durumu tarafından biçimlendirilmişlerdir. Bu aşamada gerçek mülk edinme ile tüzel (hukuki) mülkiyet arasında bir ayrım yapmadan, bu bağlam içinde temel konunun üretim araçlarının mülkiyeti olduğu söylenebilir. Her üretimin değişmez öğeleri üreticiler ile üretim araçlarıdır; ama bu öğeler arasındaki bağlantı son derece değişkendir ve Marx'a göre, tarih boyunca görülen toplum biçimleri arasındaki temel farkların kaynağı bu değişkenliktir. Açıktır ki, üreticilerin üretim araçlarına ortak olarak sahip oldukları bir toplumla, bunların çok küçük bir azınlığın elinde bulunduğu bir toplum arasında, çok değişik daha birçok toplum biçimine yer vardır.

Yine de, biçimleri ne olursa olsun, üretim ilişkileri daima üretim biçimlerinin ayrılmaz parçasıdır ve tanımımıza göre, siyasetin başka bir ereği de bu ilişkilerin korunmasını ve gelişimini sağlamaktır. Bundan dolayı, siyasal uğraşın bu diğer yönüne siyasetin 'ikinci işlevi' denmesini öneririm. Hem mantıken ikinci, hem de kronolojik olarak. Çünkü, bu işlevin ortaya çıkışı görece ileri bir toplumsal durumun göstergesidir. Ne ki, önem bakımından ikinci değil. Daha sonra, ikinci dediğimiz bu işlevin, aslında siyasetin en önemli yönünü oluşturduğunu göreceğiz. Burada bu kadarla yetinelim ve bu işlevin ayrıntılı incelemesini önünüzdeki denemenin üçüncü bölümüne bırakalım.

Üretim ilişkileri üretim araçlarını üreticilerin ortak mülkiyetine bıraktığında, karşımızda sınıf ayrımı, dolayısıyla da insan sömürüsü tanımayan bir toplum var demektir. Marksist anlayışa göre, böyle bir toplumun üyelerini bölen temel çıkar farkları olamayacağı açıktır. Çünkü, böylesi farklar yalnızca üretim araçları mülkiyetindeki konumlarının değişik olmasından kaynaklanabilir. O halde, sınıfsız bir toplumda siyasetin ikinci işlevi birinci işlevinin içinde erimiş durumdadır. Ya henüz ortaya çıkmamıştır, ya da geçmişte kalıp aşılmıştır. Mülkiyet toplumun tümüne yayıldığında, üretim araçları sahiplerinin mülkünü korumak, kaçınılmaz olarak, tüm toplumun ortak çıkarına hizmet etmek demektir.

Ne ki, diğer bütün toplum biçimlerinde işler çok değişiktir. Üretim araçları özel mülkiyette ise, toplumun bir bölümü bunlara aracısız erişme olanağından kısmen veya tamamen yoksun demektir. Bu bölüm, yaşamını sürdürebilmek için çalışmak zorundadır, ama üretim araçlarını kullanmadan çalışması da olanaksızdır. Dolayısıyla, bu araçların sahipleri, bunlardan yoksun olanlara kendi isteklerini kabul ettirebilecek bir mevkidedirler. Mülk sahipleri, onların buyruğunda çalışmaktan başka bir çıkar yolları olmayanların ürün fazlasını kendilerine ayırmak suretiyle çalışmadan geçinebilirler. Bu temel eşitsizlik, toplumun, üretim araçlarına sahip üst sınıflarla, bunlara aracısız erişemeyecek durumda olan alt sınıflar arasında niye bölünmüş olduğunu açıklar. Böylesi bir toplum düzeninin korunmasının, üst sınıfların çıkarına uygun, sömürülen sınıfların ise çıkarına aykırı olduğu meydandadır. Bundan çıkan sonuç şudur ki, sınıf ayrımlı toplumlarda, üretim ilişkilerinin korunmasını ve geliştirilmesini amaç edinen siyasetin ikinci işlevi, zorunlu olarak üst sınıfların hizmetindedir ve alt sınıflara cephe almış durumdadır. Bu nedenle, bu ikinci işleve, 'egemen sınıfın çıkarına hizmet' işlevi denmesini öneririm.

Siyasetin birinci işlevinde savaşım doğaya karşıdır. Sınıf ayrımının belirmesiyle birlikte siyasete ikinci bir görev yüklenir: karşıt sınıflara ait bireyler arasındaki ayrımı korumak. Birinci işlevin ereğinin 'pastayı' (iktisadi hasılayı) büyütmek olmasına karşın, ikincisinin ereği dilimlerin çoğunu egemen sınıfa ayırıp sömürülenlerin payını o

ölçüde azaltmaktır. Siyasetin ikinci işlevi toplumsal çatışma temeline oturur, onun üzerinde gelişir ve değişmez amacı üstte olanların durumunu daha da sağlamlaştırmaktır.

Tüm üretim biçimlerinde üreticiler, hem üretim güçlerinin, hem de üretim ilişkilerinin ortak öğesidirler. Birinci rollerinde üretim gücü işlevi görürler; ikincisinde ise yerleri üretim araçları mülkiyetinin dağılım biçimine göre belirlenir. Sınıflı toplumlarda da üreticiler bu ikili durumlarını korurlar. Bir yandan üretim güçlerinin önde gelen öğesidirler, öte yandan sömürülen sınıfları oluştururlar. Üretim gücü olarak, siyasetin birinci işlevinin yerine getirilmesi tümüyle lehlerinedir; sömürülen sınıf olarak, siyasetin ikinci işlevinin yerine getirilmesi tümüyle aleyhlerinedir. Sınıf ayrımına dayanan tüm üretim biçimlerinin bu özelliği, siyasetin birinci ve ikinci işlevleri arasında kaçınılmaz bir çelişki yaratır.

Şimdiye dek söylenenleri özetlemek gerekirse: siyaset üretim biçimlerinin hizmetinde bir uğraş olarak tanımlandığına; üretim biçimleri başlıca iki dizi öğeden oluştuğuna; 'birinci işlev' ilk diziye, yani üretim güçlerine hizmet ettiğine; 'ikinci işlev' ikinci diziye, yani üretim ilişkilerine hizmet ettiğine; sınıf ayrımı, tüm üretim biçimlerinin kurucu öğeleri olan bu iki dizi arasında bir çelişki doğurduğuna; göre, sınıflı toplumlarda siyaset daima çelişkili bir uğraş olacaktır. Devletin doğasını çözümlerken bize başlıca anahtarlarımızdan birini vereceğinden, sınıflı toplumlarda siyasetin doğasında bulunan bu özellik *mutlaka* akılda tutulmalıdır.

Bu noktaya dek yürüttüğümüz çözümleme, bize ilk sorularımızdan 'ne' ile başlayanına bazı yanıtlar bulma olanağını vermiştir. Siyasetin iki temel işlevini ortaya çıkardık. Ayrıca, sınıflı toplumlarda bunların çelişkili olduğunu, siyaseti kendi kendisiyle çelişen bir uğraş durumuna getirdiklerini gördük. Şimdi artık, 'kim' le başlayan soruyu ele alarak, çözümlememizi biraz daha ileri götürebiliriz. Siyaset bir uğraş olduğuna göre, *kimin* uğraşıdır? Ya da, aynı şeyi başka sözlerle ifade edersek: siyasal uğraşın gerçekleştirilmesine aracılık eden roller ve yapılar (*bkz.* giriş) nelerdir?

Siyaset üretici olmayan bir uğraş olduğuna göre, belli bir insan kümesinin sürekli işi olarak yerine getirilebilmesi için, herşeyden önce toplumda bir ürün fazlasının belirmiş olması gerekir. Böyle bir kümenin yaşatılması, ancak yeniden üretim süreci tehlikeye sokulmadan üreticilerin tüketiminden yeterli miktarda ürünün sürekli olarak alınabilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, siyasetin ayrı bir uğraş olarak ortaya çıkması, toplumun görece ileri bir gelişim düzeyine ulaştığını gösterir. Aynı zamanda, böyle bir düzey, işbölümünün de oldukça ilerlediğinin işaretidir. Çünkü, sürekli bir fazla ürün akışı ancak ileri bir işbölümü sayesinde gerçekleştirilebilir. Öte yandan, görece ileri bir işbölümü ve kararlı bir fazla ürün akışı, toplumsal sınıfların belirdiğini de gösterir. Gerçekten de, sınıf ayrımını olanaklı kılan nesnel koşul, güvenilir bir fazla ürün kaynağına ulaşılmış bulunmasıdır. Bunun sayesinde, belli bir sayıda insan, yaşamlarını sürdürebilmek için çalışmak zorunluğundan kaçınabilecekleri bir duruma gelmiş olurlar. Bunlar egemen sınıfın ilk nüvesini oluştururlar ve bu üstün durumlarını üretim araçlarına ilişkin olarak elde etmeyi başardıkları ayrıcalıklı konuma borçludurlar.

O halde, siyasal uğraşın işbölümüne konu olduğu bir toplum, sınıfların doğuşuna tanık olan, oldukça ilerlemiş bir toplumdur. Ortak işlerin artan karmaşıklığı, bunların tüm toplumca yürütülmesini artık olanaksız kılar. Kaldı ki, sınıflara bölünmeye başlayan bir toplum, kendiliğinden ve hep birlikte davranma yeteneğini yitirir. Toplum kadar eski olan yönetim gereği, şimdi artık baskı gereği ile birleşir. Temel çelişkilere uğramaya başlayan bir toplum, ortak gereksinmelerini uyumlu bir biçimde karşılamak bir yana, bu gereksinmeleri tanımlama yeteneğinden dahi yoksun kalır. Bunun içindir ki, ayrı bir küme insan 'ortak çıkarı' tanımlama ve bunu gerçekleştirmek için toplumu yönetme-zorlama görevini üstlenmek durumunda kalır. Sürekli olarak siyasal uğraşla görevlendirilen bu özel kümenin üretici olmayan tüketimi, fazla üründen beslenmelidir. Demek ki, bu küme kaçınılmaz olarak, üretici çalışma zorunluğundan kurtulabilen üst sınıf üyelerinden oluşur. Görüldüğü gibi, işbölümüne konu olup ayrı bir uğraş dalı olarak belirdiği anda siyaset, aynı zamanda, bir üst sınıf uğraşı niteliğini kazanır.

Ne ki, üst sınıfların toplumsal rolü siyasal uğraşla sınırlı değildir. Egemen bir sınıfın başta gelen işlevi, toplumsal sömürü ilişkileri aracılığıyla doğayı sömürme işini örgütlemektir. Zaman ve enerji tüketen, bu üretim uğraşını örgütlendirip yönetme görevini yerine getirmek zorundadır. Bu yük, üst sınıf üyelerinin çoğunluğuna başka işlerle uğraşma olanağını bırakmaz. Üstelik, toplumun sınıflara ayrılmış olması, üst sınıfları, tüm ideolojik görevleri üstlenmeye ve bunları yeni toplum düzenini destekleyecek biçimde örgütlemeye zorlar. Tüm bu görevler , ancak egemen sınıf *içinde* bir işbölümü ile karşılanabilir. Bu işbölümünün gelişmesiyle, siyasal uğraş, egemen sınıf içinde yer alan özel bir kümeye sürekli olarak bırakılmış olur.

Bu kümenin özgül görevi siyasal işlevleri yerine getirmektir. Daha önceki çözümlememizle, bu işlevlerin ikisini ortaya koymuştuk. Ortak çıkara hizmet eden birinci işlev ile egemen sınıf çıkarına hizmet eden ikinci işlev. Birincisi yönetim, ikincisi ise zorlama gerektirir. Ama bu görevler birbirlerinden bağımsız değildir. Siyasal uğraş bunları kaçınılmaz olarak birleştirir ve böylece, yukarıda belirtildiği gibi, içten çelişkili birleşik bir dizi rol haline dönüşür. Siyasal uğraşı yürütmekle yükümlü özel kümeye yüklenen bu çelişkili roller, durmadan yenilenen çatışma durumların üstesinden gelebilecek özel yapılar geliştirilmesini gerekli kılar.

Gerçekten de, 'yönetici personel', yani egemen sınıf üyelerinden oluşan ve siyasal işlevleri yerine getirmekle yükümlü bulunan özel küme, bir dizi çelişki ile karşı karşıyadır. Birinci işlevi yerine getirme, dolayısıyla da üreticilerin çıkarlarına hizmet etme zorunluğu, onu üst sınıflarla çatışmaya iter. Toplumsal sömürüye destek olma görevi, bu kez üreticilerle çatışmasına yol açar. Tüm toplum için geçerli siyasetler izleme zorunluğu üst sınıfların ve/veya bunların türlü kesimlerinin çıkarlarıyla çelişir. Durmadan çatışma ile karşı karşıya kalan yönetici personel, tüm bu direnmeleri altedebilecek kadar güçlü bir aygıt biçiminde örgütlenmek zorunda kalır.

İdeolojik etmenler de bu yapının gücünü özellikle beslerler. İlkel sınıfsız toplumlarda, yalın bir yönetim uğraşı bile önemli bir itibar kaynağıydı. Baskının ortaya çıkması, saygı ile korkunun karışarak yöneticilere karşı korkulu bir bağlılık duygusu doğmasına yol açtı. Bu

arada geliştirilen elverişli bir söylencesel ve dinsel inanç çerçevesi, yönetici personeli bir kutsallık halkası ile kuşatarak, toplumdan daha da uzaklaşmasını sağladı. Bu yoldan, yönetici personelin çelişkili rollerini kendi içinde örgütleyen, hem alt hem de üst sınıflarla çatışma halinde bulunan, kaba kuvvet kadar ideolojik etmenlere de güvenen, birleşik bir yapı, bir aygıt ortaya çıktı. Bu aygıt devletti.

Demek ki , devlet, siyasal uğraşın işbölümünün ayrı bir dalı haline geldiğinde benimsemek zorunda kaldığı özgül biçimdir. Sınıf ayrımının ortaya çıkması sonucunda, her ne zaman ve nerede siyasetin ikinci işlevi birincisine eklenirse, siyasetin doğasından devletin gereği kaynaklanır. Ama devlet bir kez doğdu mu beraberinde kendine *özgü* mantığını da getirir. Siyasal görevlerin devlet eliyle yerine getirilmesi, devletle toplum arasında açık seçik bir bölünmenin yer almasını zorunlu kılar. Böylece, kamusal alan ile özel alan, devlet ile 'sivil toplum' ayrılmış olur. Bu yeni ayrışma, kökü iktisadi sömürüde bulunan toplumsal sınıf bölünmesinin üstüne eklenir. Ne ki, iktisadi uğraş toplumu sınıflara bölerken, siyasal uğraş, alt üst dahil tüm sınıfları devletin karşısında yer alan sivil toplumun içine iter.

Elbette, bu ayrılma, devletin toplumdan bağımsızlaştığı anlamına gelmez. Tüm toplumsal yapılar gibi devlet de ancak personelinin eylemi aracılığıyla var olabilir. Bu personel fazla ürünle beslenmek durumundadır, dolayısıyla da, öncelikle egemen sınıfa tabidir. Kaldı ki, kendisi de bu sınıfın parçasıdır. Ne ki, siyasal uğraşın içinde yer alan çelişkileri ister istemez kendi doğasında yansıtan devletin bu özelliği, kaçınılmaz olarak, siyasal personeli yalnızca alt sınıflarla değil üst sınıflarla da çatışmaya sürükler. Devlet hizmeti baskısız yürütülemez. Devletin gücü, iktidarı, otoritesi, işte bu nesnel gereklikten kaynaklanır.

Devletin toplum üzerindeki bu ayrı yeri, kendi personeline bazı özel tatminler sağlar. Üst sınıflar içindeki toplumsal işbölümünün ortaya çıkardığı tüm özel kümeler gibi, bu personel de kendi ayrıcalıklarını arttırma yolunda aralıksız bir çabaya itilir. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, siyasal personelin bu öz çıkarcılığının gayet *nesnel bir gereklilikle* çakıştığıdır. İki temel siyasal işlevi yerine

getirebilmesi için devletin güçlü olması *zorunludur*. Toplumun ortak çıkarına ve egemen sınıfın çıkarına hizmet edecekse, devletin toplumun üstünde yer alması *kaçınılmazdır*. Bu nesnel zorunluluk öylesine bağlayıcıdır ki, gerçekte, 'üçüncü işlev' denmesini önereceğim, diğer bir temel siyasal işlevin kaynağıdır.

Siyasetin bu son işlevi, siyasal uğraşın, tüm toplumu kapsayan bir aygıt içinde örgütlenmiş özel bir insan kümesinin özgül işi haline gelmesinin sonucudur. Bu aygıt, devlet, siyasal görevlerini yerine getirebilmek için güçlü olmak zorundadır. Böylece, devletin doğuşu ile birlikte, devlet gücünü korumaya ve geliştirmeye yönelen tüm çabalar siyasal uğraşın *sürekli* bir özelliği haline gelir. Kendi ayrıcalıkları için çabalarken, devlet personeli, nesnel olarak, siyasetin üçüncü temel işlevinin gereklerini yerine getirir. Bu nedenle, bu son işleve, 'devletin kendi çıkarına hizmet' işlevi denmesini öneririm.

' Üçüncü işlev'in özgül yanı, bunun gereğinin doğrudan doğruya siyasetin konusundan kaynaklanmamasıdır. Bunun içindir ki, ilk iki işlev daima dikkati çekmişken, siyasalbilimciler ancak nadiren bu işlevi farketmişlerdir.[4] Gerçekten de, genellikle, sağa eğilimi olan bilimadamları yalnızca birinci işlevi, sola eğilimli olanlar ise yalnızca ikinci işlevi vurgularlar. Siyasalbilimcileri yanıltan nokta, madalyonun öznel yanıdır: yöneticilerin ihtirasını, iktidar hırslarını, otorite sevgilerini, lüks yaşam eğilimlerini, vs. görmekle yetinirler. Bu öznel davranışların tümüyle *nesnel* bir temele oturduğunu farketmezler. Oysa madalyonun nesnel yanı, öteki siyasal işlevlerini yerine getirebilmek için devletin güçlü olma, yani üçüncü işlevi de gerçekleştirme zorunluğudur.

Üçüncü işlevin işe katılmasıyla, siyasal ilişkilerin genel görünümü kökten değişir. (Bu denemenin beşinci bölümünde, bu genel görünümün devletin doğası üzerindeki etkileri ayrıca ele alınacaktır.) İlk iki işlevin tarafları alt ve üst sınıflar iken, üçüncü işlevin ortaya çıkışı bunlara yönetici personeli katmak suretiyle, siyasete *üçlü* bir oyunun tüm karmaşıklığını getirir. Devlet, üreticilere, sömürücülere ve kendi personeline karşı görevleri nedeniyle apayrı yönlere çekilir. Öte yandan, bir örgüt olarak belli ölçüde bir iç bütünlüğü daima korumak zorundadır.

Bütün bu çelişen rolleri devlet nasıl birleştirir? Bu konu bizi, bu bölümde daha önce ortaya konan başlangıç sorularının ('Ne yapar? ' 'Kim yapar?' 'Nasıl yapar?') sonuncusuna götürür. Şimdi artık ilk iki soruyla ilgili bazı yanıtlara sahibiz. Bunları kısaca anımsatmak gerekirse: siyasal uğraş, esasta devlet tarafından yerine getirilen, *üç* temel işlevden oluşur (genel çıkara, egemen sınıf çıkarına ve nihayet, yönetici personelin özel çıkarına hizmet). 'Nasıl'la başlayan sorunun ilk yanıtlarını bulabilmek için şimdi, temel işlevlerin gerçekleştirilmesinde devletin kullandığı *araçları, uslüpları, mekanizmaları* ve *biçimleri* genel olarak incelemek zorundayız.

Toplumsal görevlerini yerine getirebilmek için devlet toplum yaşamının her yanına girer. Zorunlu olarak, üretim uğraşına, toplumsal işlerin yönetimine, uyuşmazlıkların çözümüne, savunmanın örgütlenmesine, toplumsal davranış kurallarının tanımlanmasına, (kendi kararları dahil) bu kuralların uygulanmasına, ideolojik konulara, vs. karışır. Tüm bu uğraşlar devleti çok değişik *araçlar* kullanmaya iter: iktisadi, örgütsel, tüzel (hukuki), askeri, ideolojik, vs. Bu araçların hepsinin üretim güçlerinin gelişme düzeyine bağlı olduğu açıktır. Devletin kullanabileceği araçların nitelik ve niceliğini bu düzey belirler. Üretim güçleri, devlete, oklar veya füzeler, ulaklar veya iletişim peykleri, hayvansal enerji veya nükleer enerji, boncuklu hesap cetvelleri (abaküs) veya elektronik beyinler sağlayabilir. Devletin maddi görünüşü, kaçınılmaz olarak, yönettiği toplumun gelişmişlik düzeyini yansıtacaktır. Bu noktada devletin ne bağımsızlığı ne de özerkliği vardır. Tümüyle, toplumsal çevresinin sınırlamalarına tabidir. Dolayısıyla, çeşitli tarih dönemlerinin yarattığı nitel değişmeleri hesaba katmadan, devletin kullandığı araçları genel olarak betimlemek olanaksızdır.

Ancak, bu ifadeden, devletin kullandığı araçları araştırmanın, kuramsal çözümlemelere yararı olmayan basit bir betimleme işi olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Aksine, bu araçların incelenmesinden öğrenilecek birçok şey vardır. Bu araçların gerçekçi bir sınıflandırılması, devletin en çok hangi alanlara karıştığını ortaya çıkarabilir. Araçların etkili oluşlarına göre sıralanması, belli çağlarda devletin topluma karışmasının sınırlarını ölçmemize yarayabilir.

Nihayet, devlet araçlarının gelişme düzeyi, egemen üretim biçiminin, egemen sınıfın niteliğinin, o dönemdeki özgül devlet biçiminin ne olduğunu tahmin etmemizi sağlayabilir.

Devletin *üslubu*, yani iktidarını kullanma biçimi, bir dizi etmene bağlıdır. Bunların başında yine üretim güçlerinin gelişme düzeyi gelir. Üslup, kaçınılmaz olarak, kendileri de toplumun üretim yeteneğini yansıtan devlet araçlarının gelişmişliğinin etkisi altında kalacaktır. İkinci bir etmen, egemen sınıfın kültürel gelişimidir. Yönetici personel bu sınıfın bir parçası olduğuna göre, kullandığı üslup, sınıfdaşlarının kültürünü yansıtacaktır. Japon Samurai'lerinin veya İngiliz toprak beylerinin veya Rönenans İtalyası tüccarlarının, kendi devletlerine çok farklı bir üslup aşılayacakları açıktır. Üçüncü bir etmen, yönetici personelin özgül nitelikleridir. Çünkü, bazı hallerde, bunlar egemen sınıfınkilerden geniş ölçüde farklı olabilirler. Bu durumun çarpıcı bir örneği, devletin özel üslubunun egemen sınıfın kültüründen çok, yönetici kümesinin özgül niteliklerine bağlı olduğu Nazi Almanyasıdır. Dördüncü bir etmen, egemen sınıfın göreli gücüdür. Bu egemenlik tehdit altında bulunuyorsa, devlet genellikle otoriter ve hatta zorba bir üslup edinmeye itilir. Aksine, egemenliği tartışma konusu olmayan sınıfların devleti, çoğu zaman daha uzlaşıcı, daha uygar bir üslup benimser. Büyük olasılıkla, devletin üslubunu etkileyen daha başka etmenler de vardır ve özellikle *somut* devletler incelenirken bunları hesaba katmak zorunludur.

Kısaca gözden geçirdiğimiz araçlar ve üslup dışında siyasal uğraşın nasıl yerine getirildiği incelenirken göz önüne alınması gereken diğer bir husus da devletin kullandığı *mekanizmalardır*. Tarih boyunca, siyasetin gereklerini karşılayabilmek için çok sayıda özgül mekanizma yaratılmıştır. Kimileri yönetici personelin göreve gelmesine ilişkindir: ör. veraset kuralları, seçimler, atamalar, sınavlar, vs. Kimileri karar alma sürecine ilişkindir: ör. oybirliği, yetersayı, türlü çoğunluklar, gizli oy, vs. Kimileri kuralların uygulanmasına ilişkindir: ör. mahkeme buyrukları, zoralım, gözaltı, tutuklama, vs. Kimileri uyuşmazlıkların çözümüne ilişkindir: ör. mahkeme kararları, hakemlik, temyiz yolları, vs. Yine başkaları, hukuk kuralları yaratılmasına ilişkindir: ör. anayasalar, yasalar, kararnameler,

buyruklar, vs. Gerçekten de, bu alanda sonsuz bir çeşitlilik vardır. Tüm bu mekanizmalar siyasetin 'teknik' yanını oluştururlar. Bunların bir bölümü tarih boyunca farkına varılmadan geliştirilmiş, bir bölümü bilinçli bir 'anayasa mühendisliği'nin ürünü olmuş, yine bir bölümü yabancı örneklerden esinlenerek benimsenmiştir. Hepsi de, devletin incelenmesinde önem taşırlar. Çünkü devlet, temel işlevlerini bunların *aracılığıyla* gerçekleştirir. Bu mekanizmalar, özgül devletlerin gizli doğalarını siyasal yaşamın yüzeyinde yansıtan *ampirik* gerçekleri biçimlendirirler.

Nihayet, siyasetin 'nasıl' gerçekleştirildiği, devlet yapılarının somut *biçimlerine* de bağlıdır. Devlet araçları, üslupları ve mekanizmaları birleşerek, bir dizi özgül yapı oluştururlar. Toplumun tümüyle karşılıklı ilişkileri içinde ele alındıklarında, bunlara, genellikle, 'siyasal sistemler' ve/veya 'siyasal rejimler' adı verilir.

Marx'a bakılırsa, her devlet biçiminin sırrı, doğrudan üretici ile üretim araçları sahibi arasındaki ilişkide gizlidir.[5] Gerçekten de, devletin doğasını kavramak için bu ilişki önemlidir; ama, bu 'sır' bize yüzeydeki biçimi *açıklamaz*. Burada incelenen temel siyasal işlevler de, bize doğrudan doğruya somut devlet biçimlerini vermez. Genel işlevler soyut düzeyinden özgül biçimler somut düzeyine geçiş, *bir dizi* çözümlemeyi gerektirir. Son derece karmaşık olan bu sorun, önünüzdeki denemenin izleyen tüm bölümlerinde karşımıza çıkacak, ama özellikle son iki bölümde ele alınacaktır.

Şimdiye dek, siyasal uğraşa ilişkin bazı başlangıç sorularını ele aldık ve bunu yaparken de, devletin rolüne özel bir yer ayırmaya özen gösterdik. Bu denemenin odak noktası devlet olduğuna göre, işin bu yanının vurgulanması doğaldı. Ancak, soruna bir de 'dışarıdan' bakmak yararlı olabilir. Daha somut bir ifadeyle, devleti geniş bir bakış açısından gözleyebilmek için, onu hem *tüm siyasal alanla,* hem de *siyaset dışı* toplumsal alanla ilişkileri içinde ele almak gerekir.

Kronolojik olarak devlet, siyasal uğraşı sürekli ve özgül iş edinen ilk kuruluştur. Devletin doğuşuna hazır olduğu dönemde toplumun içinde bulunduğu göreli gelişim düzeyi, siyasetle uğraşıp devlete rakip

olacak başka üretim dışı kuruluşların yaşatılmasına henüz olanak vermez. Ne ki, daha sonraları, bu durumun değişmesi kaçınılmazdır. Türlü toplumsal sınıflar ve çıkar kümeleri, zamanla, çeşitli siyasal örgütler, dernek ve partiler oluştururlar. Gerçi devlet, toplumun tümüne ilişkin siyasal uğraşı etkili bir biçimde yürüten tek örgüt olma durumunu korur. Çünkü, siyaset tüm toplum çapında bir yönetim ve baskı yeteneği gerektirdiğinden, eşit güçte rakip kurumlar arasında bölüşülmesi tanım gereği olanaksızdır. Toplu yönetim ve baskı için gerekli araçlar üzerinde tek bir kurumun tekeli olmasaydı, bu durum toplumun kendisinin de parçalanmasına yol açardı. Dolayısıyla, devlet daima kendisini siyaset alanındaki en üstün güç kılacak ölçüde bir karar ve uygulama yeteneğini korumuştur.

Yine de, siyasetin devletle sınırlı *olmadığı* bir gerçektir. Daha önce de belirtildiği gibi, ilk ve en genel işlevinde, siyaset devletten *eskidir*. Devlet ancak belirli bir toplumsal gelişim düzeyinde ortaya çıkmışken, en ilkel toplumda bile daima şu veya bu biçimde bir siyasal uğraş görülmüştür. Devletin doğuşu ile ilgili ilk bilimsel inceleme, Lewis Morgan'ın 1877'de yayınlanan *Ancient Society (Kadim Toplum)* adlı eseridir. Ondan elli yıl sonra yazan Robert H. Lowie'nin, *The Origin of the State (Devletin Kökeni)* eserinde, devletin toplum kadar eski olduğunu ileri sürebilmiş olması, bilimsel bir geri adımdır. Bir yüzyıldır gerçekleştirilen antropolojik araştırmalar, devletin insanlık tarihinin görece yeni bir aşamasında ortaya çıkan bir toplumsal kurum olduğunu fazlasıyla kanıtlamıştır. Gerçekten de, insanların önemli bir bölümü için devletleşme öylesine yeni bir olgudur ki, bugünkü kuşağın yaşamında bile bunun birçok örneklerine tanık olunabilmiştir. Üstelik, süreç tümüyle tamamlanmamıştır ve çağdaş dünyada hâlâ yeni devletler doğmaktadır.

Demek ki, tarihsel olarak, siyasetle devlet çakışmamaktadır. Bu çakışmazlık, toplumsal yaşamda da geçerlidir. Siyasal eylem, binbir biçimde devletin dışına taşmaktadır. Kimileri tümüyle örgütsüz (ör. sokak ayaklanmaları), kimileri ise yüksek bir kurumlaşma düzeyinde (ör. siyasal partiler) olabilir. Her halükârda, varlıkları tartışma dışıdır. Örneğin. L. Althusser 'in yaptığı gibi, dinsel, ailevi, sendikal, kültürel ve daha başka yapıları "ideolojik devlet aygıtları"[6] diye tanımlayıp, her

türlü siyasal (ve hatta siyasal bile olmayan) işi devlet eylemi saymak uygun değildir. Devlet ile toplum arasında böylesi bir kaynaştırma, günlük deneyimimizle çatışmakla kalmaz, hem devlet, hem de siyaset çözümlememizi bulanıklaştırır.

Gerçekten de, devlet toplumdan *ayrıdır*. Özgül bir çözümlemeye konu olabilecek göreli bir özerkliği vardır. Bu yargı tüm devlet biçimleri için geçerlidir. Çünkü, hiçbir devlet ne toplumdan tümüyle kopuk, ne de tümüye topluma batmış olabilir. Toptan kopukluk saçmadır: hiçbir toplumsal kuruluş ait olduğu topluma tamamen yabancılaşamaz. Öte yandan, topluma tam bir boyun eğiş, hem devletin işlevleriyle bağdaşmaz, hem de toplumun tümünü yönetmesi gereken devletin doğasına aykırıdır. Demek ki, devlet toplumun geri kalan bölümünden görece özerk, ayrı bir kurumudur ve toplumun bu geri kalan bölümünde, devlet dışında yürüyen daha *birçok* siyasal eylem vardır. Kaldı ki, bu ayrılık olmasaydı, devleti etkileme ereğine dönük bir sürü özgül eylemin varlığı da açıklanamazdı. (Bu tür eylemler önünüzdeki denemenin altıncı bölümünde ele alınacaktır.)

Devletle siyasetin çakışmadığını böylece belirledikten sonra, siyasal uğraşın kendisinin toplumsal yaşamın *tümü* içindeki yerine de bir göz atabiliriz. Geleneksel olarak, Marksizm toplumsal eylemleri üç ana türe ayırır: iktisadi, siyasal ve ideolojik. Birinci alan, üretim güçleri ile üretim ilişkilerinden oluşan üretim biçimlerinin biçimlendirdiği tüm üretim uğraşını kapsar. Bu alan altyapıyı oluşturur. İdeolojik alan, tüm estetik, kültürel, felsefi, tüzel (hukuki), vs. uğraşları ve bunlara özgü biçimleri kapsar.[7] Siyasal alan ise 'arada' durur. İdeolojik alan gibi üstyapının parçasıdır, ama üstyapının altyapıya *daha yakın* olan bölümüdür.

Alman İdeolojisi adlı eserlerinin bir yerinde, Marx ve Engels, siyaset ve ideolojinin bu karşılıklı konumlarını ilginç bir biçimde ifade ederler: "Fransızlar ve İngilizler, hiç olmazsa gerçeğe görece yakın olan siyasal görüntüye bağlı kalırlarken, dinsel görüntüyü tarihin itici gücü sayan Almanlar, 'saf ruh' alanında dolanırlar."[8]

Ekonomi, siyaset ve ideolojiyi birbirlerinden ayıran etmenler, birinin yapı, diğerinin uğraş, üçüncüsünün de düşünce olması değildir.

Her üçü de, *aynı* ölçüde, eylem, düşünce, rol, yapı, biçim, vs. içerir. Bunları ayıran tek şey, toplumsal bütündeki *yerleri*, veya başka bir deyişle, *işlevleridir*.

Toplumun tümüne yayılan bir yapılar demeti olarak devlet, toplumsal yaşamın her alanında, iktisadi, siyasal ve ideolojik alanlarda hareket etmek zorundadır. Kullandığı araçlar, kaçınılmaz olarak, uğraştığı alan tarafından biçimlendirilirler (*bkz*. giriş). Uğraşının konu ve biçimleri, alt ve üstyapı arasındaki ilişkilerin genel kalıpları tarafından belirlenir (yine *bkz*.giriş). Devlet, ayrıca, kendi geçmişinin, halihazırdaki yöneticilerinin ve yabancı modellerin etkisi altındadır. Bu farklı belirlemelerden oluşan karmaşık bütünlüğü, bu soyutluk düzeyinde genel olarak incelemek olanaksızdır. Onun içindir ki, izleyen bölümlerde, en soyutlarından başlayarak bu belirlemelerin sonuçlarını adım adım izlemeye ve somutluk düzeyinde gidebildiğim kadar ilerilere gitmeye çalışacağım.

NOTLAR

1 Gerçi, siyaset devletten eskidir ve kapsadığı alan devleti aşar. Ama, yine de, siyaset işbölümüne konu olduğundan beri siyasal uğraşın esas ağırlığı devletçe omuzlanmıştır. O kadar ki, herhangi bir işe (örneğin bir karara) 'siyasal' etiketini vurmamıza olanak veren şey, ya devlet tarafından yerine getirilmesi, ya da ereğinin devlet olmasıdır. İlk durumda, devletle ilişki meydandadır ve içeriği 'siyasal' olmayan bir işi dahi siyasal hale getirir. Örneğin, bir boşanma davasında çocuğun anaya bırakılması konusu tümüyle siyaset dışıdır. Ama, karar bir mahkeme, yani kendisine tüm toplum adına karar alma yetkisi yasal olarak verilmiş bir kurum tarafından alındığı için, bu iş yine de siyasaldır. Dolayısıyla, ilk durumda, bir işin devlet tarafından yapılması, ona 'siyasal' denmesi için yeterlidir. İkinci durumda, devletle ilişki, işin içeriğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, hükümete belli bir görüşü dayatmak için bir sendika greve gittiğinde veya bir belediye meclisine belli bir kararı kabul ettirmek için aileler örgütlendiğinde, devletin dışında yürütülen bu siyasal eylemler, yine de daima onu etkilemeyi erek edindiklerinden siyasal nitelik taşırlar. O halde, siyasal eylem, ister devlet tarafından ister onun dışında gerçekleştirilsin, daima devlete ilişkindir. Onun içindir ki, devleti, siyasetle uğraşan başlıca yapılar demeti olarak görmek; doğasını çözümlemek için de, siyasal işlevleri araştırmak yanlış değildir.

2 Örneğin, devrimlerle genel seçimler gibi.

3 Osmanlı İmparatorluğu döneminde, siyasetin bir anlamının da idam cezası olduğunu anımsamak ilginç gelebilir.

4 Yine de, devlete ilişkin yeni Marksist literatürde, bu sorunun farkedilmeye başlandığı teslim edilmelidir. *Bkz.* D. A. Gold, C.Y.H.Lo, and E. O, Wright, "Recent Developments in Marxist Theories of the Capitalist State- Part2", *Monthly Review*, V.27, n. 6 (November 1975), s.48: "Marksist bakış açısı içinde, devletin kendi çıkarına ilişkin çözümleme gelişmemiş durumdadır. Ama, bize kalırsa, bu yönde kafa yormaya değer."

5 Karl Marx, *Capital*, V. 3, London, Lawrence and Wishart, 1977, s. 791.

6 Louis Althusser, "Idéologie et Appareils Idéologiques d'Etat", *La Pensée*, n. 151 (juin 1970), *passim.*

7 'Psikoloji'nin bu diziye eklenmemesi gerektiği burada belirtilmelidir. Dolayısıyla Marksizm, kültürü "siyasal sistemin psikolojik boyutu" olarak tanımlayan fonksiyonalist görüşten bu noktada tamamen ayrılır. *Bkz.* Gabriel A. Almond and G. Bingham Powell, Jr., *Comparative Politics*, Boston, Little Brown and Company, 1966, s. 23. Marksistlerin gözünde psikoloji, doğrudan doğruya üretime ilişkin ürünler dışındaki tüm zihni, ahlaki ve estetik ürünleri kapsayan toplumsal ideolojinin, *bireysel biçim*inden ibarettir. Kesin konuşmak gerekirse, 'toplumun psikolojisi' sözü, ' toplumun kolları' veya 'toplumun beyni ' gibi anlamsız bir ifadedir.

8 Karl Marx and Friedrich Engels, *The German Ideology*, Part One, London, Lawrence and Wishart, 1974, s. 60.

II. BÖLÜM

TOPLUMUN ORTAK ÇIKARI

Geçen bölümde, siyaset, önde gelen üretim biçimini toplum çapında korumayı ve geliştirmeyi erek edinen bir uğraş olarak tanımlanmıştı. Bu tanımdan çıkan bir sonuç, siyasetin birinci işlevinin, üretim güçlerine, dolayısıyla da toplumun ortak çıkarına hizmet etmek olduğu idi.

Her toplumun varlık koşulunun üretim olduğunda kuşku yoktur. Ne ki, üretimin kendisinin de, onlarsız yürütülemeyeceği birtakım iktisat-dışı koşula gereksinmesi vardır. Örneğin, çalışanlar başlıca üretim gücünü oluşturuyorsa, bunları dış saldırılardan veya birbirlerini telef etmelerine yol açacak iç savaşlardan korumanın yaşamsal önemi vardır. Aynı şekilde, toplumun özgül üretim uğraşı için belirli doğal kaynaklar gerekliyse, bunların örgütlü bir takasla veya dış saldırılarla sağlanmasının yaşamsal önemi olabilir. Demek ki, üretimin üretim-dışı bazı işler yapılmadan yürüyemeyeceği, bu işlerin somut içeriğinin de egemen üretim biçiminin doğasına ve üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyine bağlı olduğu açıktır.

Dolayısıyla, siyasetin birinci işlevinin somut gerçekleşme biçimini belirleyebilmek için, türlü üretim biçimlerinin özelliklerini göz önünde bulundurmak zorundayız. Ancak, bir denemenin sınırları çerçevesinde, olabilecek her türlü üretim biçiminin ayrıntılı bir çözümlemesine gidilmesi elbette söz konusu olamaz. Onun için, birkaç üretim biçimine -şimdiye dek en çok incelenmiş bulunanlara- ilişkin birtakım genel görüşler sıralamakla yetineceğiz. Yine de, birinci işlevin gerçekleşme biçimini örneklendirmeye yetecek sayıda, görece somut örnek bulabilmeyi umuyoruz.

Ne ki, bu yoldan ulaşabileceğimiz örneklerin ancak genel bir nitelik taşıyabileceğini belirtmek gerekir. Çünkü, bildiğimiz gibi, tarihsel gerçekte toplumsal kuruluşlarda birden çok üretim biçimi

birleşmiş durumdadır. Dolayısıyla, kesin konuşmak gerekirse, siyasal işlevlerin somut gerçekleşme biçimleri ancak tarihte gerçekten yaşamış özgül devletlerin kendilerine özgü deneyimlerinde bulunabilir. Bunun içindir ki, siyasetin birinci işlevinin somut gerçekleşişini tartışmaya yer bırakmayacak bir biçimde örneklendirebilmek için, türlü *üretim biçimlerine* ilişkin genellemelerle yetinmeyip, hiç değilse birkaç tane *tarihsel örneği* de kısaca gözden geçireceğiz.

İnsanlığın evrimini belirleyen ilk ve en uzun üretim biçiminin *vahşilik* olduğunu biliyoruz.[1] Bu üretim biçiminin özelliklerinin kısaca anımsatılmasında yarar olabilir. Ortaya çıkışı, insanlığın başlangıcı ile çakışmaktadır. 'İlk' insan türlerinin yeni kalıntıları bulundukça, başlangıca ilişkin tahminler boyuna değiştiğinden, bu üretim biçiminin doğduğu zaman konusunda yaklaşık da olsa bir tarih vermek olanaksız.[2] Sona erişi, İÖ aşağı yukarı 8.000 yıllarında tarımın keşfi ile olmuştur. O halde, kazıbilim dilinde Yontma Taş Dönemi ile çakışan vahşilik dönemi, çok uzun bir zaman dilimine, en aşağı bir milyon yıla yayılmıştır. Bu dönemin büyük bölümünde biyolojik evrim sürmüştür ve insanlık bugünkü görünümüne ancak 100.000 yıl önce ulaşabilmiştir. Bu arada, dünyamızın coğrafyası da önemli değişikliklere uğramıştır. Birbirlerini onbinlerce yıl aralarla izleyen buzul çağları, yeryüzü ikliminde önemli oynamalara yol açarak, insansı atalarımızı çevreleyen bitki ve hayvan örtüsünde temel değişiklikler yaratmıştır.

Vahşilik ekonomisinin en önemli üretim araçları, çakmaktaşı yontularak elde edilen küçük taş araçlardı. Bunların yanı sıra, ağaçtan yapılan türlü sopalar, değnekler vardı. Bu ilk araçlar, insansıların adeta kollarının ve tırnaklarının bir uzantısı gibiydi. Taşların çakılması veya ağaç parçalarının birbirine sürtülmesi yoluyla ateş yakılmasının öğrenilmesiyle, üretim güçlerinde çok önemli bir hamle gerçekleştirilmiş oldu. Pişirme sayesinde, beslenme olanakları çok genişledi. Ateş, ayrıca, ısınma ve aydınlanma sağladı. Böylece, daha soğuk iklimlere yayılma olanağı doğdu, Ateş,vahşi hayvanları uzak tutmanın bir çaresi de oldu. Ateşte uçları kavrulup yontulan değneklerden mızrak yapıldı ve bunun saycsinde av (ve balık avı) olanakları çok genişledi. İnsanlar, zamanla, öldürdükleri hayvanların

yalnızca bir besin kaynağı olmadığını da gördüler. Postlarından giysi, barınak ve hatta kayık yapmasını öğrendiler. Yağlar taş kandillere yakıt oldu. Kemikler ve boynuzlar, taş baltalarla kolayca istenen biçime girdiklerinden, türlü kesici ve delici araçlar, mızrak uçları, dikiş iğneleri, vs. yapmaya yaradılar. Vahşilik çağının en büyük icatlarından biri de ok ve yay oldu. Bunun sayesinde, avlanma göreli olarak çok kolaylaştı ve böylece, çok daha güvenilir bir besin ve geçim kaynağı oldu.

Tüm bu ilerlemelere rağmen, uzun vahşilik döneminin başlıca özelliği, günlük besin sağlamanın atalarımızın tüm zaman ve gücünü yiyen temel uğraş olmasıdır. Yaşam olanaklarının son derece kısıtlı olması, insanların az nüfuslu kümeler halinde yaşamalarını ve büyük arazi parçalarını durmadan arşınlamalarını zorunlu kılıyordu. İşbölümü yalnızca yaş ve cinsiyete göre idi. Erkek avlanmakta, geri kalan işlerin tümü ise kadınlarca yapılmaktaydı. Soy çizgisi anadan geçmekteydi. Küme evliliği kuraldı, ama evrim, yakın kan hısımlarının cinsel ilişkilerinin önlenmesi yönündeydi. Yaşam kavgasının son derece sert olması, üretim dışı uğraşlara fazla zaman bırakmıyordu. Yine de, vahşilik çağının sonuna doğru resim, oyun, müzik gibi uğraşların da belirdiğini görüyoruz.

Vahşilik üretim biçiminin genel özelliklerinin bu kısa özetinden sonra, bu dönemde siyasetin birinci işlevinin hangi somut biçimlere bürünebileceğini belirlemeye çalışabiliriz. Vahşilik ekonomisinin, doğada hazır bulunan kaynakları toplama ve avlama esasına dayandığını biliyoruz. Bu kaynaklar herhangi bir üretim uğraşı ile yenilenmediğine göre, kısa zamanda tükenmeleri kaçınılmazdı. Dolayısıyla da, yeni kaynaklar bulmak için durmadan hareket içinde olmanın yaşamsal önemi vardı. O halde, toplama ve avlanmanın biçimlendirdiği bir üretim sürecini koşullayan başlıca üretim-dışı uğraş, sürekli bir göçtü. Bu olgu, bize, göçü, vahşilik döneminde siyasetin birinci işlevinin aldığı somut biçim olarak saptamaya olanak veriyor. Üretim güçlerinin olduğu gibi yenilenmesinin, yani basit yeniden üretim sürecinin gerçekleşebilmesinin en çok bu somut siyaset biçiminin başarısına bağlı olduğu açıktır.

Elbette, vahşi insan için siyaset bilinçli bir uğraş değildi. Onun gözünde göç, toplama veya avlanma kadar 'doğal' bir işti. Çömlekçilik henüz keşfedilmemiş olduğundan , akarsular ve göl kıyılarından fazla uzaklaşmaması gerekiyordu. Göçlerin ufku, egemen doğal koşullar tarafından sınırlanıyordu. Hangi yöne ve ne kadar uzağa gidileceğini kararlaştıran ayrı bir organ yoktu. Toplum bu yaşamsal siyasal karara bilinçsizce, topluca, kendiliğinden ulaşıyordu. Siyasal kararlar yalnızca uygulama gözlenerek anlaşılabilirdi. Doğal koşullara ilişkin olarak biriken ve her yeni kuşakla zenginleşen deneyim, salt gelenek yoluyla aktarılıyordu. Vahşilik döneminin sonuna doğru, ok ile yayın keşfi ile bu sürekli hareketi görece yavaşlatmak olanaklı oldu. Çünkü, bu buluşlar sayesinde avlanma çok daha güvenilir bir ürün kaynağı haline gelmişti. Yine de göç, yeniden üretim sürecinin birinci koşulu olarak yaşamsal önemini korudu.

Vahşilik çağında, üretim güçlerinin, yani toplum üyeleri ile üretim araçlarının korunması önemli bir sorun değildi. Gerçi yamyamlık vardı, ama başlıca beslenme kaynağı değildi. Üretkenlik düzeyi çok düşük olduğundan, köle olarak çalıştırmak üzere savaş esiri avlamaya da gerek yoktu. Öte yandan, birikmiş servet, yani uğruna savaşılacak ganimet yoktu. Başlıca üretim araçlarını oluşturan yontulmuş taşlar çok kolay yapılıyordu; dolayısıyla da, bunları taşıma veya koruma sorunu da yoktu. Yapım teknikleri herkesçe biliniyordu. Yontulmuş taşlar her göç başında terkediliyor ve sonunda tekrar yapılıyordu.[3] Yolları kesişen toplulukların dövüşmesi olanaklıydı, ama savaş olsun, takas olsun istisnai idi. Dolayısıyla, savunma, vahşilik dönemi siyasetinin önemli bir öğesi değildi.

Demek ki, üretim güçlerinin olduğu gibi korunmasına ilişkin olarak, göç, vahşilik döneminde siyasetin birinci işlevinin büründüğü belli başlı somut biçim olarak görünüyor. Ancak, tanımımıza göre, bu işlev toplumsal üretim yeteneğinin korunması ile sınırlı değildir. Aynı zamanda, bu yeteneğin geliştirilmesine yönelen uğraşları da kapsar. O halde, bu son uğraş türünün vahşilik çağında önemli bir rol oynayıp oynamadığını ve eğer oynuyorsa, nasıl bir biçime büründüğünü araştırmak zorundayız. Üretim güçlerinin iki öğesi olduğunu biliyoruz: araçlar ile üreticiler. Vahşilik zamanında kullanılan başlıca araçlar:

çakmaktaşı, sopalar, ateş, taş baltalar, mızrak, zıpkın, kayık, ok ve yaydı. Üretim araçlarının geliştirilmesine yönelik örgütlü bir toplumsal uğraş yoktu. Bunlar üretim içinde kendiliğinden yenileniyor ve geliştiriliyordu. Dolayısıyla, üretim güçlerinin bu öğesinin gelişimi için, siyasal uğraşın önemli bir rolü yoktu. Ama, acaba, üretim güçlerinin öteki öğesi, yani üreticiler için bir rolü var mıydı?

Vahşilik döneminin çok önemli bir özelliği , insanlığın biyolojik evriminin bu dönemin büyük kısmında süregitmiş olmasıdır. Bu evrim bağımsız değildi: üretim uğraşının türeviydi. İnsanlaşma, başlangıçta hayvanlarınkiyle eş olan gereksinmelerin, dış doğada ve insan doğasında değişiklik yaratan yollardan karşılanması sonucu olmuştur. Gordon Childe'ın sözleriyle: "İnsan kendi kendisinin mimarıdır." Başka bir deyişle, biyolojik evrim, herşeyden önce iktisadi uğraşa dayanan toplumsal evrimin bir türevi olmuştur. Ama, yine de, bu etmen, doğal koşullara giderek daha dayanıklı bir cins yaratmak için yeterli değildi. İnsanlığın, bir de, yakın kan hısımları arasındaki evliliklerin zayıf düşürücü etkisinden korunması gerekiyordu. İşte bu noktada, siyasal uğraş, insanlığın evriminde kesin bir rol oynamıştır. Davranış kuralları, tabular, yasaklar, vs. geliştirmek suretiyle, vahşilik dönemi siyaseti, yakın kan hısımlarının cinsel ilişkilerini giderek kısıtlamayı başarmıştır. Elbette, bu evlilik kuralları ve yasakları, ayrı bir karar organının bilinçli çabasıyla konmuş değildir. Göçleri yöneten gelenekler gibi, bunlar da kendiliğinden evrilmiş ve gelişmiştir. Yine de, evrim süreci için yaşamsal önem taşıdıkları meydandadır. Cinsiyete, evliliğe, aile kurmaya ilişkin kurallar, siyasetin birinci işlevinin üretim güçlerini geliştirme yönünün, vahşilik döneminde büründüğü somut biçim olmuştur.

Aslında, işgücünün yeniden üretimini sağlayan evlilik kuralları, tüm toplumsal kuruluşlar için önemli bir etmen oluşturur. Vahşilik döneminin özgüllüğü , bunun basit bir yeniden üretim olmaması, vahşi insanın biyolojik evriminde de temel bir rol oynamış bulunmasıdır. Tüm öteki üretim biçimlerinde, evlilik düzenlemeleri, siyasal uğraşın üretim güçlerinin olduğu gibi yenilenmesini sağlama yönüne ilişkin iken, yalnızca vahşilikte, insan evriminin henüz

tamamlanmamış olması nedeniyle, bu düzenlemeler, siyasetin üretim güçlerinin gelişmesini sağlama yönüne ilişkindir.

Özetle , göç ve evlilik kuralları,[4] vahşilik döneminde-siyaset tüm toplumca ve bilinçsiz bir kendiliğindenlik içinde yerine getirilmekle birlikte- birinci siyasal işlevin başlıca somut öğeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi, belli bir üretim biçimine kısa bir bakış bile, birinci siyasal işlevin iki ayrı gerçekleşme biçimini saptamamıza olanak vermiştir. Şimdi, yeni örnekler bulmak için başka bir üretim biçimine, *barbarlığa* bakacağız.

İÖ 8.000 yıllarında insanlığın biyolojik evrimi artık binlerce yıl önce son bulmuş, yani çağdaş insanın bedensel görünümüne ulaşılmıştı. Son buzul çağının bitip yeryüzünün bugünkü görünümüne gelmesi için daha 1.000 yıl geçmesi gerekmesine karşın, çevre evrimi de hemen hemen tümüyle tamamlanmıştı. Yani, ayrıntılar dışında, biyolojik ve çevresel etmenler nerdeyse sıfıra indirgenmiş, toplumsal gelişme insanlığın evrimini sağlayan tek temel etmen durumuna gelmişti. Bu evrimde, barbarlığın (yani aşiret düzeninin) eşiğini açmış olan tarımın keşfi, vahşilik döneminde ateşin keşfi kadar önemli bir olaydı. Tarım ve onun ayrılmaz parçası olan hayvancılık sayesinde, insanlık artık doğanın sundukları ile yetinmeyerek, doğayı yeni kaynaklar vermeye zorlama yoluna girmişti. Bu müthiş bir nitelik sıçramasıydı.

Vahşilik döneminde evcilleştirilebilen tek hayvan köpekti. Avcıların yardımcısıydı ve buz üzerinde kızakların çekimine yarıyordu. Barbarlığın doğuşu ile birlikte, doğrudan doğruya ürünlerinden yararlanmak amacıyla birçok hayvan -koyun, keçi, sığır, kümes hayvanları, vs.- evcilleştirildi. Bu yoldan, sürekli bir süt , yumurta, et, post, yün, yağ vs. kaynağı sağlanmış oldu. Hayvancılıkla birlikte çiftçiliğin ilk biçimleri belirmeye başladı. Cilalı Taş Dönemi'ne özgü taş baltalarla, çapalarla, dikim sopalarıyla yürütülen bu üretim, başlangıçta çok ilkel olmakla birlikte, doğayı ürün vermeye zorladığı için, ilkede devrimciydi. Tarım devrimi ile birlikte çömlekçilik de doğdu. Vahşilik döneminde örülen sepetler ve tahta çanaklar, kil balçığı ile örtülünce su geçirmez duruma geliyordu. Zamanla, yalnızca

örtünün iş gördüğü farkedildi ve böylece çömlekçilik başlamış oldu. Toprağın biçimlendirilip sertleştirilme tekniği öğrenildikten sonra, bunun tuğla yapımında da kullanılması kolay oldu. Tarım ve hayvancılık göçebeliği mevsimlik hale getirdiğinden, artık daha uzun zaman kullanılacak, dolayısıyla daha sağlam barınakların yapılması zorunlu olmuştu.

Daha vahşilik döneminde, insanların yeryüzüne yayılması tamamlanmıştı. Barbarlık, üretim güçlerinde dev bir ilerleme yaratarak, insan kümelerinin nüfuslarında büyük bir artışa, göreli bir yerleşikliğe, köklü bir işbölümüne ve giderek artan bir servet birikimine yol açtı. En hızla biriken servet sürülerdi. Evin dışındaki üretim aletlerinin erkeklerce kullanılması geleneği sonucu, bu yeni servetler de erkeklerin malı oldu. Bu yüzden, erkeklerin mirasını kendi soy çizgilerinde tutmak giderek daha önemli hale geldi. Böylece, adım adım, ana soyundan baba soyuna geçildi ve kadınların tek bir erkeğe 'ebedi' sadakati esasına dayanan yeni aile biçimlerinin temeli atıldı.

Başlıca özellikleri böylece özetlenebilecek olan barbarlık çağında, siyasetin birinci işlevinin somut içeriği ne olabilirdi? Tarım ve hayvancılığın keşfi, toplama ve avlanma gereğini ortadan kaldırmamıştı. Tarım, yeterince ürün sağlayamayacak kadar geri idi. Hayvancılık, otlakların düzenli olarak yenilenmesini gerekli kılıyordu ve çömlekçiliğin keşfi, su kaynaklarından görece uzaklaşmaya olanak veriyordu. Tüm bu etmenler göçebeliği giderek mevsimlere bağladı, ama temel gerekliliğini ortadan kaldırmadı. Böylece, aşiret döneminde, birinci siyasal işlevin gerçekleşme biçimi olarak göçebelik sürdü. Üstelik, binlerce yıllık deneyimin birikmesi sayesinde, bu uğraş artık çok daha bilinçli hale geldi. Öte yandan, sürüler erkeklere ait olduğu için, göçlerin yönlerini, sürelerini, vs. belirlemede bunlar giderek daha fazla söz sahibi oldular. Ama, tüm bu gelişmelere rağmen, yine de karar alma ile yükümlü ayrı bir organ henüz oluşmamıştı.

Yukarıda anımsatıldığı gibi, barbarlık döneminin başında insanın biyolojik evrimi çok uzun süreden beri tamamlanmıştı. Dolayısıyla, evlilik kuralları artık üretim güçlerinin gelişimi açısından önem taşımıyordu; ama, çalışanların yeniden üretimini düzenleme rollerini

taşımıyordu; ama, çalışanların yeniden üretimini düzenleme rollerini koruyorlardı. Aşiret düzeninde bu hüviyetle karşımıza çıktıkları gibi, insanı bir üretim gücü olarak kullanan tüm üretim biçimlerinde daima bu hüviyetleriyle ortaya çıkmaları kaçınılmazdır. Siyasetin birinci işlevinin bu somut gerçekleşme biçimi, ancak üretim sürecinde tam otomasyona erişilmesiyle ortadan kalkacaktır.

Demek ki, hem göç, hem de aile düzenlemeleri, birinci siyasal işlevin somut biçimleri olarak, vahşilik üretim biçiminin ömrünü aşıyorlar. Ama, barbar siyasetle ilgili yeniliğin esas kaynağı, servet birikimi ve hayvancı toplumlarla ötekiler arasında ortaya çıkan işbölümüdür. Barbarlıkla birlikte, bir toplumun serveti diğerinin ereği haline geliyor ve toplumlararası ilişkilerin yeni kuralı savaş oluyor. Bu yüzden, savunma, üretim güçlerinin korunmasına yönelen siyasal uğraşın başlıca öğesi durumuna geliyor.

Bu yeni zenginlik, üretim güçlerini geliştirme uğraşının da kaynağı oluyor. Artık saldırı, bir toplumun servetini bir diğerininkine katmaya olanak veren cazip bir uğraş haline geliyor. Dolayısıyla, savaş sayesinde, siyaset yalnızca ekonomiyi dış saldırılardan korumakla yetinmiyor, ama buna dıştan ganimet getirmeye de yöneliyor. Böylece, servet birikiminin, siyasetin ufkunu önemli ölçüde genişlettiği kolayca görülüyor.

Kaldı ki, barbarlık çağının getirdiği yeni iktisadi gelişimin siyasete açtığı tek yol savaş değil. Bunun dışında en önemlisi, kimi servetleri onları üretmeden edinmeye olanak veren takas. Özelllikle hayvancılıkla geçinen aşiretler, üretim ve tüketim olanaklarını artırmak için bu yolu kullanma eğilimindeler. Daha sonra, toplum içinde yayıldığı ölçüde takasın iktisadi bir nitelik kazandığı doğrudur. Ama, barbarlık çağında, toplumdan topluma yürütüldüğü için, henüz siyasal bir iş hüviyetindedir.

Görüldüğü gibi, barbar üretim biçimine kısa bir bakış bizi bir dizi yeni siyasal eylem biçimiyle donatmıştır. Daha önce, birinci işlevin gerçekleşmesini, göç ve evlilik düzenlemeleri ile örneklendirmiştik. Şimdi artık bunlara savunma, saldırı ve takası ekleyebiliriz. Bu

örneklerden, siyasal işlevlerin içeriğinin üretim biçimi tarafından belirlendiğini ve egemen biçimin doğasına uyarak geniş ölçüde değişmeye mahkûm olduğunu açıkca görüyoruz.

Bu noktada, toplumların, onları asla değişmez bir üretim biçimleri silsilesinden geçiren, önceden saptanmış bir gelişme süreci izlemediklerine dikkati çekmek gerekir. Marksizme çok zaman böyle bir anlayış mal edildiği doğrudur, ama bu ancak ne denli yanlış bilindiğini gösterir. Marksizm, yalnızca, türlü üretim biçimlerinin işleyişini açıklamaya, özgül mantıklarını ortaya koymaya ve bir biçimden diğerine geçişin koşullarını saptamaya çaba gösterir. Gerçi, üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyine dayanan genel bir tarihsel evrim çizgisi kabul ettiği doğrudur. Ama bu çizgi, her toplumu sabit bir merdivenin değişmez basamaklarını tırmanmaya zorlayan doğrusal bir gelişme çizgisi değildir. Dolayısıyla, bu bölümde kullanılan anlatım tarzı yanlış anlamalara yol açmamalıdır. Burada ele alınan üretim biçimleri, kesiksiz bir zincirin halkaları olarak değil, siyasal işlevlerin aldığı somut biçimlere değişik örnekler bulmamıza yarayan *birbirinden kopuk* düzenler olarak görülmelidir. Bu gerekli uyarıdan sonra, şimdi çok kısaca, daha dört üretim biçimine, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve sosyalizme değineceğiz. Burada tek amacımız, siyasetin birinci işlevinin daha başka örneklerini bulmaya çalışmaktır.

Kölecilik, barbarlıktan çok daha ileri bir üretim biçimidir. Burada, artık, tarım ve hayvancılık sistemli bir biçimde geliştirilmiştir. Daha önce, ileri aşiret düzenlerinde keşfedilmiş olan madencilik, köleci toplumda silah ve alet yapmak için geniş ölçüde kullanılmaktadır. Yaklaşık olarak İÖ 2.000 yıllarında başlayan saban kullanımı ve hayvanlardan yararlanma, tarım yöntemlerinde o zamana dek görülmemiş bir ilerleme sağlamıştır. Demir sayesinde, tüm üretim dalları, istedikleri gibi biçimlendirilmiş, sağlam aletlere kavuşmuştur. Üretkenlik artışı, sürekli bir ticareti besleyebilecek miktarda bir artık-ürün kaynağı olmuştur. Böylece, servet birikimi daha da büyümüştür. Ulaşım ve taşıma araçları sistemli bir biçimde geliştirilmiştir. Düşünce alışverişi, deneyim genişliği, boş zamanların artması, maddi ve ideolojik araçların hassaslaşması gibi etmenler,

insanlığın gelişiminde adına genellikle 'uygarlık' denen yeni bir aşamanın yaratılmasında birleşmişlerdir.

Üretim güçlerinin gelişimi, toplumsal işbölümünün yaygınlaşmasını gerektirmiştir. Tarımla hayvancılık dışında, zanaatkârlık ile ticaret, özgül kümelerce yerine getirilen ayrı uğraşlar haline gelmiştir. Köy ile kent ayrımı, toplumsal örgütlenmenin değişmez bir özelliği olmuştur. Uzmanlaşma, üretimde yeni bir dönemeç yaratarak, artık-ürünün daha da fazlalaşmasına yol açmıştır. Servet birikimi, gelişmiş aşiret toplumunda gözlenmeye başlayan sınıf ayrımını giderek keskinleştirmiştir.

Vahşilik döneminde, aç kalan insanlar başkalarının etiyle beslenebilirlerdi, ama üretkenlik çok düşük olduğundan, başkalarını köleleştiremezlerdi. Arızi olarak ortaya çıkan savaşlar sonunda kazananlar, yaşamlarını sürdürebilmek için, yine kaybedenler kadar çalışmak zorunda kalırlardı. Barbarlık çağının getirdiği göreli bolluk, başkalarının emeğini sömürme olanağını açtı. Önce savaş esirleri, sonra da aşiretin yoksullaşmış üyeleri özgürlüklerini yitirdiler. Bu yoldan, toplumun bir bölümü öteki bölümü için çalışır oldu. Uygarlığa geçişle, toplum köleler ve köle sahipleri arasında kesinlikle bölündü.

Uygar toplum yerleşik olduğundan, bu dönemde göç siyasal uğraş alanından çıkmıştır. Çeşitli toplumlar içinde işbölümünün gelişmesiyle takas iktisadi bir iş haline gelmiş, dolayısıyla o da siyasal özelliğini yitirmiştir. Buna karşılık, servet birikimiyle birlikte, savunma ile saldırı, önemlerini artırmışlardır. Köleci toplum, savaşı, işbölümünün belli başlı bir dalı olarak geliştirmiştir. Toplumsal işlerin çok arttığı başka bir alan, ulaşımın örgütlenmesidir. Aslında, en geri toplumlarda bile, daima, belli bir iletişim ağı vardı. Uygarlığın özelliği, giderek genişleyen bir pazarın gereksinmelerini karşılamak için, her türlü ulaşım ve taşıma aracını sistemli olarak geliştirmesidir. Böylece, insanlık evriminde yeni bir aşamaya gelinmesiyle, birinci siyasal işlevin göç ve takas gibi kimi geleneksel biçimleri ortadan kalkarken, savunma, saldırı, ulaşım gibi kimileri de geniş ölçüde gelişmiştir.

Ayrıca, bunlar, köleciliğin ortaya çıkışıyla siyasetin birinci işlevinin edindiği somut biçimlerin yalnızca bir bölümüdür. Üretim araçlarını korumaya yönelik köleci siyasetin asıl yeni yönü, asayişi sağlama görevinin ortaya çıkmasıdır. Toplumu iç savaşla tehdit eden keskin bir sınıf ayrımının belirmiş bulunması, işgücünün içten yıkılma tehlikesinden korunmasına yaşamsal bir önem kazandırmıştır. Köleci toplum, bunu iki yoldan sağlamıştır. Birincisi, kaba kuvvet kullanımı; ikincisi ise, adalet dağıtımının örgütlenmesidir.[5]

Köleci siyasetin, üretim güçlerine ilişkin başka bir yeniliği, İÖ 800 yıllarında paranın resmen yaratılması olmuştur. Belirli bir miktar madene standart bir değerin resmen bağlanması, büyümekte olan pazar güçlerine müthiş bir yardım olmuş, böylece de üretim güçlerinin artmasına büyük katkıda bulunmuştur. Üstelik, paranın yaratılması, köleci toplumun kendi ekonomisine sunduğu tek resmi hizmet de değildir. Bunun yanı sıra, iktisadi ilişkileri düzenleyen bir dizi yasa yaratarak, toplumsal üretim yeteneğini bu yoldan da artırmıştır.

Kısacası, köleciliğe dayanan yeni bir üretim biçiminin ortaya çıkması, siyasetin birinci işlevine büyük bir çeşitlilik kazandırmıştır. Burada, örnekler listemizi zenginleştirmek ereğiyle, bunların yalnızca en önemlilerine değinilmiştir. Şimdiye dek, birinci siyasal işlevin somut gerçekleşme biçimleri olarak gördüklerimiz şunlardır: göç, evlilik düzenlemeleri, savunma, saldırı, takas, ulaşımın örgütlenmesi, asayişin korunması, resmi paranın yaratılması, üretim güçlerini gözeten yasal düzenlemeler yapılması.

Feodal toplum, sürekli bir tehdit oluşturan dış tehlikelere karşı beyler tarafından korunan toprakkullarının (serflerin) yürüttüğü bir tarım üretimi temeline dayanan ve kendi kendine yeten bir dizi küçük birimden oluşan bir toplum biçimidir. Feodalizmde, insan ve hayvan enerjisinden başka, su ve rüzgâr gücü de kullanılır. Bunun sayesinde, değirmenler gibi, enerjilerini doğal kaynaklardan alan basit makineler kullanılabilmektedir. Bu düzenin özelliği, zincirleme bir kulluktur . En üstün bey, kraldır. Onun kulları olan büyük beylerin de kendi kulları vardır. Bu kişisel kulluk zincirinin son basamağında toprakkulları bulunur.

Feodal üretim biçiminde, birinci siyasal işlevin birçok gerçekleşme biçimi yeniden ortaya çıkar. Bunlar arasında, feodal toplumsal çevrenin tehdit dolu olması nedeniyle, savunma artık çok önemli bir rol oynar. Örneğin, tarlaları koruyan bey kuvvetleri olmadan çiftçilik yapılamaz. Asayişin sağlanması ve adalet dağıtımı da önemlerini koruyan hizmetlerdir.

Ama, feodal siyasetin en göze batan özelliği, işgücünün üretkenliğini artırmak için ideolojik araçların kulanılmasıdır. Aslında, siyasetin ideolojik hizmeti, siyasetin kendisi kadar eskidir. Ne ki, ekonominin hizmetinde ideolojinin kazandığı yeni ağırlık, feodalizme özgüdür. Bu düzende, işgücünü daha çok çalışmaya itebilmek için, din kaba kuvvetten daha etkili bir araç olarak kullanılabiliyor. Bilinçli ve istekli bir uğraşın ürünü olan Batı dünyası katedralleri, feodal siyasette ideolojinin oynadığı eşsiz rolün göstergesidirler. Demek ki, ideolojik hizmetler sunumu, özellikle feodalizmin, siyasetin birinci işlevinin örnekleri listemize eklememize olanak verdiği başka bir somut gerçekleşme biçimidir.

Pazar ekonomisinin yeniden canlanması ve işgücünün kendisinin de işçiler tarafından 'serbestçe' satılan bir mal haline dönüşmesi sonucunda, ***kapitalist*** üretim biçimi kurulmuştur. Bununla, üretim güçleri tarihte eşi görülmemiş ve hâlâ aşılmamış bir gelişme düzeyine erişmiştir. Kapitalizm ile sosyalizm çağdaş üretim biçimleri olduklarından, burada bunların özelliklerine, kısaca bile olsa değinmeye gerek yoktur. Bu bölümün amacı için, bunların birinci siyasal işlevi başlıca gerçekleştirme biçimlerine bir göz atmak yetecektir.

Kapitalizm, siyasetin üretim güçlerine ilişkin geleneksel biçimlerini korumakla kalmaz, bunlara yenilerini ekler. Kapitalist siyaset, savunma, asayişin korunması, resmi para sağlanması, ulaşımın örgütlenmesi, yasal kuralların hazırlanması gibi geleneksel hizmetleri devralıp geliştirir. Ayrıca, bunlara, serbest bir pazarın yaratılması, ölçü standartlarının saptanması, eğitim, sosyal güvenlik, bilimsel araştırma, vs. gibi yeni hizmetler ekler. Tüm bunlar siyasetin birinci işlevinin somut gerçekleşme biçimleridir ve ulaştıkları büyük çeşitlilik, bu işlevin kapitalizm altında kazandığı yeni önemi kanıtlar.

Ne ki, bu işler en üst düzeyine, ancak *sosyalist* üretim biçimi ile ulaşır. Sosyalizm, genel çıkara hizmet ereğine yönelik tüm somut siyaset biçimlerini kapitalizmden devralıp bunları kendi düzenine uyarlar, bu hizmetleri o zamana dek görülmemiş bir yaygınlığa kavuşturur ve kendi üretim biçimine özgü yeni biçimler yaratır. Bedava tıbbi bakım, spor kolaylıkları, konut sağlanması, yaygın kültürel olanaklar, çevre korunması, çalışma hakkı, vs., tek kelimeyle, üreticilerin hem doğadan hem de toplumdan kaynaklanan baskılardan kurtarılmaları için akla gelebilecek her türlü hizmet, ideal olarak, sosyalist siyasetin kapsamına girer. Sosyalist üretim biçimi ile birlikte birinci siyasal işlev öylesine şişer ki, örnekler listemiz *sonsuza* doğru uzamaya başlar. Üstelik, sosyalist toplum, üretim güçlerine türlü hizmetlerle de yetinmez: ekonominin merkezi yönetimini doğrudan doğruya ve bilinçli bir biçimde üstlenerek, birinci siyasal işlevi, potansiyel olarak, siyasetin egemen işlevi haline getirir.

Şimdiye dek, siyasetin birinci işlevinin türlü üretim biçimlerinde büründüğü somut biçimleri örneklendirmeye çalıştık. Kaba çizgilerle yürütülmüş bu çok kısa incelemenin başlıca sonuçları şöyle özetlenebilir: 1) birinci işlevin somut içeriği egemen üretim biçimine göre değişir; 2) göreli önemleri değişmekle birlikte, kimi somut biçimler farklı üretim biçimlerinde ortaktır; 3) tarih süreci içinde, birtakım gerçekleşme biçimleri ortadan kalkarken yenileri doğar; 4) bu iki üretim biçiminin kendilerine özgü mantıkları nedeniyle, birinci siyasal işlev kapitalizmle sosyalizmde özellikle gelişir; 5) siyasetin birinci işlevi yalnızca sosyalist üretim biçiminde en üst düzeyine erişir.

Şimdi, siyasal işlevlerin somut gerçekleşme biçimlerini örneklendirmek için, türlü üretim biçimlerini ele almanın zorunlu olmasına karşın, yine de yetersiz kalacağını anımsayalım. Bu bölümün başında da belirtildiği gibi, genellikten kurtulmuş ayrıntılı gerçekleşme biçimlerine ulaşabilmek için, belli tarihsel örneklere de başvurmak zorunludur. Birinci işlev söz konusu olduğunda, bu işlevin varlığı bile çok zaman yadsındığı için, bu zorunluğun daha da büyük önemi vardır. Aşağıda değinilecek (ve Norveç'ten Gürcistan'a, eski Mısır'dan Aztek'lere dek uzanan) tarihsel örneklerin hepsi de, çeşitli

toplumlarda devlet yaşamının ilk dönemlerinden alınmıştır ki, devletin kuruluşunda birinci siyasal işlevin oynadığı önemli rol açıkça vurgulanabilsin.

Norveç'te siyasal birliğin kuruluşu, dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru yer alan Viking genişlemesinin sonrasına raslar.[6] Toplumsal savunmanın kral tarafından üstlenilmesi, bu süreçte önemli bir adım olmuştur. Ondan önce, her eyalette bağımsız bir askeri güç vardı. Eski klan örgütlenmesinin sonucu olarak, yerel birime, "bönder"e dahil olan her erkek, mutlak bir silah taşıma hakkına sahipti ve yerel askeri gücün doğal üyesiydi. Buna ek olarak, Norveç bir deniz ülkesi olduğundan, kıyı ahalisi kendilerini savunmak için düzenli olarak savaş gemileri donatırlardı. Tarih, bu koşullarda devlet olamayacağını gösteriyor. Dokuzuncu yüzyıl boyunca, Norveç, sürekli olarak Danimarkalılarla Vikingler tarafından istila edilme tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Onuncu yüzyıl içinde, askeri önderlik adım adım Norveç kralına geçiyor ve kıyı halkı, her biri mürettebatıyla birlikte bir savaş gemisi sağlamakla yükümlü 'gemi mıntıkaları' içinde örgütlendiriliyor. Norveç'li 'kral'ın niteliğini değiştirip, o zamana dek yalnızca en saygın klanın başkanı iken devlet başkanı durumuna getiren başlıca gelişme işte budur. Böylece, bu tarihsel örnekte, savunmanın, yani birinci işlevin somut bir biçiminin, devletin kuruluşunda nasıl temel bir rol oynadığını görüyoruz.

Yaklaşık olarak İÖ 3.000 ila 2.150 yılları arasında yaşamış olan Eski Mısır Krallığı, birinci işlevin başka bir somut biçiminin ilginç örneğini veriyor. Burada, doğmakta olan bir devletin, üreticilerin temel gereksinmelerini nasıl sağladığını görüyoruz. "Vergiler ayni olarak ödeniyordu ve kimi zaman giysi, vs. haline dönüştürülerek halkın görece geniş bir bölümüne daha sonra dağıtılmak üzere kral ikametgâhının ambarlarında ('Hazine'de) toplanıyordu."[7] Görüldüğü gibi, bu örnekte, eski Mısır Krallığı'nda, toplumun ortak çıkarına hizmet, artık-ürünün bir devlet kurumu tarafından düzenli aralıklarla halka dağıtımı gibi dolaysız bir biçim alıyor.

Bu ve birinci siyasal işlevin daha birçok biçimi, Meksika 'da, ondördüncü yüzyılın sonuna doğru devletlerini kurmaya başlayan

Aztek'lerin tarihsel deneyiminde de örneklendiriliyor. "Ürünler ve mallar, pazarlar aracılığıyla ve devlet kurumları eliyle gerçekleştirilen dağıtımlar yoluyla halka sunuluyordu. ... Devlet dağıtımının temeli, fethedilen halklardan alınan haraç, Aztek yurttaşlarına dayatılan vergiler ve devletin başka ülkelerle giriştiği ticaretti. Halka yiyecek, giyecek ve başka mallar yardımı düzenli aralarla yapılmakla birlikte, bu dağıtım, en çok, kuraklık veya sel sonucu ortaya çıkan kıtlık gibi, Aztek toplumunun sık sık başına gelen doğal felaket dönemlerinde olağandı."[8]

Asayişin korunmasında da Aztek Devleti iyi bir örnekti. "Yasalar çıkarılmıştı ve bunlar polis tarafından uygulanıyordu. Yargılanmayı bekleyen suçluları gözaltında tutmak için hapishaneler vardı. Mahkemeler, temyiz yolunu da içeren bir derecelendirme içinde kurulmuştu. Hüküm giymiş suçluların cezası, devletçe atanmış görevliler tarafından infaz ediliyordu."[9] Aztek Devletin'de, birinci işlevin daha başka gerçekleşme biçimlerini de bulmak olanaklıydı. Yeni kurulan devletlerde yaygın olarak görülen savunmanın yanı sıra, Aztek'ler, yurttaşlar için sistemli bir eğitim hizmeti de geliştirmişlerdi. Soyluların eğitimine özgü okulların yanı sıra, devlet, avam için de özgül okullar örgütlüyordu. Bu örnekler, siyasetin toplumun ortak çıkarına hizmet işlevinin, yeni kurulan devletlerde bile ne denli çeşitli biçimlere bürünebileceğini açıkça gösteriyor.

Birinci işlevin önemi, Gürcistan'da görülen devlet kuruculuğu örneğinde de doğrulanıyor. Tiflis (SSCB) Bilimler Akademisi üyesi olarak, bu bölgede devlet kuruluş sürecini incelemiş olan G. Koranashvili, yaptığı incelemelerden, bu bölümde savunulan görüşlere çok yakın sonuçlar çıkarıyor: "Gürcistan dahil birçok yerde devlet, oldukça gelişmiş bir toplumun ortak çıkarlarını tatmin temeli üzerinde doğmuştur. Başka birimlere karşı savunma ereğiyle ve üretimin temel koşullarını (arazi, otlaklar) muhafaza etmek amacıyla, ahaliyi siyasal birimler içinde birleştirmek gerekmiştir."[10]

Çok değişik zaman ve yerlerden seçilmiş olan bu örnekler, başlangıç dönemlerinde bile devletin başlıca görevlerinden birinin, birinci siyasal işlevi yerine getirmek olduğunu açıkca gösteriyor.

Elbette, somut tarihte, bu işlevin gerçekleşmesi çok farklı biçimlere bürünebiliyor. Ama, önemli olan nokta, bu değişik biçimlerin tümünün *ortak* bir özelliği bulunduğunun görülmesidir: o da, devletin yönettiği toplumun genel çıkarına gösterdiği ilgidir.

Yukarıdaki örneklerin hep devlet kuruluşunun ilk aşamalarından seçilmiş olmasının özel bir amacı vardır. Bugünkü dünyaya bakan herhangi bir gözlemci, yol yapımı, eğitim, tıbbi bakım, kültür geliştirme, vs. gibi hizmetlerle, çağdaş devletlerin toplumun ortak çıkarına karşı yaygın bir ilgi gösterdiğini kolaylıkla teslim eder. Ama, daha önceki devlet için de bu tür görevlerin geçerli olduğunu kabul etmek daha güç olabilirdi. Tarihsel örneklerimizi devletleşmenin ilk aşamalarından almak suretiyle, somut biçimleri ne olursa olsun, birinci siyasal işlevin yerine getirilmesinin *daima* devlet görevlerinin içinde yer aldığını göstermeye çalıştık.

Marksistler bu basit gerçeği kabul etmeye genellikle yanaşmazlar. Bunu kanıtlayan tüm tarihsel ve çağdaş verilere karşın, toplumun tümüne karşı devletin olumlu bir rol oynayabileceği temel görüşünü kesinlikle reddederler.[11] Onların gözünde, sınıflı toplumlarda bir 'ortak çıkar' kavramı 'ideolojik bir kandırmaca'dan başka bir şey değildir. Bu görüşü R. Miliband'in sözleriyle ifade edersek: "Marksist siyaset kuramının ilk adımı, devletin, 'tüm olarak toplumun' güvenilir yöneticisi, aracı veya görevlisi olduğu yolundaki görüşü kesinlikle reddetmektir."[12]

Kanımca, bu yaygın 'Marksist' görüş yanlıştır. Bazı temel olguları gözden kaçırmaktadır. Şöyle ki: 1) toplum üretim ilişkilerinden, dolayısıyla da toplumsal sınıflardan ibaret *değildir*; 2) üretim güçleri de her toplumun temelinde yer alırlar; 3) büyük bir üstyapı kuruluşu olarak devlet, şu veya bu sınıfın 'temsilciliğine' indirgenemez; 4) toplum çelişkili olduğuna göre, onun 'özet halinde ifadesi' olan devletin kuruluşunda çelişkiyi reddetmek ve onu tek bir temel işlevin hizmetinde görmek pek 'diyalektik' bir yaklaşım değildir.

Elbette, buradaki görüşü desteklemek için Marksist klasiklerden alıntılar yapma olanağı vardır. Ama, karşı görüşü savunan bir o kadar

alıntı yapılabileceği için, böyle çabalar boştur. Buradaki konu ile ilgili olarak vurgulanması gereken nokta, *aynı zamanda* olumlu bir toplumsal işlev gerçekleştirmeden, hiçbir önemli toplumsal yapının yaşayamayacağıdır. Bir 'kanıt' olarak değil de yalnızca aydınlatıcı oldukları için, bu görüşü Engels'in *Anti-Dühring*'den alınan şu sözleriyle ifade edebiliriz: "Burada tek amacımız, her yerde siyasal üstünlüğün temelinde toplumsal bir işlev bulunduğunu; bunun da ötesinde, siyasal üstünlüğün ancak toplumsal işlevlerini yerine getirdiği sürece sürebildiğini göstermektedir."[13]

Görüldüğü gibi, devletçe yüklenilen siyasetin birinci işlevinin binbir somut biçimi göze batacak bir belirginlikte olmasaydı bile, yine de mantıken bunları araştırmamız gerekirdi. Ama bu işlev öylesine meydanda ki, bunu görmek için özel bir çaba gerekmez. Ancak böyle bir görüşün büyük bir 'sapma' olduğu düşünülürse, insan bedahete dahi gözünü kapayabilir: Devlet, *aynı zamanda* herkesin devleti olmadan, nasıl egemen sınıfın devleti olabilir?

Elbette, bu gerçeğe işaret etmek, devletin kendisini *yalnızca* yönetilenlerin refahına adamış olduğu anlamına *gelmez*. Birinci bölümde, uzun uzadıya, devletin doğasının tek bir işlevle belirlenmediği savunuldu. Kaldı ki, izleyen iki bölümde, devletin yönetilenlerin çoğunluğuna karşı ilgisine geniş ölçüde set çeken öteki iki temel işlevi ele alınacaktır. Sosyalist üretim biçiminin özgül mantığının getirdiği kuramsal istisna dışında, diğer bütün önemli üretim biçimlerine ait devletlerin, kural olarak, halka hizmeti ilk görev saymadıkları görülecektir. Yine de, genel çıkara yönelik birtakım temel görevleri yerine getirmeyen hiçbir devletin yaşamını sürdüremeyeceği de açıktır.

NOTLAR

1 İnsan gelişiminin ilk dönemleriyle ilgili olarak bu bölümde kullanılan tarih verileri genel olarak şu eserden alınmıştır: William H. McNeill, *A World History*, ikinci baskı, New York, Oxford University Press, 1971.

2 İlk insan fosilleri alanındaki son bulguları özetleyen Dr. Jack Harris şöyle yazıyor: " Bundan 1,5 milyon yıl önce Homo veya Homo habilis [belli yetenekleri olan bir insansı] biraz daha ilerlemiş ve Homo erektus'u [ayakta duran insansı] doğurmuştur. ... Homo erektus, daha sonra, takriben 100.000 yıl önce Homo sapiens'e [akıl sahibi] veya çağdaş insana kaynaklık etmiştir." *Bkz.* "Digging up Early Human Behaviour", *The Guardian*, 2 June 1980, s.14.

3 Dünyanın her yerinde bu kadar çok yontma taş bulunmuş olmasının sırrı da budur.

4 Bu bölümde, evlilikle ilgili düzenlemelerin, yalnızca üreticilerle ilgileri açısından ele alındıklarını belirtelim. Elbette, bu düzenlemelerin diğer bir işlevi, toplumsal zenginliğin yürürlükteki dağılım biçimini bir sonraki kuşağa aktarmak suretiyle, üst sınıfların da yeniden üretimini sağlamaktır.

5 Evlilik düzenlemeleri için söylendiği gibi, sınıflı toplumlarda asayişin korunmasının, elbette ki, başka bir temel işlevi daha vardır: egemen üretim ilişkilerini korumak. Ancak, bu bölüm siyasetin birinci işlevi ile sınırlı bulunduğundan, işin bu diğer yanı burada hesaba katılmamıştır.

5. Evlilik düzenlemeleri için söylendiği gibi, sınıflı toplumlarda asayişin korunmasının, elbette ki, başka bir temel işlevi daha vardır: egemen üretim ilişkilerini korumak. Ancak, bu bölüm siyasetin birinci işlevi ile sınırlı bulunduğundan, işin bu diğer yanı burada hesaba katılmamıştır.

6. Norveç Devleti'nin kuruluş süreci için *bkz.* Aron Ia. Gurevich, "The Early State in Norway", in Henri J.M. Claessen and Peter Skalnik (eds), *The Early State*, The Hague, Mouton Publishers, 1978 , s. 403-423.

7. Jac. J. Janssen, "The Early State in Ancient Egypt", *ibid.*, s. 223.

8. Donald V. Kurtz, " The Legitimation of the Aztec State", *ibid.*, s. 172-173.

9. *Ibid.*, s. 173

10 Guram Koranashvili, "Early State in Ancient Georgia", *ibid.*,s.260.

11. Gerçi, Marksistlerin tümünün de böyle düşündüğü söylenemez. Aksi görüşün parlak bir kanıtı, şu alıntılarda görülebilir: Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution I: State and Bureaucracy*, New York, Monthly Review Press, 1977, s. 190: "Devletin doğuşunu tahrik eden şey yalnızca sınıf baskısı ***değildir***. Ortada, birbirine bağlı iki dürtü vardır: bir yandan, toplumun yaşaması için zorunlu olan ve zamanla daha karmaşık hale gelmiş bulunan bazı toplumsal görevleri yerine getirecek bir kuruma duyulan gereksinme; öte yandan, bunun gelişmiş sınıf çelişkileri içinde yer alması olgusu. ***Toplumsal olarak gerekli*** kurum, aynı zamanda ***sınıfsal*** kurum oluyor. " Aynı görüş, başka yerde de vurgulanıyor (s. 245): "Devlet, yalnızca bir sınıf baskısı işlevi yerine getirmek için gökten inmiş değildir. Böyle, basitçe hiçten yaratılmış değildir. Aksine,... daha önceki kamu otoritesi yeni bir işlev, bir sınıf işlevi edinmiştir. Devlet, daha önce zaten belli bir rol oynayan bir kurumun dönüşmesi sonucu doğmuştur. Devletin başlangıcı, özgül kaynağı, toplumun vazgeçilmez işlevleridir. "Ne yazık ki, devlete herhangi bir olumlu rol tanımayan aksi görüş Marksistler arasında çok daha yaygındır.

12. Ralph Miliband, *Marxism and Politics*, Oxford University Press, 1977, s. 66.

13. Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1959, s. 248

III. BÖLÜM

EGEMEN SINIF ÇIKARI

Tanımımıza göre, siyasetin ikinci işlevi üretim ilişkileri ile ilgilidir. Ereği, bu ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesi için gerekli koşulların sağlanmasıdır. Üretim biçimi sınıf ayrımına dayandığı zaman, üretim ilişkileri de sınıf ilişkileri biçimini alır. Her sınıfın durumu üretim araçları mülkiyetindeki konumu tarafından belirlenir. Bu mülkiyet açısından en üstün konumdaki sınıf, kaçınılmaz olarak, üretim ilişkilerinde de en iyi durumdadır. Dolayısıyla, bu ilişkilerin korunması ve gelişmesi en çok tepedeki sınıfın işine gelir. Onun içindir ki, sınıflı toplumlarda, siyasetin ikinci işlevini en doğru tanımlama yolu, bunu egemen sınıfın çıkarına hizmet işlevi olarak görmektir.

Daha önce de belirtildiği gibi, bu işleve 'ikinci' denmesi, önemini asla azaltmaz. Konuları daha iyi anlatabilmek ve mantık silsilesine uymak için, her çözümleyici, soyutlamalara başvurmak ve bunları belli bir sıralama içinde sunmak zorundadır. Ne ki, bu zorunluk, ikili bir yanlış anlamaya yol açabilir. Bir yandan, çözümleme konusu olarak ister istemez birbirlerinden ayrılan kavramların, gerçek yaşamda da bir ayrılığı yansıttıkları sanılabilir. Örneğin, üretim güçleri ile üretim ilişkileri aslında birbirlerinden ayrılamayacak kadar içiçe geçmiş iken, bunların gerçekte ayrı oldukları izlenimi edinilebilir. Oysa, bunlar yalnızca kuramda, ve soyutlama kullanmanın kaçınılmaz sonucu olarak ayrılırlar.

Öte yandan, aslında bir toplumsal bütünün çeşitli öğeleri daima hemzaman[1] iken, bu soyutlamaların kuramdaki sıralanışının gerçek bir sıralamayı yansıttığı yanılgısı doğabilir. Örneğin, siyasal işlevlere birtakım sayıların verilmiş olması, gerçek yaşamda, belli bir yer ve zamanda, bir siyasal işlevin ortaya çıkmak için sahnenin başka bir işlevce boşaltılmasını 'beklediği' anlamına gelmez. Kronolojik olarak, bir işlev bir diğerinden önce doğmuş olabilir. Ne ki, doğuş tarihlerindeki bu farklar, daha sonraki öncelikleri belirlemez. Daha önce doğmuş olması nedeniyle, belli bir tarihsel dönemde yalnız bir

siyasal işlev varsa, tek olduğuna göre bu işlev o dönem için 'birinci' olamaz. Kendisine birinci denmeye başlandığı zaman, artık ortada daha başka işlevler var demektir. Ama ortada birden çok işlev varsa, gerçek yaşamda bunlar zorunlu olarak hemzaman olduklarından, aslında hiçbiri, ne birinci, ne ikinci, ne de üçüncü olabilir. O halde, siyasal işlevlere burada verdiğimiz sayılar, hemzamanlıkta zaten olanaksız olan bir kopukluğu yansıtmaz. Ne ki, herşeyi aynı anda söylemek olanaksız olduğundan, kuramsal açıklamaların bir sıra izlemesi de zorunludur. Ancak, herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermemek için, soyutlamaların ve sıralamaların yalnızca kuramsal anlatım biçiminin bir gereği olduğu ve gerçek yaşamdaki durumu asla olduğu gibi yansıtmadıkları akılda tutulmalıdır.

Belli bir çözümleme yürütmek için, üretim; üretim gücü işlevlerini yerine getirmek üzere 'daha sonra' üretim ilişkileri tarafından birleştirilen bir çift temel öğe, yani üreticiler ve üretim araçları ile 'başlayan' bir süreç olarak sunulabilir. Ne ki, gerçek yaşamda, üreticilerle üretim araçları hiçbir zaman birbirlerinden kopmaz. Çünkü, böyle bir kopukluk, üretimin olmadığı, yani toplumsal bir olanaksızlığın ortaya çıktığı anlamına gelir. Aslında, üretim araçları, üreticiler, üretim ilişkileri, üretim araçları mülkiyeti ve toplumsal sınıflar, hepsi de belli bir üretim biçiminin işlemesi için zorunlu olan birleşik öğelerdir. Bunların kronolojik olarak birbirlerini izlediklerini varsaymak çok yanıltıcı olur. Bu arada, alt ve üstyapı ilişkilerinin çözümlenmesinde de, aynı tür bir yanlıştan özenle kaçınmak gerektiğini de belirtelim.

Ne ki, bunun böyle olması, bir toplumsal bütünlüğün tüm öğelerinin aynı önemi taşıdıkları anlamına gelmez. Toplumsal yaşamın sürdürülmesinde, yeniden üretilmesinde ve geliştirilmesinde oynadıkları role göre alt ve üstyapılar arasında nasıl fark varsa, altyapıyı, yani üretim biçimlerini oluşturan türlü öğelerin göreli önemini araştırmak da bilimsel açıdan meşru bir iştir. Birlikte var olma ve hemzamanlık, 'toplumsal ağırlık'ta eşitlik demek değildir. Organik yaşamdan bir örnek verecek olursak, bir hayvanı oluşturan tüm öğelerin zorunlu olarak aynı zamanda var olmaları ve hepsinin de hayvanın bütünlüğünü sağlamada vazgeçilmez bulunması olgusundan, hayvanın yaşamını sürdürebilmesi için örneğin kollarla bacakların kalp

kadar önemli oldukları sonucu çıkmaz. O halde, kuramsal anlatım tarzının zorunlu kıldığı çarpıtmaların ifadesi olan soyutlamaların ve sıralamaların aksine, göreli öneme göre yapılan derecelendirmeler, organik olsun, toplumsal olsun, somut yaşamda var olan gerçek işlevsel farklılaşmanın aslına uygun bir yansımasıdırlar.

Bu söylenenlerin üretim biçimleri bakımından sonucu şudur ki, bunların çeşitli öğelerini önemce değerlendirmeye çalışmak, bilimsel açıdan geçerli bir çaba olmakla kalmaz, gerçek işleyişlerini doğru dürüst kavrayabilmek için aslında zorunludur. Ne ki, üretim güçlerine daha fazla önem verenlerle üretim ilişkilerini vurgulayanlar arasında Marksistleri bölen geleneksel tartışmanın da gösterdiği gibi, bu iş kolay değildir. 'İnsanı biçimlendiren araç mıdır, yoksa aracı biçimlendiren insan mıdır?' Kullandığımız araçlar (gerektirdikleri beceriler, teknik bilgi, vs. yoluyla) bizi biçimlendirdiklerine, araçların insanlar tarafından yapıldığı da bir bedahet olduğuna göre, her iki önerme de doğrudur ve dıştan bakanlara bu tartışma Bizansvari bir kılı kırk yarıcılık gibi gelebilir. Ancak, bu kuramsal bakış açıları, gerçek yaşamda çok farklı sonuçlara yol açabilirler. Vurgu tümüyle üretim güçlerine konulduğunda, teknik ilerlemenin toplumsal gelişmeyi sağlamaya yeteceği sonucu çıkabilir. Aksine, vurgu tümüyle üretim ilişkilerine konulduğunda, üretimin maddi zorunluklarına gözünü kapayan iradeci bir toplum mühendisliğine bel bağlama sonucu doğabilir.

Demek ki, çok ileri götürüldüklerinde, her iki tutum da yanlıştır. Yalnızca üretim güçlerinin veya yalnızca üretim ilişkilerinin önemli olduğunu ileri sürmek açık bir yanılgıdır. Ama bunu söylemek, bu öğelerin göreli önemi sorununu çözmez: toplumsal yaşamda hangi yapı, üretim güçleri mi, yoksa üretim ilişkileri mi, daha çok önem taşır?

Önce, üretim güçlerini ele alalım. Bu yapının öğeleri, üretim araçları ve üreticilerin işgüçleridir. Doğanın kendisi de üretim sürecinde taraftır. Doğa ile üretim güçleri arasındaki çatışma, özünde *doğal* bir çatışmadır; zaten sonucu da, doğanın dönüşümüdür. İnsanlar bu çelişkiye, toplumsal varlık hüviyetlerinden çok, doğal güç hüviyetleriyle katılırlar. Üstelik, 'üreticiler'in kimlerden oluşacağını

belirleyen kaynak da, üretim güçleri yapısının dışında yer alır. İnsanları üretici ve üretici olmayan diye ayıran, dolayısıyla da, üretim güçlerinin insan öğesini belirleyenler üretim ilişkileridir.

Üretim ilişkilerine baktığımızda, bu yapının tamamen farklı olduğunu görürüz. Burada artık karşımızda doğal bir yapı değil, *toplumsal* bir yapı var. Doğa ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmanın sonucu, doğanın değil, toplumun dönüşmesi. İşte bu özellikleri dolayısıyladır ki, işlevsel olarak, üretim ilişkileri toplumsal yaşam için görece daha önemlidirler.

Üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin ağırlığının tartılmasında başka bir etmen de, bunların toplumsal gelişmedeki rolleridir. G.Therborn'un aydınlatıcı sözleriyle ifade edecek olursak: "Üretim güçleri, onları tarihsel gelişimin mızrak ucu haline getiren, kendilerine özgü, bağımsız ve görece hızlı bir gelişme hızına sahip değillerdir. Aksine, Marksist çözümlemenin kritik noktalarından biri de şudur ki, üretim güçlerinin ritmi üretim ilişkilerine tabidir."[2] Zaten bu yüzdendir ki, tarihin itici gücü teknolojik gelişme değil, sınıf mücadelesidir. Üretim güçlerinden kaynaklanan belirleme 'edilgin'dir (*bkz.* giriş): başlıca etkileri *sınırlandırıcıdır*. Yine Therborn'un özlü sözleriyle belirtecek olursak, üretim güçleri "toplumsal yaşam dramının sahnesini ve oyuncularını sağlarlar."[3] Oysa, üretim ilişkilerinden kaynaklanan belirleme 'etkin'dir (yine *bkz.* giriş): başlıca etkileri *yaratıcıdır*. Bunlar toplumsal oyuna hikâyesini verirler.

Ne ki, üretim güçleri ile ilişkileri arasındaki ayrımın yalnızca kuramsal çözümlemede kullanılan bir araç olduğu yine de unutulmamalıdır. Gerçek yaşamda, bu iki öğe tamamen birbirinin içine geçmiş durumdadır. Üretim güçleri yapısında üretici rolünü oynayan insanlarla üretim ilişkileri yapısında sömürülenleri oluşturan insanlar *aynıdır*. Ayrıca, üretim güçlerinin gelişmişlik düzeyi, üretim ilişkileri yapısını türlü yollardan *etkiler*. O halde, bu yapıların hiçbiri bağımsız olduğunu ileri süremez.

Yine de, işin özüne bakıldığında, üretim ilişkilerinin gerçekten etkin toplumsal öğeyi oluşturdukları doğrudur. Dolayısıyla, Marksistler arasında süregelen ve yukarıda değinilen önemli tartışmada,

kanımca, üretim ilişkilerine öncelik tanıyanlar esasta haklıdırlar. Ama, sorunun basit olmaktan çok uzak bulunduğunu ve üretim ilişkilerini fazla vurgulamanın da yanılgıya götüreceğini tekrarlamakta yarar var.

Üretim güçleri ile ilişkilerinin göreli önemine ilişkin tartışmanın, siyasetin işlevleriyle ilgisi açıktır. Şöyle ki, ikinci işlev özellikle üretim ilişkileriyle ilgili olduğuna göre, üretim güçlerine ilişkin olan birinci işlevden *daha fazla* ağırlık taşıması beklenmelidir. O halde, üretim ilişkilerinin, dolayısıyla da, sınıf üstünlüğünün sürdürülmesine ve geliştirilmesine yönelen devlet eylemi, üretim güçlerinin korunmasını ve geliştirilmesini erek edinen devlet eyleminden daha önemlidir.

Bu arada, bu göreli farkın devlet dışındaki siyasal eylem için de geçerli oduğunu belirtelim. Siyasetin devlet dışındaki bölümünde yürütülen tüm eylemler içinde, sınıf üstünlüğünü güçlendirmeye veya yürürlükteki üstünlüğe kafa tutmaya yönelenler, üretim güçlerine ilişkin olanlara göre daha büyük bir toplumsal ağırlık taşırlar.[4] Ama burada konumuz devletle sınırlı bulunduğundan, siyasal işlevlere ilişkin görüşümüzün, devlet dışında yürütülen siyaset bakımından sonuçlarını ele almayacağız.

İkinci siyasal işlevin ***kronolojik olarak*** birincisinden daha yeni olduğu, yukarıda belirtilmişti. Üretim ilişkileri, üreticilerin çıkarlarıyla tüm toplumunkilerini çakıştırdığı sürece, siyasetin ikinci bir işlevine yer yoktu. Son bölümde değinilen vahşilik döneminde, durum buydu. Barbarlık döneminin çoğunda da aynı durum geçerliydi. Ancak, bu dönemin sonuna doğru sınıfların belirmesi çok yaygın bir olgudur.[5] Bir kez toplum sınıflara bölünmeye başladı mı, siyaset de, kaçınılmaz olarak, iç bölünmelere uğrar. Toplumun bir bölümü diğerini sömürdüğü zaman, artık herkesi birden tatmin etmek olanaksızdır. Sınıf çatışmasının doğmasıyla birlikte, siyaset gerçekten 'güç tercihler sanatı' haline gelir.

Bu durum, üretim güçlerindeki gelişimin doğal bir sonucu gibi ortaya çıkar. Toplum, doğaya karşı kavgasında başarılı olduğu ölçüde toplumsal sömürüye doğru itilir. Sürekli yenilenen bir artık-ürünün

ortaya çıkması, birtakım insanların üretici çalışma zorunluğundan kurtulmasının nesnel koşulunu yaratır. Bir varsayım olarak, toplumun sınıflara bölünmeyi reddettiği, artık-ürünü danışmalı olarak kullandığı, her dönemde yatırımlarının boyutlarını genişlettiği, büyümenin getirdiği refahı da eşit olarak paylaştığı başka bir gelişme yöntemi düşünülebilir. Ne ki, böyle bir varsayım, ilkel insanlığın durumuyla asla bağdaşmayacak bir bilinç düzeyi ve kendiliğinden sürekli artacak bir toplumsal gereksinmeler duyarlığı gerektirir. Gerçekten de, eğer toplumsal dayanışma sınıf ayrımını önleyecek kadar güçlü olsaydı, herhalde bunun sonucu ilkel bir gelişim düzeyinde sonsuz bir *durgunluk* olurdu. Toplumu üretim güçlerini geliştirmeye iten şey, durmadan artan toplumsal gereksinmelerdir. Bu tür gereksinmeler de, ancak, var olan her türlü varlık ve boş zaman olanağının bir azınlığın elinde toplanmasından kaynaklanabilirdi. Bu azınlıkta böylece yaratılan hırstır ki, bunları, toplumun geri kalan kısmını sıradan gereksinmelerin basit tatmininin gerektirdiğinden çok çalıştırmaya iter. O halde, toplumsal gelişimin *anahtarı*, üretim araçlarının bir azınlıkça gaspedilmesi sonucu olarak artık-ürünün eşitsiz bölüşümü aracılığıyla yaratılan sınıf ayrımından kaynaklanan *toplumsal sömürüdür.*

Üretim araçları bir azınlığın denetimine girince, bu insanlar, geleneksel iktisadi yönetim görevini üstlenmek zorunda kalırlar. Marx'ın *Kapital*'de belirttiği gibi, üretim birleşik bir uğraş haline gelince daima yönetimi gerektirir. Bir orkestra gibi, yöneticisi olmadan işini göremez. Dolayısıyla, yönetim, her birleşik üretim sürecinin parçasıdır ve kendisi de üretken bir iştir.[6] Üretim araçlarında özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla, bu üretken işin yeni mülk sahiplerince üstlenilmesi zorunluğu doğar. Ancak, yeni sahipler, bu işi üreticileri sömürme amacıyla kullanırlar. Dolayısıyla, bundan böyle üreticinin gözünde üretim, yaşayan bir organizmanın farklılaşmamış hücrelerince yürütülen doğal bir uğraş değildir: üretim araçlarına bir sömürücüler azınlığınca giderek artan ölçüde el konmasının yarattığı tatsız bir zorunluktur. Böyle gönülsüz bir işgücünün sürekli bir denetim altında tutulması gerekir. Böylece, sınıflı toplumlarda, üretim sürecinin yönetimi, *daima*, potansiyel olarak isyankâr bir işgücünün denetimi ile birlikte yürür. Burada vurgulanması gereken nokta şudur: baskı, nesnel olarak gerekli bir yönetim uğraşının aldığı yeni biçimdir. *Yönetim zorunlu olduğu içindir ki, baskıda olanaklı hale gelmiştir.*

Bu ilişki tarzının tıpkısı, siyasal düzeyde, birinci ile ikinci işlev arasında yer alır. Bu koşutluğa Marx'ın kendisi de dikkati çekmiştir. Köleci düzende, kapitalist üretim biçiminde ve "despotik devletlerde, hükümetçe gözetim ve genel denetim, hem her toplumun doğasından kaynaklanan ortak işlerin görülmesini, hem de hükümetle halk kitleleri arasındaki antitezden kaynaklanan özgül işlevlerin yerine getirilmesini içerir."[7] Gerçekte, Marx'ın yazdıkları yalnızca kölecilik, kapitalizm veya despotluk için değil, genel olarak sınıf çatışmasına dayanan *her türlü* hükümet için geçerlidir.

Demek ki, siyasetin ikinci işlevinin birinci işlevin rahminden doğduğunu ve üretim süreci içinden kaynaklandığını görüyoruz. İktisadi düzeyde bu işlev, yönetim uğraşının zorunlu biçimini oluşturur. Sınıflı bir toplumda bu özgül üretken iş (yönetim), üretken olmayan bir baskı ile birleştirilmedikçe yerine getirilemez. Ne ki, iktisadi alanda baskı sürekli olacaksa, merkezi olarak örgütlenmiş bir gücü gerektirir. Dolayısıyla, Marx'ın çizdiği paralel hiç de raslantısal değildir. İktisadi denetim uğraşı ile siyasetin işlevleri arasında yalnızca bir benzerlik değil, aslında *yapısal bir bağ* vardır. İktisadi üretim alanında sürekli bir baskının yürütülebilmesi için, siyasetin ikinci işlevinin yerine getirilmesi zorunludur.

Tarihsel veriler bu sıkı ilişkiyi doğrulamakta. Her yerde, devletin ortaya çıkışı gelişmekte olan bir sınıf ayrımı ile çakışıyor. İlginç olan, bu ortaya çıkışın iyice serpilmiş bir sınıf ayrımının 'arkasından' gelmemesi. Aksine, verilere bakılırsa, devletin kurulması sınıf ayrımlarının sağlama bağlanmasının gerekli bir *koşulu*. İktisadi sömürü mekanizmasının gücü, toplumun tümünü sınıf çatışmasının isterlerine boyun eğdirmeye yetmiyor. Siyasetin ikinci işlevi, iktisadi sömürünün sürdürülmesinin, sağlamlaştırılmasının ve gereğinde geliştirilmesinin koşulu gibi görünüyor. Devlet, bu işlevin yerine getirilmesi için gerekli olduğundan, genellikle, aşiret düzeninin sonuna doğru, ilgili toplumda şu veya bu ölçüde bir katmanlaşma gerçekleştikten sonra ortaya çıkıyor.

Devletin doğuş sürecini gösteren birtakım somut örnekler üzerinde yapılan araştırmalar,[8] genellikle devletlerin, (çiftçiler, hayvancılıkla uğraşanlar, zanaatkârlar, tüccarlar, vs. arasında) oldukça ileri bir toplumsal işbölümünün bulunduğu ve en az ikili bir toplumsal

katmanlaşmanın yer aldığı toplumlarda ortaya çıktığını gösteriyor. Bu ayrışmada, küçük toprak sahipleri, yarıcılar, uşaklar ve köleler, alt katmanı; baş yönetici, soylular, rahipler, askeri önderler, toprak beyleri, yöneticiler, tüccarlar ve zanaatkârlar, üst katmanı oluşturuyorlar. O halde, devletin doğuşu için belli bir toplumsal bölünmenin varlığının zorunlu olduğu açıkça görülüyor.

Ama bunun kesin çizgilere dayanan bir bölünme olup olmadığı yoruma bağlı. "Saptadığımız katmanlara 'toplumsal sınıflar' denip denmeyeceği, 'sınıf' tanımına bağlı. Üst ve alt toplumsal katmanlar, doğum halindeki sınıflara denk sayılabilir. Ama, -olgun bir devlet örgütlenmesinin bulunduğu toplumların tipik özelliği sayılan cinsten- üretim araçlarını denetleme temeline oturmuş sınıflar göremedik. İlk devletlerde sınıf savaşımı veya açık bir sınıf zıtlaşması dikkati çeken bir özellik gibi görünmüyor."[9]

Gerçekten de, tarihsel veriler bu görüşü doğruluyor. İncelenen tüm somut örneklerde, temel üretim aracı olan toprakta mülkiyet dağılımı eşitsiz, ama, yine de, toprak üzerinde toplumun ortak yetkileri sürüyor. Öte yandan, ortak mülkiyeti küçük mülkiyet izliyor; büyük toprak mülkiyeti ise epey geride kalıyor.[10] Görüldüğü gibi, üretim araçlarına erişmedeki eşitsizlikten kaynaklanan toplumsal sömürü, ilk devletlerde göze batar bir düzeyde değil. Sık sık, bu eşitsizlik, devlet yönetiminin bir koşulu olmaktan çok, ancak bu yönetim doğduktan sonra ve onun sayesinde güçlenen bir olgu gibi görünüyor.

Değinilen veriler, üretim ilişkilerinin yalnızca gelişimini değil, ama aslında yerleşmelerini de sağlayan siyasetin ikinci işlevinin özel önemini açıkça gözler önüne seriyor. Devletle iktisadi sömürü arasında ***karşılıklı*** bir ilişki vardır. Devlet, daha önce tamamen gelişmiş bir sömürünün yarattığı bir sonuç değildir. İktisadi sömürü devletin doğuş ve güçlenmesini nasıl sağlıyorsa, devlet de iktisadi sömürünün yerleşip gelişmesine araçlık ediyor.[11]

Şimdiye dek bu bölümde söylenenleri kısaca özetlersek: üretim ilişkilerinin sürdürülmesini ve geliştirilmesini erek edinen siyasetin ikinci işlevi, toplumsal sömürüyle birlikte ortaya çıkar; üretim ilişkilerinin özel rolü nedeniyle, ikinci işlev birincisinden daha fazla

ağırlık taşır; üretim güçleri ile üretim ilişkileri nasıl birbirinden ayrılamazsa, siyasetin birinci ve ikinci işlevleri de birbirinden öyle ayrılamaz; ikinci işlevin yerine getirilmesi devleti zorunlu kılar, ama iki işlev birbirinden ayrılamadığından, devlet birinci işlevi de üstlenmek zorunda kalır; toplumsal sınıfların gerçek sultası, ancak üretim araçlarına erişmedeki eşitsizlikleri devletçe güvenceye bağlanıp yaygınlaştırıldıktan sonra kurulur.

Birinci işlevde olduğu gibi, devletin ikinci siyasal işlevi gerçekleştirmesinin *somut* biçimleri, egemen üretim biçimine bağlıdır. Genellikle, devletin üst sınıfların toplumsal durumunu korumak ve güçlendirmek için yaptığı herşey bu başlık altına girer. Sınıf zıtlaşmasına dayanan tüm üretim biçimlerinden binlerce örnek verilebilir.

Kölecilikte, devlet: köleleri baskı altında tutmak için gerekli gücü sağlar; çıkabilecek köle isyanlarını bastırır (ör. Eski Roma'da Spartaküs isyanı); köle pazarları kurar; köle alışverişini düzenler; köle sahiplerinin hizmetinde gemilerde, madenlerde, vs. sistemli bir biçimde köle emeği kullanır; köle sahiplerinin 'haklarını' güvence altına alan yasal kurallar koyar; köleciliğin süregitmesini sağlamaya yönelik siyasal yapılar kurar; vs.

Feodalizmde, devlet: toprakullarını (serfleri) denetim altında tutar; bunların sürekli olarak beylerin topraklarına bağlı kalmalarını sağlar; soyluluğa karşı saygıyı korumak için özel davranış kuralları geliştirir; bağımsız üreticileri toprakkulluğuna iter; toplumsal düzeni korumak için dinsel araçları devreye sokar; soyluları zenginleştirme ereğiyle fetih savaşları düzenler; soylu ayrıcalıklarının sürdürülmesini amaç edinen düzenlemeler yapar; vs.

Kapitalizmde, devlet: küçük üreticilerin aleyhine kapitalist toprak mülkiyetini geliştirir; fabrikalarda çalışmaktan başka çaresi kalmayan proleter yığınlar yaratır; yasa yoluyla işgününü uzatır;[12] çalışanların dernekleşmesini yasaklar; işçi isyanlarını bastırır (ör. Paris Komünü); 'tehlikeli' solcu siyaset biçimlerini yasaklar; yabancı ülkeleri sömürgeleştirir; kendi kapitalistlerinin çıkarı için emperyalist

siyasetler izler; artık- ürünün bir bölümünü doğrudan doğruya kapitalist sınıfa aktarır; eski sahiplerine muazzam 'karşılıklar' ödeyerek iflas etmiş işletmeleri devletleştirir; kârlı devlet işletmelerini özel mülkiyete devreder; grev hakkını yasaklar, sınırlar, 'düzenler'; devletin elindeki kitle haberleşme araçlarında sistemli olarak komünizmi kötüler; devlet eliyle eğitimde tutucu bir ideoloji aşılar; halk hareketlerini ezmek için askeri güçlerini kullanır; özel mülkiyete dayanan ve tüm varlığıyla özel kâra yönelen bir toplum düzeninin her yönünü korumak için dizilerle yasal düzenleme yapar; kapitalist düzeni tehlikeye sokan herkesi izlemek, etkisizleştirmek, cezalandırmak için polis gücü, mahkemeler, hapishaneler kullanır; vs.

Gerçekten de, halk güçlerinin ezilmesine ve sömürücülerin güçlendirilmesine yönelen türlü siyasetler bakımından birçok ülkenin deneyimi öylesine 'zengin'dir ki, yukarıda verilen türden örnekleri daha sayfalar boyu sıralamak olanaklıdır. Ama, devlet eyleminin bu yönü zaten çok iyi belgelenmiş durumdadır.[13] Dolayısıyla da, burada, bu örneklere daha fazla yer ayırmanın gereği yoktur.

Açıkça görüldüğü gibi, ikinci işlevin gerçekleştirilmesine yönelik devlet eyleminin ***büyük*** kısmı, toplumsal düzenin, sömürülenlerin tehditlerinden korunması ve daha da geliştirilmesi ereğini taşır. Ancak, bu ikinci işlevde kayda değer ***başka bir yön*** daha vardır. Üretim ilişkilerinin sürdürülmesi, üst sınıflar ***arasındaki*** ve egemen sınıfın çeşitli katmanları arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini de gerektirir.

Somut toplumlarda, genellikle, birden çok üretim biçiminin birlikte varolduğu daha önce belirtilmişti. Kural olarak bunların bir tanesi egemen durumdadır ve diğerlerinin öğelerini kendi özel gereklerine göre düzenler. Ne ki, tarihe bakılırsa, egemen üretim biçiminin değişmesiyle yok olmayan ve yeni toplumsal düzende de özgül ve ayrıcalıklı bir yer tutmayı başaran birçok toplumsal sınıf, katman, küme, vs. örneği vardır. Bu durumun sonucu, somut düzenlerde, genellikle, birden çok üst sınıfın bulunmasıdır. Bunun tipik bir örneği, kendilerini dönüştürerek kapitalist düzene de uyarlanmayı başaran feodal beylerdir. Dolayısıyla, belli düzenlerde üst sınıflar çoğu zaman sömürücü olarak aralarında 'koalisyon'lar kurarlar,

ama yine de özgül çıkarları nedeniyle bölünmüş durumdadırlar. İkinci işlevin yerine getirilmesinde, devletin karşısına dikilen görevlerden biri de, bu durumdan kaynaklanır. Egemen üretim ilişkilerinin bekçisi olarak devlet, bu güçlüler koalisyonunun dengesini de korumakla görevlidir.

Ne ki, devletin bu özgül görevi yeni çelişkiler yaratır. Çünkü, hiçbir toplumsal düzen uzun vadede durağan tutulamaz. Kaldı ki, siyasetin ikinci işlevi devleti, üretim ilişkilerini yalnızca korumaya değil, bir de bunları genişletmeye zorlar. Böyle bir genişleme, yönetici sınıf koalisyonunun en dinamik öğelerinin daha da geliştirilmesini gerekli kılar. Bu yüzden, var olan koalisyonlar daima gelişme gereğinin tehdidi altında bulunur. Böylece devlet, bir yandan korumakla görevli bulunduğu bir dengeyi öte yandan bozmaya araçlık etmek suretiyle, kendisini yeni bir çelişkinin içinde bulur.

Başka bir çelişki de, egemen sınıflar içinde farklı katmanların varlığından kaynaklanır. Bunun tipik bir örneği, yine, sanayicilerin çıkarlarının bankerlerinkiyle sık sık çatıştığı kapitalist üretim biçiminde görülür. Üretim ilişkilerini koruma işlevi çerçevesinde devlet, üst sınıfı bölen tüm bu kümelerin özgül çıkarlarını kollamak zorundadır. Ne ki, bir yana yarayan bir siyaset kaçınılmaz olarak öteki yanı zarara sokabilir. Bu durum, zaten (kendileri de özgül çıkarları olan sınıf ve katmanlara bölünmüş olan) üreticilere ve diğer sınıf ve katmanlara karşı görevlerinin çelişik ateşine tutulmuş bulunan devletin üzerine yeni baskılar bindirir.

Bu durum yüzündendir ki, bir dizi çelişkili rol gerçekleştirebilmek için devlet, (üst sınıflar dahil) toplumun *üstünde* yer almak zorundadır. Bu göreli özerkliğe sahip olmasaydı, karşısındaki görevlerin çelişkileri içinde binbir parçaya ayrılması kaçınılmaz olurdu. Ne ki, devletle sivil toplum arasındaki bu ayrılık teslim edilince, karşımıza hemen *son derece güç* bir sorun dikilir: devletle toplum birbirlerinden ayrıysalar, devleti, işlevlerinden ve özellikle *ikinci işlevinden* doğan özgül rolleri yerine getirmeye zorlayan mekanizmalar nelerdir? Bu sorun, akla gelebilecek her yoldan devletin egemen sınıfa bağımlılığını 'kanıtlamaya' çalışan Marksistler arasında çok tartışılmıştır. Ancak, henüz inandırıcı bir çözüme ulaşılmadığı da ortadadır.

Önerilen çözümler içinde en basiti, devleti egemen sınıf elinde bir 'araç' olarak görmektir. Egemen sınıf, devleti, ya doğrudan doğruya yönetir, ya da bu amaçla 'kuklalar' kullanır. Bir yandan, "gerçek anlamında siyasal iktidar, bir sınıfın bir diğerini ezmek için örgütlenmiş iktidarından başka bir şey değildir" derken, başka bir yerinde de, "çağdaş devletin hükümeti, tüm burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden ibarettir"[14] diyen *Komünist Manifesto* 'da, her iki görüş de ifade edilmektedir. Gerçekten de, devleti egemen sınıfın baskı aracı sayan bu görüş, Marx ve Engels'in gençlik eserlerinde olsun olgunluklarında olsun, defalarca tekrarlanmıştır. Bu görüş hâlâ, hem Marksistlerce, hem de başkalarınca, tipik Marksist devlet görüşü olarak kabul edilir.

Bu görüşe göre, devletin yapıları egemen sınıfça biçimlendirilir, görevlileri onun tarafından saptanır ve izlediği siyasetler, bu sınıfın yönergelerini sadık bir şekilde yansıtır. Devlet, patronu tarafından, istenince çalıştırılıp istenince işten atılan bir çeşit kalfa gibidir. Bu görüşün temelinde yatan zorunlu varsayımlar şunlardır: 1) alt sınıfların devlet üzerinde etkileri yoktur; 2) üst sınıf ve katmanlar, tutarlı buyruklar vermeye yetenekli tek bir kümenin egemenliğinde birleşirler; 3) egemen sınıf devlet yapılarını (kurumlarını) istediği gibi biçimlendirir; 4) devlet yapıları, aralarında çatışmayı olanaksız kılacak bir türdeşlik içindedir; 5) egemen sınıf, yönetici personeli serbestçe belirler; 6) devletin izlediği siyasetlerle egemen sınıf çıkarları arasında tam bir çakışma vardır.

Bu araççı görüşün doğrulandığı tarihsel örnekler bulunduğu teslim edilmelidir. Çağdaş tarihin iki büyük devrimi, 1789 Fransız ve 1917 Rus devrimleri, bu görüşü çarpıcı bir biçimde doğrulamışlardır. Her iki halde de, yükselen bir egemen sınıf, güçlü bir sesle tek bir ağızdan konuşmayı, serbestçe yeni siyasal yapılar oluşturmayı, kendi seçtiği bir yönetici personeli iktidara getirmeyi, en yaşamsal isteklerini karşılayan siyasetleri devlete dayatmayı, kısacası, kendine benzeyen bir devlet yaratmayı başarmıştır. Ne ki, bu tür tarihsel doğrulamaların sayısı pek sınırlıdır.

Çoğu zaman, veriler, araççı görüşün varsayımlarıyla açıkca çatışır. İşin ilginç yanı, Marksizmin kurucu atalarının kendilerinin de, bu konudaki görüşleriyle çelişen verileri sık sık kabul etmeye hazır olmalarıdır. Burada, Marx'ın çok tanınan kimi siyasal eserlerinden birkaç örnek vereceğiz. *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde, Marx, 1848 devriminin sonrasında işçilerin hükümete iki temsilcilerini nasıl soktuklarını anlatır. [15] Bu, yukarıda değinilen ilk varsayımla çelişir. Ayrıca, cumhuriyet ilanının, 200.000 işçinin başına geçen işçi önderi Raspail tarafından Geçici Hükümet'e "buyurulduğunu" söyler. Bu, üçüncü varsayımla çelişir. Aynı eserin başka bir yerinde, ("burjuva toplumunun doruğu"nu oluşturan) mali aristokrasinin sürekli olarak burjuva yasalarına ters düştüğünü yazar.[16] Bu, altıncı varsayımla çelişir. *Louis Bonaparte'ın 18 Brümer'i* adlı eserinde, Marx, (sanayicilerle, tüccarlarla, vs birleşen) bankerlerin siyasal iktidar için büyük toprak burjuvazisi ile nasıl çekiştiklerini anlatır.[17] Bu, ikinci varsayımla çelişir. Aynı eserde, Aralık 1851 darbesinin "yürütme gücünün yasama gücü üzerindeki... zaferi" olduğunu yazar.[18] Bu, dördüncü varsayımla çatışır. Nihayet, Bonapart'ın iktidara el koymasıyla, "lumpenproletarya"nın yönetici personel haline geldiğini ileri sürer. Bu da, beşinci varsayımla çelişir.

Üstelik bunlar, Marx ile Engels'in devlet gerçeğinin araççı bir görüşle kolayca açıklanabilecek basit bir konu olmadığını teslim ettikleri yığınla örnekten sadece birkaçıdır. Kaldı ki, bu denemede defalarca belirtildiği gibi, böyle bir görüş hem diyalektik maddeciliğin temel ilkeleri ile çelişir, hem de geçmişteki ve günümüzdeki verilerle çatışır.

Bu açmazlar karşısında, devletin sivil toplumca belirlenmesi sorununa başka birtakım çözümler önerilmiştir. Bunlardan birine göre, her üretim biçimi, yönetim personelinin nitelikleri ne olursa olsun onu egemen sınıfa uygun siyasetler izleme zorunda bırakan, özgül bir devlet yapısı yaratır. Bu görüşe göre, örneğin ABD'nin temel siyasal yönelişleri zaten özgül üretim biçiminin belirlediği devlet yapısının sonucu olduğundan, bu devletin başkanının kim olacağı önemli değildir. Görüldüğü gibi, bu görüşte, toplumsal sınıfları, katmanları, kümeleri, yönetici personeli, vs. oluşturan bireyler yalnızca yapısal ilişkilerin taşıyıcısıdırlar ve başka bir rolleri yoktur.

Bu 'strüktüralist' görüşte büyük bir gerçek payı olmakla birlikte önemli kusurlar da vardır. Temel kusurlarından biri, somut insanlar tarafından oynanan etkin rolü reddetmesidir. Bu yoldan, öznelciliğe (sübjektivizme) düşme korkusuyla, kendini *idealizmin* tuzağına kaptırır. Bir yapının diğeri üzerindeki etkisini açıklayacak herhangi bir mekanizma getirmez. Olabilecek her türlü 'özne'nin varlığını reddedince, *yapıları etkin özneler olarak görmek* zorunda kalır. Yapıları insansız bıraktığından, ne yapılar arasındaki ilişkileri, ne de iç yapısal değişimi açıklayabilir. Onun içindir ki, tarihsel veriler tarafından da desteklenmez. Yukarıdaki örneğe dönülecek olursa, Amerikan başkanının manevra olanaklarının çok zaman kısıtlı olduğu bir gerçekse de, yine de bir Franklin Roosevelt ile bir Gerald Ford arasında dünyalar kadar fark vardır.

İncelenen bu soruna başka bir çözüm, strüktüralist anlayışın kusurlarına dolaysız bir tepki niteliğindedir. Strüktüralistler bireylerin rolünü kabule yanaşmazken, ' öznelci' görüş, tüm ağırlığı onlara verir. Egemen sınıfı gözeten devlet eylemini, devlet yapılarında (kurumlarında) görevli personelin özellikleri ile açıklar. Devlet personeli doğrudan doğruya üst sınıflarca göreve getirildiğine göre, devletin üst sınıfların çıkarına hizmet etmesinde şaşılacak bir şey yoktur, der. Görüldüğü gibi, bu görüş, araççı görüşün hafifletilmiş bir biçimidir. Aralarındaki başlıca fark şudur: araççılar devlet yapılarının, personelinin ve siyasetlerinin *tümünün* doğrudan doğruya egemen sınıf tarafından biçimlendirildiği görüşünü savunurlarken, öznelcilerin ilgisi yönetici *personelin* sınıf kökeni ve ilişkileri ile sınırlıdır

Öznelci görüş, P.Birnbaum'un son zamanlarda yazdığı bir kitapta[20] parlak bir biçimde savunulmaktadır. *Who's Who in France* (*Fransa'da Kim Kimdir*) adlı eserin üç ayrı baskısından çıkan verileri ayrıntılı bir çözümlemeye tabi tutan yazar, devlet personeli ile özel kesimin önde gelenleri arasındaki büyük içiçeliği kanıtlamayı başarmıştır. Üstelik, örneklerini birbirinden onar yıllık aralıklarla ayrılmış üç ayrı baskıdan almak suretiyle bu içiçeliğin hızla arttığını da göstermektedir. Bulguları çarpıcıdır. Bunlardan yalnızca bir iki tanesine değinmek gerekirse: 1954 'te üst derece memurların beşte biri özel kesime geçerken, yirmi yıl sonra bu oran dörtte bire yükselmektedir.[21] İncelenen son verilere göre %41'i özel kesime

geçmiş olan yüksek komutanlar arasında bu oran daha da yüksektir.[22] Üstelik, bu akış tek yönlü de değildir: giderek artan sayıda büyük banker, sanayici, vs. çocuğu, babalarının sorumluluklarına en iyi hazırlanma yolu olarak devlet hizmetini yeğlemektedirler.

Gerçekten de , öznelcilerin görüşü, yalnızca çağdaş Fransa'da değil, ama her yerde doğrulanmaktadır. Geçmişte olsun, günümüzde olsun, üst yönetici personelle sivil toplumun güçlüleri: aynı okullarda yetişirler; aynı semtlerde yaşarlar; sınırlı bir çevre içinde evlenirler; aynı kulüplere giderler; aynı 'dili' konuşurlar, aynı zevkleri paylaşırlar, vs. İster devletin başında, ister özel kuruluşların yönetiminde bulunsunlar, hep *aynı* çıkarları korurlar.

Ne ki, öznelci görüşü desteklemeyen veriler de çoktur. Köken sınıflarına sadık kalmamış yönetici personel örnekleri daima bulunmuştur. Uygulamaya bakılırsa, belli bir toplumsal sınıfın üyesi olarak dünyaya gelmiş olmak, devlette bir kez güçlü bir mevki elde edildikten sonra bu sınıfın çıkarlarına boyun eğileceğini garantilemez. Öte yandan, araççı görüş gibi bu görüş de, üst sınıflar arasında, gerçekçi olmayan bir türdeşlik varsayar. Nihayet, bu görüş, devlet eyleminin yönetici personele kaçınılmaz olarak getirdiği yapısal zorunlukları tümüyle gözden kaçırır. Onun içindir ki, doyurucu bir çözüm olarak kabul edilemez.

Devletin sivil toplumca belirlenmesi sorununu çözmeye çalışan bir görüş daha vardır. Bu son görüş, 'dış baskı'yı vurgular. Devletin izlediği siyasetleri, devlet dışındaki güçlerin yönetici personel üzerindeki etkilerinin doğrudan bir sonucu olarak açıklamaya çalışır. Bu görüşe göre, devlet yapıları ve yönetici personelin sınıf kökenleri ne olursa olsun, bunlar sivil topluma egemen çıkarların baskılarına dayanamazlar. Toplum iktidarının ipleri üst sınıfların elinde olduğuna göre, siyasal iktidar sahiplerinin bunların önünde boyun eğmekten başka çareleri yoktur.

Bu görüşü de destekleyen birçok verinin bulunduğu kabul edilmelidir. Günlük deneyimimiz, bize, en güçlü çıkarların aynı zamanda en gürültücü olduklarını; genellikle, devlete istedikleri

kararları aldırtacak kadar baskıyı seferber edebildiklerini gösterir. Ne ki, kuramsal açıdan, bu görüş, şimdiye dek değindiğimiz görüşlerin aslında *en zayıfıdır*. Devletin yapılarına (kurumlarına) ve yönetici personeline ilişkin olarak söyleyecek bir sözü yoktur. Devlet nasıl bir yapıya ve personele sahiptir ki, dış baskı karşısında böyle çaresiz kalabilmektedir?

Öte yandan, bu görüş, sivil toplumdan kaynaklanan isteklerin çoğu zaman çelişkili olduğunu da gözden kaçırır. Özellikle bunlar benzer bir güçle dile getirildiklerinde, birbirleriyle çelişik durumda olan istekler karşısında yürütülen devlet siyaseti nasıl açıklanacaktır? Bu kuramsal açmazlara ek olarak, bir de bu dış baskı görüşünün somut verilerle sık sık çatıştığı da belirtilmelidir. Genel olarak, devletin izlediği siyasetler tek bir kaynağın sesini sadıkane *yansıtmazlar*; bunlar, daha çok, birbirinden oldukça farklı sesleri birleştiren bir senfoni görünümünde olurlar.

O halde, gerçek nerededir? Devletin sivil toplumca belirlenmesini yöneten mekanizmaya ilişkin doğru görüş hangisidir? Bu sorunun kolay bir yanıtı olmadığı açıktır.[23] Öte yandan, doğru yanıtın yukarıda sunulan görüşlerin 'tümünden' oluştuğunu söyleyerek bir çıkış kapısı da bulunamaz.[24] Ne ki, oldukça karmaşık bir gerçek karşısında, yalnızca *yaklaşık* bir nitelik taşıyabileceğini bilsek bile, yine de bir yanıt bulmaya çalışmak *zorundayız*.

Bana öyle geliyor ki, doğru çözümün temeli ancak *düzeltilmiş bir tür strüktüralizm* olabilir. Bu görüş, Marx'ın *18 Brümer*'inin şu ünlü sözlerinde aydınlık bir biçimde özetleniyor: " İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar, ama bunu keyiflerince yapamazlar; tarihlerini, kendilerince seçilen koşullar altında değil, dolaysız olarak karşılarına dikilen, veri olan ve geçmişten aktarılmış bulunan koşullar altında yaparlar"[25] Bu ifadenin ikinci bölümü strüktüralizmin başlıca savına uygundur: insan tarihini biçimlendiren şey, içinde gerçekleştiği koşullardır. Ama, ifadenin birinci bölümü, bu katı görüşü önemli ölçüde yumuşatır. Tüm koşullar bir yana, insanların kendi tarihlerini yine kendilerinin yaptıklarını açıkça kabul eder.

Burada ele aldığımız özgül soruna uygulandığında, bu görüş, devlet kurumlarının daima somut olarak insanlar tarafından inşa edildikleri anlamına gelir. Ama bu inşa, belli amaçlara uymak zorundadır. Bu amaçlar sivil toplumdan kaynaklanır: sivil toplumun devletten gereksinmelerinden ve sivil toplumun -onu, devlet hizmeti görebilmek için devletin önünde boyun eğmeye zorlayan- nesnel durumundan. Sivil toplumun gereksinmeleri ve içinde bulunduğu nesnel durum, insan iradesinden bağımsız nesnel zorunluklar oluşturur. Bunlar, sivil topluma egemen olan üretim biçiminin önlenmesi olanaksız sonuçlarıdır. Bu nesnel zorunluklar, önünüzdeki denemede işlenen temel siyasal işlevlerde ifadelerini bulurlar. O halde, insanların devlet yapılarını (kurumlarını) biçimlendirme özgürlüklerinin karşısına dikilen ilk sınırlama, bağlayıcı siyasal işlevlerden kaynaklanır. Elbette, daha önce de belirtildiği gibi, bu işlevlerin aldığı somut biçimler, bunların gerçekleştirilmesi için gerekli devlet kurumlarının inşasını farklı biçimlerde sınırlarlar. Ancak, burada önemli olan nokta, devlet yapıları (kurumları) inşasının ve gerektiğinde bunların yeniden biçimlendirilmelerinin karşısında, sivil toplumdan kaynaklanan siyasal işlevlerin nesnel sınırlamaları bulunduğudur.

Dolayısıyla, buradan çıkarılacak ilk sonuç, devlet kurumlarının insanlar tarafından, *temel siyasal işlevlerce* sınırlanmış bir özgürlükle inşa edildikleridir. Üstelik, bu özgürlüğün seçeneklerini kısıtlayan başka sınırlamalar da vardır. İnsanlar bu inşa işleri için birtakım maddi ve ideolojik araçlar gereksinirler ve bunları yalnızca *sivil toplumda* bulabilirler. Yani seçenekler sonsuz değildir: devlet inşacıları, kendi toplumlarının gelişmişlik düzeyi ve taklit edebilecekleri yabancı örneklerin kısıtlı sayısı ile de sınırlandırılmış durumdadırlar. Bunlar, uymaları zorunlu olan ikinci dizi 'koşul'u oluşturur. Üçüncüsü, devletin kuruluşu bir süreç olduğundan, her yeni kurumun (yapının) inşası daima *daha önce yapılaşmış* bir alanda yer alacaktır. Bu da, devlet inşacılığı özgürlüğünü kısıtlayan başka bir önemli engeldir. Dördüncüsü, devlet kurumlarının inşasına girişen 'insanlar' da sivil toplumdan gelirler; dolayısıyla, inşacıların kendileri de doğumlarından ölümlerine dek onları etkileyen binbir belirleme tarafından zaten *biçimlendirilmiş* durumdadırlar. Beşincisi, bu biçimde belirlenmiş insanlar devlet kurumlarını doldurduklarında, bu yapılardan gelen sınırlamaların ve *daha önce yerleşmiş* geleneklerin etkisi altında

kalırlar. Nihayet, altıncısı, belli devlet kurumlarında eylemde bulunan yönetici personel, sivil toplumdan gelen *aralıksız bir baskı* akışı karşısında kalır.

Dolayısıyla, insanların devlet kurumlarının *inşasında, personelle donatılmasında* ve *harekete geçirilmesinde* sahip oldukları özgürlüğün, sivil toplumdan ve daha önce kurulmuş devlet yapılarından ve geleneklerinden kaynaklanan sınırlamalarla kuşatılmış bulunduğu açıktır. Kısıtlayıcı etmenlerin bu özgül önemi nedeniyledir ki, devletle toplum arasındaki ilişki sorununa en uygun yanıt, bir tür strüktüralizm gibi görünmektedir. Yine de, her türlü 'koşul'un ayakbağına karşın, insanların kendi tarihlerini, dolayısıyla da kendi devletlerinin tarihlerini yine kendilerinin yaptığı unutulmamalıdır.

Girişte söylenenler anımsanırsa, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkide rol oynayan *belirleme* türlerine ilişkin olarak açık bir görüşe sahip olmanın önemi büyüktür. Yukarıda sözü edilen ve devleti kuşatan nesnel 'zorunluklar', aslında başlıca *iki* tür belirlemenin ifadesidirler: hareket alanını sınırlandıran (veya yeğlenebilecek seçeneklerin sayısını kısıtlayan) 'edilgin' belirleme; belli bir yöne harekete iten (veya belli bir seçeneği dayatan) 'etkin' belirleme.

Siyasal işlevlerin yapılarından, yerli veya yabancı çevredeki maddi ve ideolojik araçların gelişmişlik düzeyinden, daha önce biçimlendirilmiş bulunan devlet kurumlarından kaynaklanan belirlemelerin hepsi de *'edilgin'* türdendir. Buna karşılık, yeni kurumların inşası ile bunların personelle doldurulması, *'etkin'* belirlemelerin sonucudur.

Nihayet, yönetici personelin somut eylemi, aynı zamanda *her iki belirleme* tarafından biçimlendirilmiştir. Bir yandan, bu eylemi *sınırlandıran* etmenler vardır: 1) siyasal işlevlerin temel yapıları; 2) kullanılabilecek araçlar; ve 3) daha önce kurulan devlet yapıları. Öte yandan, bu eylemi belli bir yöne *iten* etmenler vardır: 1) belli tür kişileri devletin başına getiren sınıf savaşımı; 2) yönetici personelin, egemen sınıfa uygun siyasetleri çekici gösteren ideolojisi; ve 3) sivil

toplumdan aralıksız akan, olumlu (üst sınıflara elverişli) ve olumsuz (alt sınıflara elverişli) baskılar.

Belirlemelerdeki bu fark, devletin ikinci işlevinin, birincisini tümüyle ortadan kaldıramamakla birlikte, niye *kural olarak* ona üstün geldiğini açıklar. *Birinci* siyasal işlevin yerine getirilmesi, geniş ölçüde *edilgin* belirlemelere ve ancak küçük bir ölçüde etkin belirlemelere bağlıdır. Devlet, birinci işlevini yerine getirmeye 'itilmek'ten çok bu işlevin nesnel gereklerince 'sınırlanmış' durumdadır. Üzerine düşen başlıca görev, üretim güçlerinin korunmasına ve geliştirilmesine zararlı birtakım eylemlerden kaçınmaktır. Gerçi, alt sınıfların savaşımından kaynaklanan bir miktar etkin belirlemeye de tabi bulunur, ama bu sınıflar tanım gereği 'alt' düzeyde oldukları için seferber edebilecekleri baskı miktarı kaçınılmaz olarak azdır.

Buna karşılık, *ikinci* işlevin yerine getirilmesi, yalnızca edilgin değil, çok *etkin* bir belirlemenin sonucudur. Devlet, üretim ilişkilerinin sürdürülmesine ve geliştirilmesine zararlı birtakım işlerden kaçınmaya zorlanmakla kalmaz, bunları destekleyecek eylemler yönünde hızla itilir. Bu etkin belirlemenin başlıca kaynağı: a) devletin üst görevlerini çoğunlukla egemen sınıf temsilcilerine veren; b) kökenleri ne olursa olsun, yönetici personeli egemen sınıf ideolojisiyle donatan; ve c) devleti, sivil toplumun egemen sınıf ve katmanlarından kaynaklanan aralıksız bir baskı akışına tabi tutan; *sınıf savaşımıdır*.

Bütün bu belirlemelerin sonucu, alt sınıfları tamamen dışlamaya kadar gidememekle birlikte, üst sınıflara hizmete öncelik veren bir dizi somut siyasettir. Devlet eyleminin bu iki yönü *tamamen içiçedir* ve bu düğümü çözümlemek araştırıcının güç görevidir.

Öte yandan, devlet siyasetlerinin içeriğini belirleyen önemli başka bir öğe daha vardır. Gelecek bölümde ele alınacak olan bu öğe siyasetin *üçüncü* temel işlevinden kaynaklanır. Ancak bu son öğe incelendikten sonradır ki, devlet eyleminin genel görünümü ortaya çıkacak ve çözümlemelerimizde daha da somuta yönelmek olanak içine girecektir.

NOTLAR

1 Strüktüralistler bunu 'senkronizm' terimi ile ifade ederler.

2 Göran Therborn, *Science, Class and Society*, London, NLB, 1976, s. 360.

3 *Ibid.*

4 Örneğin, üreticileri temsil eden bir siyasal partinin eyleminde, sınıfsal konumlara ilişkin istekler, çalışanların maddi koşullarının iyileştirilmesine yönelen isteklerden daha fazla ağırlık taşıyacaktır.

5 Dünyada tüm toplumlarda aşiret düzeninin ortaya çıkışının aynı zamana raslamadığını anımsatalım: kimileri bu üretim biçimini İsa'dan yüzyıllarca önce yaşamış iken, kimileri buna on dokuzuncu yüzyılda -ve hatta daha sonra- tabi olmuştur.

6 Karl Marx, *Capital*, V.3, London, Lawrence and Wishart, 1977, s. 383.

7 *Ibid.*, s. 384.

8 H.J.M. Claessen, 'The Early State: A Structural Approach", in Henri J.M. Claessen and Peter Skalnik (eds.), *The Early State*, The Hague, Mouton Publishers, 1978, s. 533-596.

9 *Ibid.*, s. 588.

10 *Ibid.*,553.

11 Bu sıkı içiçeliğe Engels de dikkati çekiyor. Hatta bunu öylesine önemsiyor ki, sınıfların doğuşu ile devletin doğuşunu *tek* bir sürece indirgemeye dek gidiyor. *Bkz. Anti-Dühring*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1959, s. 247-248.

12 Örneğin, Marx, *Kapital'* de, işgününü uzatmak ereğiyle İngiliz Devleti'nin yaptığı müdahalelerin, 14. yüzyıldan 18.ye dek, 464 yıl sürdüğünü belirtiyor. *Bkz.* V.1, Lawrence and Wishart, 1970, s. 272, n.1.

13 İleri kapitalist ülkelerde devletin partizan rolünün açıkça gözler önüne serildiği bir eser için *bkz.* Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1969, *passim.*

14 Karl Marx and Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, in *Selected Works*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1962, V.1, s. 54 ve 36.

15 *Ibid.*, s. 145.

16 *Ibid.*, s. 142.

17 *Ibid.*, s. 272-273 ve 312-313.

18 *Ibid.*, s.331.

19 *Ibid.*, s. 330.

20 Pierre Birnbaum *et al.*, *La Classe Dirigeante Française*, Paris,

PUF, 1978.

21 *Ibid.*, s. 64.

22 *Ibid.*, s. 65.

23 Demokratik cumhuriyetin "paranın" gücü tarafından belirlenmesine ilişkin olarak aynı güç sorunla karşı karşıya kalan Engels'in, hem 'araççı', hem de, 'strüktüralist' yaklaşımları kullandığını belirtmek ilginç olabilir. Engels'in sıraladığı üç etmen şunlar: a) resmi görevlilerin satın alınması; b) kamu (yani devlet) borcu; ve c) genel oy. *Bkz. The Origin of the Family , Private Property and the State*, in Marx-Engels, *op. cit.*, V.2, s. 321-322. Görüldüğü gibi, bu etmenlerin ilk ikisi, devleti yönetmek için egemen sınıfın çeşitli 'ipler' kullandığını savunan araççı görüşe ait iken, üçüncüsü, egemen sınıfın üstünlüğünü belli bir üretim biçiminin egemenliğinin yapısal sonucu olduğunu savunan strüktüralist görüşe aittir.

24 Örneğin Ralph Miliband'ın yaptığı gibi, *bkz. Marxism and Politics*, Oxford University Press, 1977, s. 73-74.

25 Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, in Marx-Engels, *op.cit.*, V. 1, s. 247.

IV. BÖLÜM

DEVLETİN KENDİ ÇIKARI

Siyasetin üçüncü ve sonuncu temel işlevinin, devletin kendi çıkarına hizmet olduğu daha önce belirtilmişti. Bu işlevin, tanımımızdan dolaysız olarak çıkmadığı belirtilmelidir. Çünkü, ilk iki işlevin aksine, bu sonuncusu, sivil toplumun yapısal gereksinmelerinden doğmaz. Bunun kaynağı, sivil toplumun devlet *karşısındaki* özel durumudur. Bu işlev, siyasal işlevlerin özel bir organ aracılığıyla yerine getirilmesinin kaçınılmaz sonucu olmuştur. Birinci işlevin böyle bir aygıta gereksinmesi yoktu. Hatta, hiç devlet yokken daha da iyi yerine getiriliyordu.[1] Ama ikincisi, merkezi olarak örgütlenmiş bir güç olmadan gerçekleşemezdi. Meşruiyet kazanmak için ve yapısal zorunluklar sonucunda, bu merkezi organ birinci işlevden doğan görevleri de yüklenmek zorunda kaldı. Ne ki, böyle yapınca, kendini baş edilmez çelişkiler içinde buldu. Önünde kalan tek çıkar yol, kendisini toplumun[2] üzerine yerleştirmekti. Ama bu, ancak topluma karşı sürekli bir savaşımla olanaklıydı. Böylece, devlet tarafından yerine getirilen siyasetin kaçınılmaz bir öğesi olarak, üçüncü işlev doğdu.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni'nde, Engels, "devletin temel bir özelliği, halk kitlelerinden ayrı bir kamu gücü"[3] olmasıdır, diye yazıyor. Gerçekten de, bu görüş, birçok eserinde tekrar tekrar ortaya çıkan bir *ana tema* durumundadır.[4] Bu olgu için getirdiği açıklama, genellikle şöyle: üretim yeteneğindeki artışın sonucu olarak toplumsal yaşamın giderek büyüyen karmaşıklığı karşısında, toplum, kendi ortak çıkarlarıyla ilgilenme görevini, işbölümünün yeni bir dalına yüklemek zorunda kalır; zamanla, toplum içinde bu yoldan üstün bir mevkie gelmiş olan insanlar, durmadan ayrıcalıklarını artırmaya yönelirler ve kendilerini ayrı bir aygıt içinde örgütleyerek, toplumun tümünü kendi boyundurukları altına almayı başarırlar.

Demek ki, Engels'in, devletin göreli bağımsızlığını, ilk yöneticilerin öznel tutumlarını vurgulamak suretiyle açıklamaya

çalıştığı görülüyor. Ne ki, kendilerini eşsiz bir nesnel durumda bulan ilk yöneticilerin 'hilesi', tarihte bir kez olmuş ve bitmiş bir olayın açıklaması olarak doyurucu bulunabilir. Ama, bu üstünlüğün şimdiye dek niye *süregittiği* böyle açıklanamaz. Devlet yöneticileri topluma yalnızca başlangıçta hizmet ettiler, sonra da kendilerini işe yaramaz gasıplar haline getirdilerse, bundan, toplumsal işbölümündeki yerlerini *yitirdikleri* anlamı çıkar. O zaman da, süregelen üstünlükleri nasıl açıklanabilir?

Kaba kuvvetle mi? Engels'in kendisi, haklı olarak, bu etmeni yetersiz buluyor. Dühring'in 'kaba kuvvet kuramı'nı yanıtlamak için şöyle yazıyor: "Yönetilenlerle sömürülenlerin daima yöneticilerle sömürenlerden çok daha kalabalık olmaları, dolayısıyla da gerçek gücün birincilerin elinde bulunması, tüm kaba kuvvet kuramının saçmalığını kanıtlamaya yeter."[5] Kaba kuvvet değilse, o halde ne? Yalnızca alışkanlık mı? Bu yoldan bir açıklamanın, öğretinin maddeci önyargılarıyla daha da az bağdaşacağından, kabul edilemeyeceği açıktır.

Tek çözüm, yönetici personelin toplumsal işbölümündeki yerini *hâlâ koruduğunu* teslim etmektir. Başka bir deyişle, bu, devletin birinci işlevinin varlığını tanımak demektir. Gerçi, bu işlevin incelendiği ikinci bölümde, Engels'in eserlerinde böyle bir yönelişin işaretleri bulunduğunu daha önce gördük. Aynı şekilde, Marx da, zaman zaman devletin bu olumlu rolünü kabule itilmiş görünüyor. Örneğin, *Fransa'da İç Savaş*'ta, Komün'ün siyasal programını açıklarken, yalnızca baskıcı organların kesilip atılmak, buna karşılık devletin "meşru işlevlerinin " toplumun sorumlu görevlilerine devredilmek istendiğini anlatıyor.[6] Bu "meşru işlevler" devletin birinci işlevinin dolaysız sonuçlarından başka ne olabilir ki?

Herşeye rağmen, hem Marx hem de Engels, devletin bu olumlu rolünü teslim etmekte son derece isteksizler. Devleti, başlangıçtaki toplumsal işbölümünde oynadığı özgün rol ile açıklamaları açıkça yetersiz kalınca, devletin egemen sınıfın baskı aracı olma rolünü vurgulamakla yetiniyorlar. Böylece, yalnızca ikinci işlevine yaslanıyorlar. Ne ki, eğer devlet egemen sınıfın elinde bir tür milis gibi birşey olsaydı, toplumun tümü üzerinde otoritesini asla

kuramazdı. Kaldı ki, ikinci işlevine indirgenmiş bir devlet, üst sınıflara bile söz geçiremezdi. Toplumsal sınıfların sözcüleri gibi davranan, siyasal partiler, sendikalar, dernekler, basın organları türünden, yönetsel, ideolojik, bazen de askeri kuruluş niteliğinde bir şey olurdu.

Aslında, Engels bu temel güçlüğün zaman zaman farkına varıyor. Bunu da, devletin, egemen sınıfın örgütlü gücü olmanın yanı sıra, toplumun azgın bir sınıf savaşının alevleri içinde yanıp kül olma tehlikesinden korumakla da yükümlü olduğunu, söyleyerek çözmeye çalışıyor.[7] Böylece, belli dönemlerde, devletin savaşan sınıflar arasında bağımsız bir hakem durumuna gelebileceğini savunmaya itiliyor. Gerçi böyle bir gelişmeyi ancak istisnai görüyor, ama verdiği örnekler ("on yedinci ve on sekizinci yüzyılların mutlak monarşisi, ... birinci, ve hatta daha fazlasıyla ikinci Fransız imparatorluğunun bonapartizmi"[8]), bu 'istisna'nın kolayca üç yüzyıl sürebileceğini gözler önüne seriyor. Böylesine uzun istisnalar içeren bir kuramın, düzeltilmesi gereken bazı yanları olacağı açıktır.

Çözüm, devletin göreli bağımsızlığının, onu tek bir temel işlevin gerçekleştirilmesine indirgeyen bir kuram yoluyla açıklanamayacağının açıkça kabul edilmesidir. Devlet, toplumsal işbölümünde ortak işleri görmekle görevlendirilen bir organdan ibaret olsaydı, bağımsız olamazdı. Aynı şekilde, yalnızca iktisaden egemen sınıfın siyasal ajanı olsaydı, yine bağımsız olamazdı. Nihayet, kendi yöneticilerinin sürekli yenilenen hırsı da, ona bağımsızlık sağlamaya yetmezdi. Devlet, toplumun ortak çıkarlarını gözetmeye yapısal olarak zorunlu bulunduğu, aynı zamanda, üst sınıflara hizmete hem edilgin hem de etkin bir biçimde itildiği, yine aynı zamanda, bu yapısal durumu kendi yönetici personelinin ihtirasını sürekli olarak alevlendirdiği içindir ki, kendisini toplumun üzerine yerleştirmek zorunda kalır ve böyle bir göreli bağımsızlığın gerekli kıldığı olanakları da sağlayabilir.

Bu yapısal zorunluk, üçüncü temel işlev tarafından yerine getirilir. Bu işlev yüzündendir ki, bir kez kurulduktan sonra devlet, -üst sınıflar dahil- sivil toplumdan bağımsızlığını kazanmak için, durmadan ve yorulmadan çabalar. Devletin bu yöndeki çabası, hem edilgin, hem de

etkin belirlemelerin sonucudur. *Edilgin belirleme*, kaynağını: sivil toplumun nesnel gereksinmelerinde, toplumla egemen olan çelişkilerin derinliğinde, ülkenin genişliğinde, nüfusun yoğunluğunda ve üretim güçlerinin gelişme düzeyinde bulur. Bir toplum, ne denli bölünmüşse, ne denli dağılmışsa, o denli güçlü bir devlete gereksinme duyacağı açıktır.

Ancak, bu edilgin belirlemeyle birlikte, devleti toplumun üzerine çıkaran bir dizi *etkin belirleme* de vardır: 1) Çok zaman, üst sınıflar, toplum düzeninin istikrarını güvenceye bağlamak için, devlete daha da büyük yetkiler vermeye çalışırlar. Kural olarak, daha fazla otoriteye duydukları eğilim, toplumsal durumlarının zaafı ile düz orantılıdır. 2) Yine çok zaman, alt sınıflar, kendilerini sömürücülerin haracından koruyacak bir güçlü devlet için gürültü koparırlar. Sömürülen bir sınıfın siyasal düzeyi ne kadar düşükse, devletin kanadı altına sığınmaya o ölçüde can atar. 3) Toplumsal sınıflar dışında, güçlü bir devlet için savaşım veren, demet demet özel çıkar da vardır. Her sınıflı toplumda, din yetkililerinden 'devletçi' aydınlara dek uzanan ve başlıca geçim kaynakları devlet ayrıcalıkları olan yığınla özel çıkar bulunur. Elbette, bunların özellikleri toplumuna göre değişir. Yine de, her yerde, bunlar, o olmayınca birer hiç durumuna düşeceklerini bildiklerinden, daima devlet otoritesini artırmak için azgınca savaşırlar. 4) Nihayet, her devlette, yönetici personelin kendisi devlet gücünün en etkin belirleyicisidir. (Kaçınılmaz olarak toplumun üzerinde yer almış bulunan) devletin bu yapısal durumu, şaşmaz bir şekilde, yönetimde bulunan erkeklerde (ve kadınlarda) dayanılmaz bir iktidar hırsı yaratır.[9] İhtiras -iktidar- daha fazla ihtiras- daha fazla iktidar arasındaki helezoni döngü, devletin doğuşundan beri dikkati çeken genel bir olgudur. Elbette, bunun, devletadamlarındaki yapısal bir bozuklukla ilgisi yoktur. Kaynağı, siyaseti devletin görevi haline getiren nesnel durumdur. Ne ki, böylece yaratılan, yenilenen ve geliştirilen bu öznel hırs, devlete toplumun üzerinde söz sahibi olacağı bir mevki sağlama ereğinde, en etkin belirleyici rolünü oynar.

Sık sık, devletin bu göreli bağımsızlığının, iktisadi ve siyasal uğraş alanlarını keskin bir biçimde birbirinden ayırarak, bağımsız bir devlet aygıtına ortam hazırlayan kapitalist üretim biçiminin özgül

ürünü olduğu ileri sürülmüştür. Toplumsal işbölümünde o zamana dek görülmedik bir gelişme sonucunda, kapitalizmin tüm toplumsal uğraş alanları arasında belirgin sınırlar yarattığı doğru olmakla birlikte, devletin göreli özerkliğini tek bir üretim biçimine özgü bir olgu olarak görmek, hem kuramsal, hem de edimsel açıdan olanaksızdır. Kuramsal olanaksızlığın nedeni, devlet doğasının önde gelen bir özelliğidir: gerçekten de, özerk olmasaydı, devlet var olmazdı. Topluma batmış bir devlet, kaçınılmaz olarak, boğulup gitmiş bir devlettir. Öte yandan, tarihsel verilerde, devletin özerkliğini kapitalist üretim biçimine özgü sayan görüşe hiçbir destek yoktur. Az sonra ele alacağımız birtakım örneklerde görüleceği gibi, veriler tam aksi yöndedir. Burada, yalnızca, binlerce yıl süren despot Asya devletlerinde görülen özerkliğin, hiç de herhangi bir kapitalist devletinkinden daha az 'tipik' sayılamayacağını belirtmekle yetinelim.

Devlet ile toplum arasındaki ayrılık, devlet doğasının öylesine önemli bir özelliğidir ki, hem mantıken, hem de tarihsel olarak, devlet kuruluşunun *en önemli olgusu* budur. Bunun mantıksal gereği meydandadır: ortak organlar, önce toplumla bağlarını koparmadan, toplumun üzerine tırmanıp kendilerini devlet haline getiremezlerdi. Elbette, bu, üretim güçlerinde yeterli bir gelişme ve artık-ürünün eşitsiz bölüşümüne dayalı bir toplumsal katmanlaşma gibi ön koşullar olmadan gerçekleşemezdi. Ama, bu koşullar veri kabul edilirse, ortak organlar toplumun geri kalan bölümü ile eşit statüde tutulduğu sürece devlet doğamazdı. Dolayısıyla, devletin doğuşunda en yaşamsal rol, toplumdan kopma eylemine aittir. Kaldı ki, bu mantıksal gerek, tarihsel verilerce de fazlasıyla doğrulanmaktadır.

Doğuş halindeki tüm devletler, toplum üzerinde egemenliklerini kurmak için türlü yollara başvururlar. Bir kez doğdular mı da, şaşmaz bir biçimde, kullanabilecekleri her türlü araca başvurarak, yarattıkları bu boyunduruğu pekiştirmeye ve genişletmeye çalışırlar. Bu noktayı örneklendirmek için, ilkin, daha önce ikinci bölümde sözünü ettiğimiz, Aztek toplumunda devlet kuruluş sürecini ele alacağız. "Aztek toplumunda toplumsal kategoriler arasındaki mesafe, I.Montezuma'nın (1440-1468) saltanatından itibaren vurgulanmıştır ki, bu dönem, bağımsız bir devletin kurulması bakımından kritik bir önem taşıyordu. Bu gelişmenin anlamı, örneğin, özel vesileler dışında

imparatorun kendisini halka gösteremeyeceğini hükme bağlayan, Montezuma kanunnamesinin ilk maddesinden anlaşılabilir."[10]

Egemenliklerini kurmak ve pekiştirmek için, Aztek yöneticileri başka yollara da başvurmuşlardır. Bunlardan birkaç örnek verelim: etnik bağlılıkları eritmek için, halkların ülke topraklarına dağınık olarak yerleştirilmesi; devlet gücüne rakip olabliecek soy, klan, yaş kümelerinin, gizli derneklerin, vs. türlü araçlarla boyunduruk altına alınması; çocukların eğitimi, suçluların cezalandırılması, evlilik ve boşanmanın düzenlenmesi gibi yerel kümelere ait işlevlerin devlet adına gaspedilmesi; çok ağır vergilerin dayatılması ve askeri gücün tekel altına alınması; baş yöneticinin itibarını artırmak için dinsel inançlar, mitler, gelenekler, törenler gibi her türlü ideolojik aracın sistemli bir biçimde kullanılması.[11]

Devletin, merkezi ve yerel yöneticiler arasında uzun süren bir savaşım içinde adım adım kuruluşu, yine ikinci bölümde değinilen, Norveç Devleti'nin doğuşunda da güzel bir biçimde örneklendiriliyor. Burada, en fazla saygı gören klanın başkanı olarak Harald Fairhair hanedanının başı, önceleri, bir yığın yerel 'kral'dan pek fazla itibarlı değil. Devleti kurmak için önce tüm yerel güçleri boyunduruk altına almak zorunda. Bu ereğe ulaşmak için, kişisel muhafızlarını giderek güçlendirmek, putperestlik döneminin din-büyü karışımı geleneklerinin kendi şahsına bağladığı itibarı yükseltmek amacıyla uçtan uca durmadan ülkeyi dolaşmak, dış tehlikeleri vesile ederek askeri gücü adım adım tekeline almak, yerel kümeleri yargı yetkilerinden giderek koparmak ereğiyle bölge meclislerini güçlendirmek, gibi türlü yöntemler kullanıyor. Ne.ki Stiklastadir savaşında (1030) yerel beylere yenilen, sonradan da öldürülen kral Olaf Haraldsson'un yazgısından da anlaşılabileceği gibi, bu iş kolay olmuyor. Gerçekten de, Norveç'te devletin nihai üstünlüğü, ancak tüm ağırlığını kutsal krallık anlayışının arkasına koyan Katolik Kilisesi'nin seferber olmasından sonra gerçekleşebiliyor.[12]

Başka bir ilginç örnek, on sekizinci yüzyılın başlarında bugünkü Uganda'nın güneybatısında kurulmaya başlayan Ankole Devleti. Burada, devlet kuruluşu sürecini başlatan olay, IV. Ntare'nin (1699-1727/26) komşu Mpororo hanedanından iki kızla evlenmesi gibi

görünüyor. Bu evlilikle, merkezi Hinda klanının yöneticisi, eşlerini yalnızca Hima klanlarından alma geleneğini yıkıyor ve böylece "Hinda hanedanı, kendisini, hem kan bağları hem de şeref payeleri bakımından uyruklarından ayrılmış bir krallık hanedanı haline getiriyordu."[13] Bu gelişme, hayvancılıkla geçinen Hima'larla onlara tabi bulunan yerel çifçiler arasında artan toplumsal katmanlaşma nedeniyle devlete gereksinme duymaya başlayan Ankole toplumuna, buna ulaşmanın yolunu açmıştır.

Türlü devlet kuruluşu örneklerinin incelenmesi, devletle sivil toplumun birbirinden ayrılmasını sağlayan *bir dizi* önemli *etmen* ortaya çıkarıyor. Bu etmenlerden biri, kaynağını doğrudan doğruya aşiret toplumunun ***hısımlık*** ilişkilerinde ve sıkı ***kişisel*** bağlarında buluyor. Ankole örneği, hısımlık ilişkilerinin devletin doğuşunda oynadıkları diyalektik rolü gayet güzel gösteriyor: IV. Ntare'ye, sonradan devlet gücüne erişecek olan bir krallık hanedanı kurma olanağını veren şey, hısımlık ilişkileri dolayısıyla elinde bulundurduğu, en saygın klanın başkanlık mevkiidir; ama, öte yandan, ancak hısımlık ilişkilerinin kurallarını *çiğneyerek* bu krallık hanedanını başlatabilmiştir.

Hısımlık ilişkilerinin bu *ikili rolü*, tüm devlet kuruluşu örneklerinde göze çarpmaktadır. Bir yandan, bunlar, yükselmekte olan yöneticilere meşruiyet sağlarlar ve kurulmakta olan yönetimi biçimlendirirler. Her yerde, yükselmekte olan kral, hısımlık ilişkileri nedeniyle zaten daha önce itibarlı bir mevkide bulunuyor. (Örneğin Norveç'te yalnızca Harald Fairhair hanedanı üyeleri, merkezi taht üzerinde iddia taşıyabilirlerdi.) Öte yandan, başlangıcında devlet "başlıca değer olarak ülke topraklarını, araziyi veya türlü nesneleri değil, *insanları* görürdü. Başlangıçta devlette, ilk ve en önemli sırayı alan husus insanların (belli sayıda veya etnik ya da mesleki kümelere ayrılmış insanların) yönetimi idi."[14] Dolayısıyla, başlangıçta devlet, toprağı değil insanları öne çıkaran, hısımlık ilişkilerine dayanan aşiret düzeninin tipik ürünüydü.

Ama, öte yandan, devletin kuruluşu, bu hısımlık ilişkilerinin tam bir *reddi* demekti. Zaten, yönetilenlerin "sayılara", "mesleklere", vs. (*bkz*, yukarıdaki alıntı) bölünmüş olması, klan düzeninde epey

ilerlemiş bir dağılmanın işaretiydi. Atina Devleti'nin kuruluşunu incelerken, Engels, İÖ altıncı yüzyılda bu devletin doğuşunun, nasıl, aşiretlere dayanan bir örgütlenmeden, insanları, önce mülklerine, sonra mesleklerine, sonra da ikametgâhlarına göre bölen anayasalar esasına geçilmiş olmasına bağlı olduğunu gayet güzel gösterir.[15]

İlk devletlerin ortak yapısal özellikleri, hısımlık ilişkileriyle kişisel bağların bu ikili rolünü tamamen doğruluyor. Aşiret düzeninin özellikleri olan bu ilişkilerle bağlar, doğuş halindeki devlet tarafından, kendi içinde kan bağlarıyla sıkıca *birleşmiş* bir merkezi örgüt kurma ereğiyle sistemli bir biçimde desteklenirken, yönetilenler arasındaki bu aynı ilişki ve bağlar, yeni yöneticilerine karşı birleşmelerini önlemek amacıyla *parçalanıyor*. Devletin başlangıç döneminde kral hiçbir zaman yalnız değil: çevresinde daima, ayrıcalıklı mevkiini hükümdarlarla arasındaki soy ilişkilerine borçlu olan bir aristokrasi var. Öte yandan, bu ilk devletler, yöneticilerle yönetilenler arasındaki her türlü hısımlık bağını koparmak için özel bir çaba harcıyorlar.[16]

Bu özellikler, ilk devletlere özgü değil. Daha sonraki çağlarda da, geniş ölçüde karşımıza çıkıyorlar. Örneğin, *ortaçağ devleti*, hısımlık ve kişisel bağlar esasına dayanan tipik bir iktidar bloku oluşturuyordu ve bu blok avamdan kesinlikle ayrı tutuluyordu. Devlet aygıtı, herşeyden önce kişiler arası bir birlikti ve hükümdar, en yakın yardımcılarıyla danışmanlarını, kendi hısımları arasında buluyordu.[17]

Ancak 14. yüzyıldan itibarendir ki, feodal kişisel bağlar; tüzel kuruluşlar, temsili organlar ve bürokratik kurumlar lehine önemlerini yitirmeye başlamışlardır.[18] Ne ki, bu yalnız bir başlangıçtı ve tüzel kuruluş ya da tüzel kişilik olarak *soyut* bir devlet anlayışına ulaşılabilmesi için, daha uzun zamana gerek vardı.

Bu yolda önemli bir aşama, yöneticinin kamusal ve özel hüviyeti arasındaki ayrımın silinmesiydi. Bunu başlıca gerçekleştirme yolu, ***kralın*** mülkünün ***kamu*** mülküne dönüşmesi olmuştur. 1523 yılında, kral mülkünden kaynaklanan gelirlerle halktan alınan vergiler arasında herhangi bir ayrım yapmadan, tüm devlet gelirlerini toplamak üzere bir merkez hazinesi (*Trésor de l'Epargne*) kurulan 16. yüzyıl Fransasında,

bu dönüşüm açıkça görülüyor.[19] Üstelik, geçiş oldukça hızlı oluyor; o kadar ki, yalnızca elli yıl kadar sonra yazan Bodin'in gözünde, kral artık krallık-kamu mülkünün sahibi değil, yalnızca yöneticisi.[20]

Yine de, devleti, çıkarları yalnızca uyrukları tarafından değil ama kralın kendisi tarafından da korunması gereken, kişisellikten sıyrılmış ve gücünü her yere yaymış bir aygıt alarak görme ideolojisinin doğuşu oldukça *yenidir*. Avrupa'da bu görüşün tartışmasız kabulü ancak Deli Petro zamanındadır; dolayısıyla da, on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğine raslar.[21] Kaldı ki, bu yeni görüş genelde üstünlük sağladıktan sonra bile, devlet hâlâ birçok 'kişisel' özelliğini korumuştur.

Çağdaş devletlere kısa bir bakış bile, devletin bu kişisel özellikleriyle ilgili olarak birçok gözlemde bulunmamıza yeter. Gerçekten de, 'karizmatik önderlik', 'nepotizm', bazı önderlerin şahsına bağlı 'siyasal müştericilik', kişisel bağlarla bağlı kümeleri toptan iktidara getiren 'ganimet sistemi', üyeleri genellikle sivrilmiş siyasetçilerin yazgısını izleyen ve özel sekreterlikler gibi işleyen Fransız bakanlık 'kabineleri', 'kişi putlaştırılması', vs., hep kişisel bağların günümüzdeki örnekleridir. Bunlar, ilk devletlerin yöneticilerini birleştiren hısımlık bağlarının çağdaş biçimleridirler.

('Hanedanlar', 'nepotizm', vs. gibi aksi yönde türlü örneklere karşın) bu kan bağları ortadan kalkmış ve yerlerini bağlılık yeminlerine, sözlere, çıkar birliğine ve siyasal yakınlığa bırakmış sayılsa bile, yine de işlevleri sürmektedir: bunlar, yöneticileri; kendi aralarında birleştirmeye yarayan *kişisel* bağlardır. Çağdaş devletlerde bu kişisel bağlılıklar yönetsel sistemlerin anonim kurallarına boyun eğmek zorunda kalsalar bile, devlet güç ve ayrıcalıklarının sürdürülmesinde ve genişletilmesinde ortak bir çıkarı bulunan yönetici personelin üyelerini birleştiren harç olmak nedeniyle, hiçbir zaman tümüyle ortadan kalkamazlar.

O halde, yöneticiler arasında (ister hısımlık, ister başka biçimde olsun) kişisel bağların güçlendirilmesinin, buna karşılık da yönetilenler arasında bu bağların zayıflatılmasının, devletin sivil toplumdan ayrılmasını sağlayan ve sürdüren *ilk etmen* olduğunda

kuşku yok. Ancak, aynı amaca hizmet eden başka etmeler de vardır ve bunlar da aynı ölçüde önemlidir. Bundan sonra ele alacağımız etmen, dinler, mitler, türlü inançlar, gelenekler ve hatta özel olarak geliştirilmiş 'kuramlar' bile içeren, *ideoloji*dir.

İlk devletlerin değişmez bir yapısal özelliği, hükümdarın kutsal statüsüdür.[22] Aşiret toplumları, kural olarak, belli soylara dinsel güçler atfederlerdi. Hükümdar da, en saygın klanın başı olarak, kendisine özgü bir sihirli otoriteye sahipti. Yeterli ölçüde *merkezileşme* olmadan devlet kurulamayacağına, bu merkezileşme ancak hükümdarın şahsı etrafında olabileceğine, hısımlık bağları tek bir kişiyi öne çıkarmaya yetmeyeceğine göre, devlet kurulabilmesi için hükümdarın bu ayırıcı özelliğe sahip olması zorunludur. Bu bağlam içinde bakıldığında, kralın ruhani konumunu vurgulayan ideolojik araçların devlet kuruluşundaki özel yeri kolaylıkla görülür. Şahsı kutsal sayılır. Çok zaman, tanrı(lar) soyundan geldiğine inanırlar. Kendisine daima sihirli güçler atfedilir. Örneğin, Cermen aşiretlerinde "halk, kralı, kendileriyle tanrılar arasında bir aracı gibi görürdü; o, savaşta başarının, hasatta bolluğun, ülkede barışın güvencesi idi."[23] İlk devletlerin hepsinde, kralın bu yüce konumu, hem rahipler tarafından, hem de düzenli olarak ayinler yürüten, kurbanlar sunan, dinsel törenler yöneten kralın kendisi tarafından sistemli bir biçimde desteklenirdi.

Krallığın bu dinsel özelliği, ilk devletlerin ömrünü çok *aşmıştır*. Katolik Kilisesi'nin, kutsal monarşi anlayışının koruyucu meleği olarak oynadığı rol herkesçe bilinir. Aynı şekilde, İslamiyet'te, egemenliğin kaynağı hep Allah olduğundan, hükümdarın kendisi de Allah'ın vekili sayılır. Siyasal iktidarın arkasında böyle dinsel bir desteğin bulunması, tüm tarih boyunca çok yaygın olarak görülen bir olgudur. Siyasetin laikleşmesi tamamen yenidir ve hiçbir şekilde, tüm dünyada gerçekleşmiş bulunduğu söylenemez.

Ayrıca, din dışında *daha birçok* ideolojik aracın, geçmişte ve günümüzde, toplum üzerinde devlet egemenliğini sağlamada rol oynadığını önemle belirtmek gerekir. Tarih boyunca, devlet, 'çocuklarını' koruyan bir 'baba' biçiminde tanıtılmıştır. Çok sık

karşılaşılan başka benzetmeler, 'sürüsünü' kollayan 'çoban' veya gemisini daima selamete ulaştıran 'kaptan'dır. Üstelik, 'devlet baba' ideolojisinin hizmetine koşulan yalnızca böyle halk deyimleri değil, Hegel'in devlet felsefesi türünden, başlı başına öğretiler de vardır.

Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu adlı eserinde, Engels, devlet gücünün bu ideolojik yanını ve devlete üstünlük sağlamadaki rolünü, yetkili bir biçimde ortaya koyuyor. Bir kez ortaya çıktıktan sonra, tüm ideolojiler gibi, devlet ideolojisi de kendine özgü, görünüşte bağımsız bir yaşam sürüyor. "Her ideoloji... bir kez ortaya çıktıktan sonra, var olan kavramsal malzemeyle beslenerek geliştiği gibi, kendisi de bu malzemeyi geliştirir; böyle olmasaydı, bir ideoloji, yani düşünceleri bağımsız birimler olarak kabul edip kendi kendine gelişen ve yalnız kendi yasalarına tabi olan bir uğraş olmazdı."[24] Dolayısıyla, devletin kendine özgü bir ideoloji geliştirmiş olması bile, onun toplumun geri kalan kısmından ayrılmasına yeter. Üstelik, tüm devlet ideolojileri, sivil toplumun 'özel' durumu karşısında devlet işlerinin 'kamusal' niteliğini vurgulayan özgül *içerikleri* dolayısıyla, bu ayrılığı daha da pekiştirirler.

Devletin bağımsız bir organ olarak ortaya çıkmasıyla ilgili olarak ele alınması gereken diğer bir etmen, bir *kamu* gücünün kuruluşudur. Hısımlık ilişkilerine dayanan bir yönetimden yerleşme yerine (ikametgâha) dayanan bir yönetim modeline geçilmesinin, bu yönde atılmış önemli bir adım olduğunu daha önce belirtmiştik. Nitekim, ilk devletlerin hepsinde, merkez-taşra-yerel birim esasına dayanan üçlü bir örgütlenme görüyoruz. Kural olarak, kimi yetkilerini taşraya ve yerel birimlere bırakan bir hükümet merkezi bulunuyor. Genellikle, işbölümü yalnızca merkezde görülüyor ve farklı becerilere sahip 'uzman' memurlar burada görevlendiriliyor. Daha alt kademelerde ise, yalnız 'genelci' memurlar kullanılıyor. Çoğu zaman, iktidar mevkileri yalnızca soylulara ayrılmakla birlikte, avam üyelerinin de yönetici personel olarak görevlendirilebildiğini görüyoruz. Bu durumda, devlet gücünün, sırf kendinden gelen, *katıksız* bir değeri olduğunu gözleyebiliyoruz: çünkü, "üst dereceli bir devlet görevine gelmiş olmak, aristokrasiye dahil edilmek için yeterli sayılıyor."[25]

Ne ki, yönetsel bir aygıtın kurulması, bir kamu gücünün doğuşunu sağlamaya yetmez. Böyle bir güç, ancak *ikili bir tekel* üzerine kurulabilir: biri, genel davranış kurallarının saptanmasında; diğeri ise, kaba kuvvetin genel kullanımında. İlk devletlerin tümünde hükümdarın yasa koyucu, üst yargıç ve başkomutan kabul edilmesi bir raslantı değildir.[26] Yine bu devletlerin tümünde, yasal olarak kaba kuvvet kullanma yetkisi yalnızca devletin elindedir.[27] Zaten bunun böyle olması gerektiği de bir bedahettir: ortak organlar en genel toplumsal davranış kurallarını koyma (veya, hiç değilse, onaylama) ve yaptırıma bağlama olanağından yoksun kaldıkları sürece, bir kamu gücü var olamaz.

Tüm tarihsel örneklerimizde, merkezi otoritenin, yasal ve yargısal işlerde rakipsiz bir yetki sahibi olmak için durmadan çaba harcadığını görüyoruz. Öte yandan, önce özel muhafızlar besleyerek, sonra da tüm yerel askeri güçleri kendi komutasında toplayarak, kral, daima, tartışmasız bir fizik üstünlük elde etmeye çalışıyor.

Bu ikili zorunluğun önemi öylesine yaşamsaldır ki, gerçekte, devlet olma niteliğinin ayrılmaz parçasıdır. Günümüz devletleri de, bu özel yetki alanlarında özellikle kıskançlırlar. Yargı, ordu ve polis, herhangi bir 'özel' karışmaya karşı en iyi korunan alanlardır. Çünkü, bu tekeller, sivil toplum üzerinde devletin egemenliğinin en sağlam güvencesini oluştururlar.

Devletin bağımsız bir güç olarak ortaya çıkışına ilişkin olarak, ele alınması gereken son bir etmen de *vergidir*. Hiçbir kamu gücü, hiçbir devlet yönetimi, sivil toplumdan devlete doğru düzenli bir kaynak akışı olmadan yaşayamaz. Hükümdarın kendisine ait toprakları olduğu sürece, kral mülkü kayda değer bir gelir kaynağıydı. Sonraları, yukarıda da belirtildiği gibi, kral ve devlet mülkü ayrımının silinmesi ile, bu özel gelir kaynağı ortadan kalktı. Zaten, hiçbir zaman yeterli değildi. Devlet yaşamının ta başından beri, yöneticiler daima yönetilenleri haraca bağlamışlardır. Vergi, en eski devlet kadar eskidir.

Aslında, *daha* da eskidir. Çünkü, daha devlet belirmeden, aşiret gelenekleri, doğrudan üreticiden ayrıcalıklı katmanlara doğru bir *servet*

akışı sağlamanın özgül yollarını geliştirmişlerdi. Çoğu zaman, bu aktarmalar, *armağanlar* biçiminde olurdu. Öte yandan, belli soylara atfedilen sihirli güç, yerel kümeleri, bu soyluları maiyetleriyle birlikte ağırlamaya iterdi. Bunlar ve benzeri yollarla, üst katman üyeleri, kendileri lehinde oldukça önemli bir ürün ve hizmet akışı sağlamışlardı.

Ne ki, devletin doğuş süreci, bu aktarmada o zamana dek görülmemiş bir hızlanmaya yol açtı. Siyasetin ikinci işlevini tartışırken, devlet gibi bir kurumun, örgütlü siyasal gücün desteği olmadan sağlama bağlanamayacak olan sınıf ayrımının belirmesiyle, zorunlu hale geldiğini belirtmiştik. Ancak, işin ilginç yanı şudur ki, devlet ortaya çıkar çıkmaz, *üst sınıfların kendileri de* vergi verme zorunda kalarak, üçüncü işlevin kaçınılmazlığını kanıtlamışlardır.

"Başlangıç halindeki devletlerin hepsinde halk, vergi, haraç veya benzeri yükümlülüklere tabiydi. Halk, ayrıca, devlet, aristokrasi veya memurlara bedenen hizmet zorundaydı. Çoğu zaman, aristokrasi de vergi vermekle yükümlüydü. Devletin başlangıç döneminde, hükümdar, kendisine biat edilmesini sağlamak ve haraç almak için ülkesini baştan başa dolaşırdı."[28]

Verginin ortaya çıkışı, esas olarak, *gönüllü* armağanlardan *zorunlu* armağanlara doğru bir evrim biçiminde olmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi, bunun kaynağı, özellikle saygın olan belli soyların üyelerine armağanlar sunulmasını gerektiren aşiret gelenekleridir. Bu ilk armağanlar, kral veya yerel görevliler için zaman zaman çalışma, biçimini de alabilirdi. Bu gönüllü aktarmanın yanı sıra, aşiret toplumlarında, aristokrasi üyelerinin yürüttükleri yağmalar gibi doğrudan el koyma biçimlerine de tanık olunabilirdi. Doğuş halindeki devlet, var olan bu kurumlardan yararlanarak, adım adım, düzenli bir vergi ve çalışma zorunluğu dayatmıştır. Bu düzenli aktarmaya, devlet, arızi olarak salınan vergiler, kimi zaman da doğrudan bir ganimet toplama eklemiştir. Bu evrimde son adım, askeri güce dayanarak, hem düzenli hem de olağanüstü vergiler toplamaya yetkili, bir hazine örgütü kurulması oldu.[29]

Kimi zaman, vergilerin kaynağı *yabancı istilacılara* ödenen haraç olmuş; zamanla, bu haraç, yerli kral tarafından düzenli bir vergiye dönüştürülmüştür. İngiliz Danegeld kurumu bunun güzel bir örneğidir. "Viking'lere ödenen bir haraç olarak başlamıştı; daha sonra, Viking istilalarına karşı koymak için toplandı; ve nihayet, 1013'te yakın bir istila tehdidini karşılamak için tüm ülkede toplanması örneğinde görüldüğü gibi, krallığın savunmasına genel bir katkı biçimini aldı. Danimarkalı krallar, bu yükümlülüğü -eski adını bile değiştirmeden- ulusal bir vergi haline getirdiler."[30]

Başlangıçta vergiler ayni olarak ödendiği gibi, uyruklar devlet için kimi hizmetleri de yerine getirmek zorunda tutuluyorlardı. Ticaretin gelişmesi ile, nakdi ödeme önce ayni ödemenin yanında yer aldı, sonra da onu bir kenara itti. Zamanla vergileme, her türlü yönetimin temel direklerinden birini oluşturacak ölçüde gelişti. Yalnızca sosyalist devletlerin belirmesiyledir ki, artık ekonominin tümü devletçe yutulduğu için, vergi önemini yitirmeye başlamıştır.

Devlet için hizmet, önce, zorunlu çalışma biçiminde ortaya çıktı. İlk devletlerde bu çok yaygın bir olguydu. Daha sonra, bu tür hizmet önemini yitirdi, ama hiçbir zaman tümüyle kalkmadı. Devlet için zorunlu hizmetin başka bir çeşidi olan askerlik hizmeti de, Aztek örneğinde görülebileceği gibi, ilk devletlerce çok kullanıldı. Üstelik, izleyen tüm tarih boyunca bu tür hizmet büyük bir gelişme gösterdi. Her çağda, uyruklar, devlet için yalnızca paralarını değil, ama kanlarını da akıtmak zorunda bırakılmışlardır. Öte yandan, askerlik görevi, dünyanın büyük bölümünde hâlâ canlılığını korumaktadır. Görüldüğü gibi, eşya, para, veya kan biçiminde vergi, devlet olmanın değişmez bir özelliği olarak süregelmiştir. Bunun sayesinde devlet, toplumun geri kalan kısmının üstüne çıkabilmiş, yine bunun sayesinde bu konumunu korumayı başarmıştır.

Özetlemek gerekirse, devletle sivil toplumun ayrılmasına katkıda bulunan başlıca etmenler şunlardır: 1) Hısımlık bağları dorukta yoğunlaşırken, toplumun geri kalan kısmında gevşemesi (sonuç olarak da, uyruk örgütlenmesinin aşiret temelinden çıkıp memleket esasına dayanması). 2) İdeolojik araçların (mitler, dinler, gelenekler, halk

inançları, başlı başına 'kuramlar', vs.) seferber edilmesi. 3) (Yargı ve askerlik işlerinde ikili bir tekele dayanan) bir kamu gücünün kuruluşu. Nihayet, 4) (ayni olsun, nakti olsun, zorunlu hizmet biçiminde olsun) verginin kurumlaştırılması.[31]

Öte yandan, şu noktaya önemle dikkat çekmek gerekir ki, devletin bağımsız bir organ olarak ortaya çıkmasına neden olan ve bu konumunu güçlendiren etmenler, *aynı zamanda,* tarih boyunca siyasetin üçüncü işlevinin somut içeriğini verirler. Bu özgül biçimler, ayrıca, hem çeşitli *üretim biçimleri* tarafından, hem de somut *toplumsal kuruluşların* özelliklerince belirlenirler.

Tarihte, bu üçüncü işlevin dümdüz bir gelişme gösterdiğini düşünmek yanlış olur. Öteki ikisi gibi, üçüncü işlev de, inişlere ve çıkışlara yol açan *sürekli bir savaşım* aracılığıyla gerçekleştirilebiliyor. Örneğin Roma İmparatorluğu'nun sonlarında tanık olunduğu gibi, kimi zaman üçüncü işlev öylesine şişebiliyor ki, devletin ölümüne bile yol açabiliyor. "Roma devleti, yalnızca uyruklarını sömürme ereğine hizmet eden, muazzam ve karmaşık bir makina haline gelmişti. Vergiler, devlet için hizmetler ve çeşitli yükümlülükler, halk kitlelerini her gün biraz daha yoksulluğa itiyordu."[32] Her devletin kendi üç temel işlevi arasında asgari bir denge koruması öylesine bağlayıcı bir zorunluktur ki, bu işlevler içinde devlete en yararlı görüneninin bile aşırı şişmesi, Roma Devleti'ni kaçınılmaz bir yıkılışa sürüklemiştir.

Görüldüğü gibi, üçüncü işlevin yerine getirilmesinde devletin izlediği yol, yalnızca kendisi için değil, ama *tüm toplum* için çok önemli sonuçlar yaratabilir. Bu durum, yine Roma İmparatorluğu'nun sonlarında ortaya çıkan ve üçüncü işlevin gerçekleşmesinde beliren iki zıt süreç tarafından gayet güzel örneklendiriliyor.

İlk süreç, egemen olanı, bürokratik iktidarın dolu dizgin büyümesi yönündeydi. Sonunda bu süreç üstün geldi ve yukarıda da belirtildiği gibi, imparatorluğun çökmesine neden oldu. Ama, ortada ikinci bir süreç daha vardı: ".... bu çağın büyük malikâneleri, kendilerini, giderek artan ölçüde kendi kendine yeten birimler olarak geliştiriyorlardı; bu

da, toprağı işleyen ortakçılar ile kamu güçleri arasında bir duvar oluşmasına yol açarak, bürokratik etkilerin alanını daraltıyordu. Bu iki toplumsal örgütlenme öğesi arasındaki çatışma, bize, Orta Çağ başlangıcı devletini anlamamıza olanak açan anahtarı verir. ..... Tümüyle bakıldığında, bu iki ilkeden biri Doğu, diğeri ise Batı tarafından temsil ediliyordu."33

Doğuda, önce Bizans, sonra da Osmanlı ve Rus imparatorlukları, devletlerini bürokratik gelenek içinde geliştirerek, sivil toplumun serbest gelişimini çok geniş ölçüde engellemişlerdir. Buna karşılık batıda, dağınık feodal siyasal kurumların zayıflığı, özel toplumsal güçlerin çok daha serbest bir biçimde serpilmesine olanak vermiştir. Bir tarafta, devlet toplumu kolayca yağmalayabilirken, öteki tarafta, görece zayıf krallar, feodal beylere karşı desteğini sağlayabilmek için burjuvazinin gönlünü hoş tutmak zorunda kalmışlardır. Doğu ile Batı arasında daha sonra ortaya çıkan ve çağımız tarihine damgasını vuran ayrımı açıklayan başlıca etmenlerden birinin, iki yandaki *devletlerin, üçüncü* siyasal işlevi yerine getirmek için seçtikleri zıt yollarda aranması gerektiğinde hiç kuşku yoktur.

İlk iki temel siyasal işlev, devlet ile sivil toplumun çeşitli bölümleri arasına zaten bir dizi çelişkinin kaynağı idiler. Bunların nedeni, devleti etkileyen edilgin ve etkin belirlemelerdi. Üçüncü işlevin özelliği, devleti çelişkinin bir tarafı haline getirip, üst sınıflar dahil toplumun geri kalan kısmına karşı dikmesidir. Bunun sonucu, devlet içtenlikle şu veya bu toplumsal çıkarın hizmetine kendini adadığında bile, ortaya nesnel bir çatışma durumunun çıkmasıdır. Çünkü, doğası gereği , *devlet baskısız hizmet götüremez.*

Öte yandan, bu çelişkiler devletin *içinde* de yansır. İlk iki siyasal işlevde de durum buydu. Devlete yönelttikleri, zıt istekler, devlet kurumlarının içinde ve arasında, yönetici personel arasında ve devletin güttüğü siyasetler arasında çekişmelere yol açıyordu. Üçüncü işlev, durumu daha da kızıştırır. Çünkü, bu işlev, çeşitli devlet kurumlarının ve yönetici personelin çıkarlarını doğrudan doğruya ilgilendirir.

Genellikle bilinen bir durumu örnek olarak gösterirsek, hem yürütme, hem de yasama, devletin saygınlığını artıran siyasetleri destekleyeceklerdir; ama, karşılıklı güçlerini korumak veya artırmak için, yine de birbirleriyle çatışacaklardır. O halde, devletin, yalnızca dış (yani, 'sivil') çıkarların birbirleriye boğuştukları bir alan olmadığı, aynı zamanda, resmi kurum ve personelin kendi öz çıkarları için de en iyi konumu kapmaya çalıştıkları bir zemin oluşturduğu görülür.

Üretim güçlerindeki korkunç ilerleme sonucunda devlet aygıtının yaygınlaşmasıyla, üçüncü işlevin bu yanı, *çağdaş* devletlerde iyice göze batar bir özellik kazandı. Bunu görmek için, iletişim ve ulaşım teknolojilerinde gerçekleştirilen dev adımların yönetsel yapıya etkilerini anımsamak yeterlidir. Bu teknolojik ilerlemelerin gereklerini yerine getirmek için, yığınla devlet kurumu yaratmak zorunlu olmuştur. Yönetim örgütünün büyümesi ile, bu örgüt içinde giderek ayrıntılaşan bir işbölümü kurulmuştur. Böylece, ortaya, devlet içinde, dolayısıyla da toplum içinde saygınlıkları kendi kurumlarının gücüne bağlı olan birtakım insanların doldurduğu, düzinelerle yeni kurum çıkmıştır. Bu durumun kaçınılmaz sonucu, devletin *kendi içinde* sürekli bir çekişme bulunmasıdır. Görüldüğü gibi, üçüncü siyasal işlev, devletle sivil toplum arasında genel bir çelişki yaratmakla kalmaz, devletin içinde de bir genel çatışma ortamının doğmasına yol açar.

Elbette, bu durum, devletin izlediği siyasetlere de yansır ve diğer iki temel işlevin etkisiyle de birleşerek, *baş döndürücü bir karmaşıklık* yaratır. Bu siyasetler, yalnızca sivil toplumdan kaynaklanan edilgin ve etkin belirlemelerin değil, aynı zamanda, türlü devlet kurumlarının çatışan isteklerinin de sonucudurlar. Bu isteklerin de kaynağı, yapısal zorunluklar, devlet gelenek ve ideolojileri ile şu veya bu yönetici personelin öznel çıkarlarıdır. [34]

Bu durum, bir yığın devlet siyaseti karşısında bulunan araştırıcının görevinin niye özellikle güç olduğunu açıklar. Devlet siyasetleri, -çoğu zaman da, aynı siyasetin farklı yönleri- hizmet ettikleri temel siyasal işlevlere göre sınıflandırılmalıdır. Yalnız etkin belirlemeler hesaba katılırsa, bu ilk iş yine de görece kolay olabilir. Çünkü,

sömürülenlerden, üst sınıflardan veya devlet personelinden gelen isteklere karşılık veren siyasetlerin, sırasıyla, birinci, ikinci veya üçüncü işleve ait oldukları varsayılabilir. Ne ki, böyle bir yaklaşımın önemli bir *ön koşulu* bulunduğuna dikkat edilmelidir: bu da, tüm toplumsal kümelerin, isteklerinde kendi nesnel gereksinmelerini yansıtmalarıdır. Elbette, 'yanlış bilinç' (yani, kendi öz çıkarına ilişkin yanlış bir algılama) görülen her zaman ve yerde, bunun geçerli olamayacağı açıktır.

Başka bir yaklaşım da olanaklı, ama çok daha güçtür. Bu ikinci yöntemin esası, *edilgin belirlemeleri* işe katmayı gerektirir. Bunun yapılabilmesi için, incelenen toplumda, üretim güçlerinden, üretim ilişkilerinden ve devlet egemenliğinden doğan *yapısal gereklerin* nesnel olarak incelenebilmesi gerekir.

Ne ki, tüm temel belirlemeler hesaba katıldıktan sonra bile, devletçe güdülen belli siyasetlerin *her* ayrıntı noktasının sıkı bir bilimsel açıklamaya tabi tutulabileceğini sanmak gerçekçi olmaz. Çünkü, gelecek iki bölümde görüleceği gibi, siyasal yapıları biçimlendiren ve harekete geçiren tek etmen temel siyasal işlevler değildir. Bunların yanı sıra, *başka işlevler* de vardır. Bu son işlevlerin ikincil, üçüncül ve daha düşük önemde oldukları doğru olmakla birlikte, yine de, siyasal yaşamın yüzeyinde beliren birçok özelliğin bu görece önemsiz işlevlerce biçimlendirildiği de bir gerçektir. Dolayısıyla, yalnızca temel siyasal işlevlerle yetinerek somut olguları eksiksiz açıklamak olanaksızdır.

NOTLAR

1 Çünkü, devletin ortaya çıkışı, toplumun ortak çıkarının içtenlikle ele alınmasına olanak bırakmayacak bir toplumsal bölünmenin işaretidir. Yine de, metindeki görüş mutlak olarak geçerli sayılamaz. Bunun da nedeni, herhangi bir toplumun üretim yeteneğini geliştirmeye yönelik genel bir toplumsal seferberliğin, devlet olmadan örgütlendirilemeyeceği gerçeğidir. O hade, toplum göreli bir gelişme düzeyine ulaştıktan sonra, birinci işlev bile devleti gereksinmeye başlar.

2 Aksi açıkca söylenmedikçe, bu bölümde 'toplum' terimi, 'sivil toplum', yani toplumsal bütünlüğün devlet dışında kalan kısmı anlamında kullanılmaktadır.

3 Friedrich Engels, *The Origin of The Family , Private Propety and the State*, in Marx-Engels, *Selected Works*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1962, V, 2, s. 272.

4 *Anti-Dühring* (Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1959, s. 247-248); *Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy* (Marx-Engels, *op.cit.*, V. 2, s. 396); "Letter to C. Schmidt, 27 October 1890" (*ibid.*, s. 492); "Introduction" to Marx's *The Civil War in France* (Peking, Foreign Languages Press, 1966,s. 15).

5 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, *op.cit.*, s. 246.

6 Karl Marx, *op.cit.*, s. 69.

7 F. Engels, *The Origin..*, *op.cit.*, s. 319.

8 *Ibid.* s. 321.

9 Bu iktidar hırsının, dolayısıyla da bunu gemleme gereğinin, Eski Yunan'ın daha *ilk* düzyazı eserinde, *Herodot* tarafından çeşitli siyasal sistemlerin değeri tartışılırken, vurgulandığına dikkati çekmek ilginç gelebilir. *Bkz.* Herodotus, *The Histories*, trans. by Aubrey de Sélincourt, Penguin Books, 1972, s. 238-240. Aristoteles zamanına varıldığında, siyasetçinin ihtirası artık beylik bir gerçek durumuna gelmişti. *Siyaset*'ten alınan şu sözler bunu açıkça ortaya koyuyor: "... resmi görevlerin ve kamu mülkünü yönetmenin sağladığı çıkarlar, insanların sürekli olarak bu görevlerin peşinde koşmalarına yol açıyor; o kadar ki, bunların mevki kapmadaki hırslarına bakarsanız, yöneticilerin bir tür hastalığa eğilimli olduklarını ve yalnızca görevde kalarak sağlıklarını koruyabildiklerini sanabilirsiniz." *Bkz.* John Warrington (trans.), *Aristotle's Politics and Athenian Constitution*, London, J.M. Dent and Son Ltd., 1959, s. 77.

10 Donald V. Kurtz, "The Legitimation of the Aztec State", in Henri J.M. Claessen and Peter Skalnik (eds.), *The Early State*, The Hague, Mouton Publishers, 1978, s. 175.

11. *Ibid.*, *passim.*

12 Aron Ia, Gurevich, "The Early State in Norway", *ibid.*, s. 403-423, *passim.*

13 Edward I. Steinhart, "Ankole: Pastoral Hegemony", *ibid.*, s. 138.

14 Peter Skalnik, "The Early State as a Process" , *ibid.*, s. 600.

15 F. Engels, The Origin... , *op. cit.*, s. 319.

16 Henri J.M. Claessen, 'The Early State: A Structural Approach", *op. cit.*, s. 548-583. Söz edilen yapısal özellikler şu sayılarla numaralandırılmıştır: 11, 23, 35, 37, 43 ve 49.

17 Heinrich Mitteis, *The State in the Middle Ages*, North-Holland Publishing Company, 1975, s. 308.

18 *Ibid.*, s. 393.

19 J.H. Shennan, *The Origins of the Modern European State 1450-1725*, London, Hutchinson and Co. Ltd., 1974, s. 50-51.

20 *Ibid.*, s. 74.

21 *Ibid.*, s. 65.

22 *Bkz.* yukarıda n. 16, yapısal özellik numarası :22.

23 H.Mitteis, *op. cit.*, s. 9.

24 *Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Phisolophy*, in Marx-Engels, *op. cit.*, V. 2, s. 397.

25 *Bkz.* yukarıda n. 16, s. 568. Bu paragrafta sözü edilen öteki yapısal özellikler de bu makaleden alınmıştır.

26 *Ibid.*, s. 560 ve 563.

27 *Bkz.* yukarıda n. 14, s. 608.

28 *Bkz.* yukarıda n. 16, s. 572, 573, 553 ve 585.

29 *Bkz.* yukarıda n. 14, s. 603-604.

30 H. Mitteis, *op.cit.*, s. 154.

31 Devletin bu özelliklerini kuramsallaştırmaya çalışan ilk yazar olma şerefi Engels'e aittir. Bkz. *The Origin.., op. cit.*, s. 318-320.

32 *Ibid.*, s. 299.

33 Ludo Moritz Hartmann, *The Early Mediaeval State*, London, George Philip and Son, Ltd., 1949, s. 7.

34 Kamu çıkarının bu bürokratik 'özelleşmesi ', Marx tarafından, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı* adlı eserinde çok güzel ifade ediliyor: "Bürokraside, devlet çıkarı ile özel çıkar öylesine eşitlenmiştir ki, *devlet çıkarı*, başka özel çıkarlar arasında yer alan bir *özel* çıkar durumuna gelmiştir." *Bkz. Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law*, in Marx Engels, *Collected Works*, V. 3, London, Lawrence and Wishart, 1975, s.48.

V. BÖLÜM

DEVLETİN DOĞASI

Son üç bölümde, siyasetin kurucu öğeleri olan üç temel siyasal işlevin her birini ele aldık. Bunları ayrı ayrı incelemenin ereği, her birinin ortaya çıkışının kaçınılmazlığını göstermek, özgül doğasını tanıtmak ve türlü üretim biçimleriyle somut toplumsal kuruluşlarda gerçekleşme biçimlerinin çeşitliliğini örneklendirmekti. Bu bölümün ereği ise, devletin doğasına genel bir bakışa ulaşmaktır. Bu amaçla, *ilk adımda*, her üç işlevin temel özellikleri anımsatılacak ve içiçe birlikte varolmalarının zorunluğu gösterilecektir. *İkinci adımda*, bu üç işlevin devletin temel doğasına birleşik etkisi ele alınacaktır. *Üçüncü adımda*, devletin bu temel doğasına daha az önemli belirlemelerin etkisi katılarak, görece ayrıntılı bir görüşe ulaşılmaya çalışılacaktır. *Dördüncü adımda*, kimi yaklaşımlarla karşılaştırıldığında, bu görüşün taşıdığı özellikler gösterilecektir. *Nihayet*, temel işlevlerin ampirik sonuçlarının nasıl tanınabileceği sorunu kısaca tartışılacaktır.

Bilindiği gibi, siyasetin birinci işlevi, üretim güçlerinin korunması ve geliştirilmesi için gerekli koşulları toplum çapında sağlamaktır.[1] Bu işlev, tüm toplumların en temel özelliğinden köklenmektedir ve üretimin kendisi kadar kaçınılmazdır. Üretici sınıfların en önemli üretim gücünü oluşturdukları anımsanırsa,[2] bu işlevin gerçekten tüm toplumun çıkarına olduğu açıkça görülür.

Tarihsel olarak, devlet, toplumsal işbölümünün belli bir gelişme düzeyinde, birinci işlevin gereği olan görevleri yerine getirmek için kurulmuş ortak organlardan doğmuştur.[3] Diğer iki işlevin birleşik etkilerinin sonucunda devlet gerçek hüviyetiyle kurulduktan sonra bile, ortak organların görevlerini koruması yapısal bir zorunluluk olmuştur. Oldukça yaygın bir görüşün aksine, bunun ne tek, ne de hatta başlıca nedeni meşruiyet kazanma gereği değildir.[4] Esas nedeni, devletin toplum içindeki yapısal konumunda saklıdır.[5]

Hiçbir devlet, kendi yetki alanı içindeki üretim güçlerini koruyacak asgari koşulları sağlama gereğini savsaklayamaz. Maddi temelini düzenli olarak yenileyemeyen bir toplum ölüme mahkûmdur. Ama toplumun ölümü demek, onu yöneten devletin de yıkılması demektir. Onun içindir ki, devlet, toplumun ortak çıkarına yönelik birtakım görevleri, hiç olmazsa bir ölçüde, daima yerine getirmek zorundadır.

Aslında, en sömürgen toplumda bile, devletin çıkarları ile alt sınıfların çıkarları bir noktada çakışır. Gerçekten de, belli sınırlar içinde, yönetilenlerin gücü, aynı zamanda, iktisadi ve siyasal yöneticilerinin de gücü demektir. Ancak, öte yandan, devletin genel çıkara hizmetinin nesnel bir üst sınırı olduğu da bir gerçektir. Hiçbir devlet bu üst sınırı aşamaz. Aştığı takdirde, her ikisi de kendisi için yıkım demek olan iki olasılık doğar:

Bir olasılık, üreticilerin fazla kayırılması sonucu, üretim ilişkilerinin altüst olması ve yeni bir egemen sınıfın ortaya çıkmasıdır. Böyle bir gelişme, yeni tür bir devleti zorunlu kılar ve dolayısıyla, eskisinin sonunu getirir. Başka bir olasılık ise, üretim güçlerinin sınıf ayrımına yer bırakmayacak ölçüde gelişmesidir. O zaman da, sınıfsız toplumun belirmesiyle, her türlü devlet yok olmaya mahkûm olur. Görüldüğü gibi, siyasetin ilk işlevinin yerine getirilmesinde yalnızca bir alt sınır değil, aşılması devlet için ölüm demek olan bir de üst sınır vardır.

Üretim güçleri, daima, belli bir üretim ilişkileri ağına sarılmış durumdadırlar. Bu ilişkiler, üretimi olanaklı kılan başlıca üretim faktörlerinin, yani işgücü ile araçların (ve koşulların), özgül bir biçimde birleşmelerini sağlarlar. Uygarlığın doğuşundan beri, üretim ilişkileri hep sınıf ayrımının damgasını taşımıştır. Üretim araçlarını denetleyebilecek bir konumda olan sınıflar, daima, diğerlerine söz geçirebilecek durumda olmuşlardır. Üretim her zaman belirli üretim ilişkileri çerçevesinde yürütüldüğünden, bunun varlığı bile bu ilişkilere, dolayısıyla da, bu ilişkilere egemen olan sınıfa bağlı kalmıştır. Bu anlamda, sınıf üstünlüğü, tüm toplumun yaşamını sürdürme biçimini belirler ve bu yaşamsal konumu sayesinde, egemen sınıf, tüm önemli toplumsal konularda son sözü söyleme hakkını elde

eder. Siyasetin ikinci işlevi, bu gerçekten kaynaklanır ve yine bu yüzdendir ki, devletin kaçınılmaz bir görevi egemen sınıfın çıkarlarına hizmet etmektir.

Her sınıflı toplumda, egemen sınıfla ilişkilerinde, devletin saygı göstermesi gereken bir alt sınır vardır. Bu asgari hizmet düzeyinin altında, egemen sınıf egemenliğini sürdüremez. Ya tepki gösterip kendisine daha uygun bir devlet kurar, ya da sessizce ölür, ama o zaman da, kendisinden geçinen eski devleti de mezara sürükler. Her iki halde de, varolan devlet için sonuç yıkımdır.

Görüldüğü gibi, devlet daima egemen sınıfa bir ölçüde hizmet etmek zorundadır. Aslında, devletin egemen sınıfın elindeki artık-üründen geçindiği göz önüne alınırsa, devletin bu hizmete gönüllü olması da beklenir. Sömürü, dolayısıyla da artık-ürün ne kadar fazla olursa, devletin refahı o ölçüde artabilir. Çünkü, sınıflı toplumlarda, -devlet gücünün de kaynağı olan artık-ürün- kural olarak, egemen sınıfın elindedir.

Ancak, devletin bu hizmetinin bir üst sınırı da vardır. Bunu aşarsa, kendisi yaşayamaz. Çünkü, ya sömürü üretim güçlerinin sürdürülmesine olanak vermeyecek bir düzeye yükselerek toplumun insan ve fizik kaynaklarını eritir, böylece o toplumun devletini de çökertir; ya da, egemen sınıf üretim güçlerini sürdürür, ama devlete verdiği payı keser. Son durumda, asgari bir üstünlük sağlamanın araçlarından yoksun kalan devlet, kaçınılmaz olarak yıkılır.

Nihayet, egemenlik ve iktidarın, devletin yapısal gereksinmeleri olduğu anımsanmalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, bunlar 'insan doğası'nda bulunan dayanılmaz bir iktidar hırsından kaynaklanmazlar. Tam tersi doğrudur. İktidar, siyasal görevlerin devlet aracılığıyla yerine getirilmesinin vazgeçilmez bir koşulu olduğu içindir ki, insanlar siyasal ihtirasa kapılırlar. Adına 'devletin kendi çıkarına hizmet işlevi' dediğimiz üçüncü işlev, işte bu yapısal zorunluktan doğar.

Hiçbir devlet, toplumun üzerine çıkmadan , otoriteye, iktidara ve iktidarın araçlarına sahip olmadan, görevlerini yerine getiremez. Dolayısıyla, işini görebilmek için devlet, kendine de bakmak

zorundadır. Bu işlevsel gereklilik, herhangi bir devlet için, özgeciliğin ölümcül olacağı bir alt sınır çizer. Bu sınır, devletle sivil toplum arasında olabilecek en ince çizgidir. Bu ayrım çizgisinin ötesinde, devlet toplumun içinde eriyip gider.

Buna karşılık, devlet bencilliğinin de sınırsız olamayacağı açıktır. Devlet, genel olarak toplumun ve özel olarak egemen sınıfın çıkarlarını görmezlikten gelemez. İlk halde, üretim güçlerinin yeniden üretilememesi, toplumun, dolayısıyla da devletin sonunu getirir. İkinci halde, toplumsal düzenin desteklenmemesi, egemen sınıfın, onunla birlikte de devletin devrilmesine yol açar. Dolayısıyla, kendi çıkarlarını koruma azmi ne olursa olsun, devlet, bir ölçüde de olsa daima alt ve üst sınıfların da çıkarını düşünmek zorundadır.

O halde, hiçbir devletin temel siyasal işlevlerin kendisine yüklediği görevleri yerine getirmede, altına asla düşemeyeceği, bir *alt sınır* bulunduğu meydandadır. Aynı şekilde, bu görevlerin hiçbirinde, devletin asla aşamayacağı bir *üst sınır* da vardır. Bu sınırların ötesinde, ya işlevlerden biri yok olur, ya da diğerlerine yer bırakmayacak ölçüde şişer. Bu sınırların somut biçimi, elbette, egemen üretim biçimine ve ilgili toplumsal kuruluşun özelliklerine bağlı olacaktır. Ancak burada önemli olan, böylesi nesnel kısıtlamaların varlığının açıkça görülmesidir. Bunlar, kendi yıkımına yol açmadan hiçbir devletin aşamayacağı *sınırlardır*.

Öte yandan, bu sınırlar içinde kalan alan, kaçınılmaz olarak, sürekli *çelişkilere* tabidir. Temel işlevlerin gerekli kıldığı türlü görevlere harcanacak artık-ürün daima sınırlıdır. Üstelik, her işlevde söz konusu olan çıkarlar zıt yöndedir. Böylece, sınırlı kaynakların çatışan çıkarlar arasında dağıtılması, kaçınılmaz olarak çelişkili bir durum yaratır. Üç işlev de siyasetin aynı ölçüde *kurucu* öğesi olduğundan, bu çelişkinin *sürekli* olması önlenemez.

Devlet, siyasal işlevleri yerine getirmekle yükümlü başlıca yapı olduğuna göre, kendi kurumlarında ve çeşitli eylemlerinde, temel siyasal işlevlerden gelen tüm sınırlamaları ve çelişkileri yansıtması doğaldır. Bu yüzden, devlet, daima, *kendi içinde çelişkili* bir yapı olacaktır. *Temel doğasının en önemli* özelliği bu olmakla birlikte,

şimdiye dek yeterince dikkati çekmemiştir. Yine de, bu konuda uzun araştırmalar yapmış olan. L. Krader'in şu sözleri, kimi sevindirici istisnaların bulunabileceğine tanıktır: "Devlet kurumları... hem devletin, hem de toplumsal bütünün çıkarına ... [davranırlar]. Bu, kendi içinde çelişkili, ikili bir çıkardır; bir yandan, çıkarına hizmet etmek için örgütlendiği toplumsal sınıfın temsilcisi olarak devletin çıkarı, öte yandan, toplumsal bütünün çıkarı vardır."[6]

Devletin temel doğasının başka bir önemli özelliğine, bu denemenin üçüncü bölümünde değinilmişti. Orada, temel siyasal işlevlerin göreli önemi sorunu tartışılmıştı. Varılan sonuç, ötekilerine göre *ikinci işlevin*, yani egemen sınıfın çıkarına hizmet işlevinin daha fazla *toplumsal ağırlık* taşıdığı idi.

Ne ki, bunun tarihsel maddeciliğin *genel kuramından* çıkan bir sonuç olduğuna dikkati çekmekte yarar var. Gerçekten de, egemen sınıfın üstünlüğü, toplumsal yaşamın tüm alanları için ileri sürülen bir savdır. Aslında, devletin *özgüllüğünü* oluşturan şey, bu genel kuralın, öteki iki temel işlevin birleşik etkisiyle sistemli bir biçimde zıtlaşmasıdır. Özgül bir toplumsal yapı olarak devletin özgünlüğünün kaynağı, *tüm* toplumsal yapılar için geçerli bir temel belirlemeyi 'yansıtmada', 'süzmede' (dolayısıyla, kaçınılmaz olarak 'çarpıtmada') ve bir ölçüde de 'dengelemede' izlediği özel yoldur.[7]

Yaygın Marksist siyaset görüşünün başlıca kusuru, diğer iki işlevi tamamen bir kenara itme pahasına, tümüyle devletin başlıca işlevi üzerinde yoğunlaşmış bulunmasıdır. Bu ısrar yüzündendir ki sıradan Marksizm, devletin egemen sınıfın baskı aracından başka bir şey olmadığı sonucuna varmıştır. Ne ki, propaganda olarak kullanılabilecek olan bu önerme,[8] Marksist devlet kuramının doruğu olarak sunulduğunda açıkça yanlıştır.

Gerçekten de, bu tür kestirmelerin *tarihsel maddeciliğin* temellerine zıt düştüğü kolayca gösterilebilir. Tarihsel maddeciliğe göre devleti üstyapının bir parçası olarak görmek, bunun, kaçınılmaz olarak, altyapıdaki çelişkileri de yansıtacağını kabul etmek demektir. Altyapı, özünde, motoru daima üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki

çelişki olan üretim biçiminden oluşur. Üretici sınıflar yalnızca üretim güçlerinin değil, aynı zamanda, üretim ilişkilerinin de kurucu bir öğesidirler. O halde, üstyapı üzerinde, özellikle üstyapının siyasal kavganın yer aldığı bölümünde, bir etkileri olmayacağını savunmak anlamsız değil midir?[9]

Öte yandan, Marksizm, daima, ister hısımlık, ister yargı, ister estetik, vs. ilişkisi olsun, her toplumsal yapının *kendine özgü* bir mantığı olduğunu kabul etmiştir. Öyle olunca, siyasal yapılara da özgül bir mantık tanımamanın nasıl bir gerekçeye dayanabileceği haklı olarak sorulabilir.[10] Görüldüğü gibi, Marksizmin kendi temel ilkeleri karşısında bile, devletin tek bir sınıf egemenliği işlevine indirgenmesi, bilimsel olarak savunulamaz.

O halde, devletin gerçek doğası nedir? İşin temelini kısaca belirtmekle yetinirsek, devletin, daha önce incelenmiş bulunan üç siyasal işlevi yerine getiren bir roller ve yapılar demeti olduğunu söyleyebiliriz. Bu işlevler birbirine zıt olduğundan, devlet de daima bir çelişkiler düğümü içine hapsedilmiş durumdadır. Kural olarak, bu çelişkiler egemen sınıf lehine çözülürler. Ama, tekrar tekrar, ısrarla ortaya çıkarlar. Onun içindir ki, egemen sınıf, siyasal alandaki üstünlüğünü sürdürebilmek için durmadan uğraşmak zorundadır. Yine de, bu üstünlük hiçbir zaman kesenkes olamaz.

Şimdi, bu bölümün başlangıcında belirtildiği gibi, önemli bir kuramsal sorunu daha ele almak zorundayız. Devletin temel doğasına ilişkin olarak, şimdiye dek söylediklerimiz yeterli sayılabilir. Ne ki, en önemli yanı bu olsa bile, devlet kuramı, devletin yalnızca temel doğasının kuramına indirgenemez. Daha tam bir görüşe ulaşabilmek için, bir de devleti etkileyen *ikincil* belirlemelere değinmeliyiz. Bu bölümün izleyen kısmı işte bu soruna ayrılacaktır.

Aristoteles'ten, özellikle de, Locke ve Montesquieu'den beri, siyasalbilimciler bize, bir dizi 'özgül olarak siyasal' işlev sunmuşlardır. Geleneksel olarak, bunlar üç tanedir: kural koyma (yasama), kuralları uygulama (yürütme) ve uyuşmazlıkları kurallara göre çözme (yargı). Çağdaş siyasal çözümlemeler, bunlara, çıkarları

dile getirme, çıkarları programlar içinde birleştirme, ve iletişim gibi yeni işlevler eklemiştir.[11] O halde, sözü edilen bu işlevlerin, önünüzdeki denemede siyasetin kurucu öğeleri olarak sunulan temel işlevlerle ilgisi nedir?

Derhal vurgulanması gereken nokta şudur ki, sözü edilen bu *teknik* işlevlerle, burada incelenen temel işlevler arasındaki ilk fark, *soyutluk derecelerinden* gelmektedir. Teknik işlevler, siyasetin temel işlevlerine gerçekleşme yolları sağlayan, görece daha somut kanallardır. Strüktüralist-fonksiyonalist yaklaşımın terminolojisini kullanırsak, devlet, temel işlevlerini, "girdi işlevleriyle" harekete geçirilmek ve "çıktı işlevleri" aracılığından geçmek suretiyle yerine getirir. Ya da, daha anlaşılır bir dille, devlet, egemen sınıfa, sömürülenlere ve kendisine, somut isteklere karşılık olan ve toplumdaki türlü desteklerden yararlanan yasalar, kararlar, eylemler, hükümler, vs. aracılığıyla hizmet eder.

Önerdiğim üç temel devlet işlevinin genel ve oldukça soyut bir özelliğe sahip oldukları önemle belirtilmelidir. Günlük yaşam ise, daima özel ve somuttur. Dolayısıyla, devletin temel işlevlerinin gündelik siyasal yaşamda *oldukları gibi* karşımıza çıkacaklarını beklemek yersiz olur. Aslına bakılırsa, kural koyma, kural uygulama, anlaşmazlıkları çözme gibi devletin teknik işlevlerini de gerçekte 'görmeyiz'. Gördüğümüz tek şey, özel sorunlarla uğraşan *özgül* kurumlardır.

Yine de, siyasetin öz yapılarına ilişkin olmadıkları için, teknik işlevler daha az bir soyutluk gerektirirler. Bunların tipik özelliği, devletin 'nasıl' işlediğini göstermektir. Ama, 'niye' bu görevlerin yapılması gerektiğini, dolayısıyla da hangi amaçlara hizmet ettiklerini açıklayamaz. Örneğin, sık sık görüldüğü gibi, devlet en güçlü biçimde dile getirilen bir isteğe sırt çevirip daha güçsüz bir isteği yerine getirmeyi yeğleyince, teknik işlevsel yaklaşımın bize verecek açıklaması yoktur. İşte bu noktadadır ki, devletin temel işlevleri konusunda açıklığa kavuşmuş olmak gerçekten önem kazanır.

Temel işlevlerin kökleri toplumun kurucu yapılarındadır. Bu anlamda, *iktisadi üretim kadar kaçınılmazdırlar:* toplumsal yaşamın süregitmesi için yerine getirilmeleri *zorunludur*. Zaten bu yüzdendir ki, bunlara 'temel' denmiştir. Oysa, teknik işlevler, bu temel işlevlerin yerine getirilme *yollarına* ilişkindirler. Bir benzetme yapmak gerekirse, temel işlevler, beslenme gereğine, teknik işlevler ise, çiğneme, yutma, emme, vs. işlemlerine benzetilebilir. Birincisi kaçınılmazdır, ikinciler ise birbirlerinin yerine kullanılabilecekleri gibi, hatta yerlerine suni çözümler bile konabilir. Günlük yaşamda insan, 'beslenme gereği' ile karşılaşmaz; yalnızca kendilerini türlü somut yollardan besleyen canlı varlıklar görür.

Bu denemede kullanılan yaklaşımın esaslarını girişte tartışmıştım. Burada, devletin doğasını -dolayısıyla da, temel, teknik ve diğer işlevlerin göreli rollerini- anlamak bakımından, yapı, işlev ve belirleme gibi kavramlara ilişkin olarak tam bir açıklığa kavuşmanın gerektiğini anımsatmalıyım. Bu bölüm bağlamında, özellikle 'yapısal belirleme' kavramını daha da açıklığa kavuşturmak zorunludur.

Dikkatle kaçınılması gereken bir tuzak, toplumsal yaşamın tümünü, türlü yapılar arasında bir karşılıklı koşullanma sürecine indirgeyen bir anlayıştır. Böyle bir yaklaşım, toplumsal değişimi, yeni yapıların oluşumunu, eskilerin yitip gidişini açıklayamaz. Yapıların ***kendilerinin*** de, belirledikleri toplumsal devinim tarafından biçimlendirildiklerini görmez. Oysa, yapı denen şeyin, somut bireyler *yerine* hareket eden bir şey olmadığını tekrar vurgulayalım. Devinen daima bireylerdir, ama belli koşullar içinde hareket ettiklerinden, daha sonraki eylemlerini biçimlendiren -dolayısıyla da onu 'yapısal olarak belirlenmiş' hale getiren- davranış kalıpları yaratmaya itilirler. Bu şekilde belirlenmiş eylem, bir 'işlev'dir.

Doğaya karşı bitmez çabasında, insanlık, sınıf ayrımına ve ortak işlerin görülmesinde işbölümüne olanak veren bir gelişme düzeyine ulaştığında, siyasal uğraş, varlığını sürdürmesi temel işlevlerin yerine getirilmesine bağlı olan yeni bir yapısal düzenlemenin çerçevesine girer. Bu durum, sınıf ayrımı sürdükçe sürecektir.

Ancak, siyasal işlere bu biçimde çizilen çerçevenin sınırları çok geniştir. Bu sınırlar içinde, siyasal eylemin binbir çeşidine yer vardır. Ne ki, insan deviniminin, *aralıksız olarak* yeni sınırlamalar getiren yeni yapılar yarattığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla, aslında temel yapısal sınırlar çerçevesi içinde siyasal uğraş tümüyle raslantısal *değildir*. Kendi toplumsal çevresi ve kendi geçmişi tarafından durmadan belirlenerek, kendi hareket olanaklarını ister istemez kısıtlayan yeni yapılar (yani davranış kalıpları) yaratır. *Teknik* işlevler, bu *orta-erimli* yapıların başlıca türüdürler. Temel işlevler gibi, siyasal uğraşı, taşıdıkları toplumsal ağırlığa koşut bir düzeyde belirlerler. Ayrıca, iş burada da bitmez. Çünkü, tüm toplumsal yaşam alanlarında olduğu gibi, siyasal uğraş *hiçbir zaman* durmaz: teknik işlevlerin berisinde de-giderek daha az bağlayıcı olan- yeni yapılar, aralıksız olarak, yaratılır, yeniden biçimlendirilir, yıkılır ve yerlerine daha yenileri konur.

Ortaya çıkan genel görünüm, her biri ayrı işlevler gerektiren bir yapılar hiyerarşisidir. Bu durum, işlevler arasında *da* bir hiyerarşi yaratır. Her düzeydeki yapıyı (ve ona bağlı işlevi) birbirinden ayıran şey, insan devinimine getirdikleri *belirleyiciliğin gücüdür*. Daha bağlayıcı koşullara dayandıkları için, temel yapı ve işlevler, yüzeye daha yakın olanlara göre, daha güç değişirler. Öte yandan belli bir düzeydeki yapı ve işlevlerin, daha derin bir düzeydeki yapı ve işlevlerin *gerçekleşme aracı* rolünü oynadıklarını da belirtmek gerekir.

Herhangi bir yanlış anlamaya yol açmamak için, burada söz konusu olan hiyerarşinin, ne 'ontolojik', ne de 'topolojik' olmadığını anımsatmakta yarar vardır. İnsan devinimi, nerede gerçekleşirse gerçekleşsin *aynı ölçüde* gerçeklik taşır. Hiyerarşi, çeşitli insan davranışlarını kısıtlayan *nesnel zorunluklar* arasındadır. Bunların kimilerinden kurtulmak güç iken, kimileri çok daha az bağlayıcıdırlar. *Bir uğraş ne denli belirlenmiş ise, toplumsal yaşamda o denli ağırlık taşır*. Temel siyasal işlevlerin kökleri altyapıda bulunduğu için, bunların teknik veya diğer siyasal işlevlerden daha fazla ağırlık taşımaları doğaldır. Kolayca farkedilebileceği gibi, burada karşımıza çıkan hiyerarşi, aslında, her ikisi de aynı ölçüde gerçeklik taşıyan, ama toplumsal yaşamın belirlenmesinde göreli önemleri ayrı olan alt ve üstyapılar arasındaki hiyerarşidir.[12]

Böyle bir anlayışın birinci sonucu, devlete ilişkin olarak herhangi bir *araççı* yaklaşımın kesinlikle reddidir. Bunun birçok nedeni vardır. Herşeyden önce, devletin çelişkili ve heterojen doğası onun bir 'araç' olarak kullanılmasına olanak vermez.[13] Kimi bölümlerinin bu amaca hizmet edebilecekleri doğrudur; ama, devlet, hem kendi içlerinde, hem kendi aralarında çekişen bir dizi yapıdan oluşmuştur. Toplumsal sınıf savaşımı, devletin *içinde de* yürür.[14] Sınıf kavgasında devlet böylesine ağırlık taşıyorsa, bunun nedeni bir araç veya silah olarak kullanılması değildir. Bu ağırlığın kaynağı, devletin toplum içindeki eşsiz konumudur: bu konumudur ki, devlet sahnesindeki çatışmada başarılı olanları, siyasal iktidarla ve bu iktidarın araçlarıyla donatır.

İkinci bir sonuç, yine benzer nedenlerden dolayı, *sistem* yaklaşımının reddidir. Bizim anlayışımıza göre, devlet, herhangi bir öğesindeki bir değişiklikle toptan değişime uğrayacak, türdeş bir organizma değildir. Aynı şekilde, burada devlet, esenliği iç çelişkilerinin halline bağlı bütünleşmiş bir organizma olarak da anlaşılmamaktadır. Bizim anlayışımıza göre, devlet, daha çok, toplumun yönetici mevkilerine ulaşmak için türlü toplumsal kümelerin yürüttükleri kavganın hem ereği, hem de en gözde sahnesi olan, bir dizi "müstahkem mevki"dir.[15] Bu müstahkem mevkilerin birbirleriyle bağlantıları çok değişik olabilir: bunu belirleyecek başlıca etmen, başında bulundukları toplumun doğasıdır.

Üçüncü bir sonuç, *kısır bir strüktüralizmin* reddidir. Çünkü, bu denemede savunulan görüşe göre, yapılar, onları cisimlendiren bireysel eylemden ayrılamazlar. Yapılar, ancak toplumsal rol sahiplerinin devinimi aracıyla vardırlar. Aynı şekilde, devlet yapıları, yalnızca[16] devlet personelinin kendi aralarındaki veya dışarıyla ilişkileri dolayısıyla vardırlar. Yapılar ve somut bireyler arasında suni bir ayrım, Nicos Poulantzas'ın aslında birçok değerli yönü olan eserinde görüldüğü gibi, insanı 'kısır bir strüktüralizm'e götürür.[17] Yapıları toplumsal ilişkilerden kesenkes ayırdıktan sonra, Poulantzas, asla bunları bir daha birleştirmeyi başaramamıştır.

Dördüncü bir sonuç, yapıların önemini görmeyen bir *fonksiyonalizmin* reddidir. Gerçekten de, işlevler *daima* yapılar tarafından belirlenir. Dolayısıyla, yalnızca doğaları değil, ama aynı zamanda göreli önemleri, ilişkili bulundukları yapıların doğa ve önemlerine bağlıdır. Sağda solda, gerekleri kuramsal olarak kanıtlanmış belli bir dizi yapıya dayanmadıkları için hepsi de *keyfi* olan, yığınla 'siyasal işlev' listesi görmemizin nedeni budur.

Bu denemede geliştirilen görüşe göre, devlet, siyasal oyunun değişmez oyuncuları tarafından harekete geçirilen bir yapılar demetinden oluşur. Bu oyuncular şunlardır: 1) kendi çıkarları için savaşmak suretiyle birinci işlevi tahrik eden, alt sınıflar; 2) yürürlükteki toplumsal düzenin korunması yönünde etki eden, üst sınıflar; ve 3) toplum üzerindeki üstünlüklerini korumak ve güçlendirmek suretiyle, -diğer iki işlevin de koşulu olan- üçüncü işlevin gerçekleşmesine olanak veren, devlet personeli.[18]

Doğası gereği çelişkili olan siyasal oyun, oyuncuların kendi içlerinde türdeş olmamaları nedeniyle daha da karmaşıklaşır. Üst sınıflar kadar alt sınıflar da, görece farklı çıkarları olan katmanlara bölünmüşlerdir. Aynı şekilde, resmi hiyerarşideki yerlerine göre, devlet personelinin çıkarlarında açık farklar vardır. Nihayet, tüm tarafları oluşturan somut insanlar olduğuna göre, bunların gerçek çıkarlarını yanlış algılamış olmaları da daima olanaklıdır (*bkz.* 'yanlış bilinç' sorunu).[19]

Öte yandan, siyasal oyunu biçimlendiren yapıların, hem göreli güçleri bakımından birbirlerinden farklı oldukları, hem de hiç durmayan siyasal savaşım içinde değişikliklere uğradıkları da unutulmamalıdır. Bir yapının gücü, yol açtığı baskının kaçınılmazlığı ile ölçülür. Toplumun yaşam uğraşına kök salmış olan temel işlevlerin kaynağı olan cinsten yapılar, ancak çok uzun vadede değişebilir. Ama başkaları, çok daha esnek olabilir. Böylece, bu esnek yapılar ('yanlış' olsun veya olmasın) bilinçli insan iradesiyle yeniden biçimlendirilebildiği gibi, yerlerine yenileri de konabilir. Bu durum, siyasal yaşamın yüzeyinde tanık olunan muazzam çeşitliliği açıklar. Bu olgu cümbüşü içinde yine de bilimsel bir incelemeye olanak veren husus, görece esnek yapıların daha bükülmez olanlara araçlık rolünü oynamalarıdır.

Sınıf ayrımına dayanan bir üretim biçimi, siyasetin devlet aracılığıyla gerçekleşmesini zorunlu kılar. Siyasetin temel işlevleri, sınıf ayrımlı üretim biçimlerinin ortak özelliklerince belirlenmiştir. Sınıf zıtlaşması sürdükçe bunların da sürmesi bundandır. Ne ki, her üretim biçimi, bu işlevlerin *biçimlerini*, gerçekleştirilmelerine gerekli *özgül yapıları* (kurumları), devletin toplumdan *bağımsızlığının ölçüsünü*, siyasal yapıların başka toplumsal yapılarla ilişkilerini, kısacası, siyasetin tüm somut özelliklerini farklı olarak belirler.[20]

Bu belirleme, türlü ideolojilerin izinden yürüyen ve türlü araçlar kullanan (ki bunlar egemen üretim ilişkilerinin niteliğine ve üretim güçlerinin gelişme düzeyine bağlıdır), çeşitli toplumsal sınıf, katman ve kümelerin eylemleri aracılığıyla olur. Öte yandan, yapılar yalnızca siyasetin temelinde yer almazlar. Siyasal uğraşı, temelden doruğa dek biçimlendirirler. Ne ki, yüzeye yaklaşıldığı ölçüde, bunların belirleme güçleri zayıflar. Bu artan esneklik, toplumsal yaşamın yüzeyinde yaygın bir yeniden yapısallaştırmaya olanak açar.

Bu bölümde ele alınacak son konu, ampirik yaşamın karmaşıklığı içinde, devletin temel işlevlerinin gerçekleşme biçiminin *somutta teşhisi sorunudur*. Bu alanda karşımıza bir dizi güçlük dikildiği daha önce belirtilmişti. Bunların kaynaklarını kısaca anımsayalım: a) Tüm önemli toplumsal işlevler gibi , temel siyasal işlevler de çıplak gözle 'görülmezler'; bunlar, daima, toplumsal yaşamın yüzeyinde kaynaşan giderek azalan güçteki yapı ve işlevler 'aracılığıyla' gerçekleşirler. b) Temel siyasal işlevlerin etkilerinin belirme biçimleri, devlet ve ona ilişkin siyasal yapıların somut biçimlerine bağlıdır (çünkü, bildiğimiz gibi, sonuca biçimini veren şey, belirleyen değil, belirlenendir -*bkz.* giriş). c) Somut yaşamda 'etkiler' -veya 'sonuçlar'- (bunlar siyasal kurum, personel, belli bir siyaset veya bir olgu olabilir) genellikle, birbirinden kopuk, 'saf' olarak değil, birleşik biçimlerde ortaya çıkarlar.

Bu güçlüklerin *sonuncusuna* ilişkin olarak söylenecek fazla bir şey yoktur. Toplumbilimin tüm dallarında, her araştırıcı , kendi konusunu oluşturan nesneleri, içinden ancak büyük çaba ile çekip çıkarabileceği bir yığın karmaşık ampirik veri ile karşı karşıyadır. Bu noktada, siyasalbilimcinin kendisi için isteyebileceği bir ayrıcalık yoktur.

Sonuç onun araştırıcılık becerisine ve kuramsal bilgisine bağlıdır. (Yalnızca, bu denemenin söz konusu bilgiyi geliştirmeye yarayabileceği umulabilir.)

İkinci güçlük kaynağı, siyasal yapıların ve özellikle devlet yapılarının (kurumlarının) somut biçimlerinin inceleneceği *bundan sonraki* bölümde ele alınacaktır. Böylece, bu somut biçimler tanındıktan sonra, temel siyasal işlevlerin ampirik sonuçlarının teşhisi konusu, gelecek bölümün sonunda tekrar tartışılacaktır.

Burada, *birinci* güçlük üzerinde duracağız. Amacımız, türlü aracı yapılardan geçen temel siyasal işlevleri, aldıkları biçimler içinde teşhis etmemize olanak verecek bir kılavuz oluşturmaktır. Bu kılavuzu, ayrı ayrı her işlev için geliştireceğiz.

Birinci temel işlevin, üretim güçlerini korumak ve geliştirmek olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla, bu işlevin etkilerini somut olarak teşhis edebilmek için yapılacak ilk iş, ele alınan toplumun üretim güçlerini oluşturan öğelerin somut listesini çıkarmaktır. Bunu izlemesi gereken ikinci adım ise, devlet eylemlerinin oluşturduğu karmaşık yumağı ele alıp, daha önce sıralanan üretim güçlerine ilişkin olanları ayırmaktır.

Üretim güçleri, genellikle şöyle sıralanabilir: 1) İşgücü (üreticilerin bedensel, zihinsel ve manevi güçleri). 2) Üretim uğraşında kullanılan beceriler. 3) Teknik bilgi (bilimsel uğraşın, iktisadi üretimin hizmetine koşulabilecek bölümü). 4) Üretimin teknik örgütlenme biçimleri (işbirliği ve teknik işbölümü). 5) Doğal kaynaklar (yer üstünde hazır olanlarla yeraltında bulunanlar). 6) Üretilmiş üretim araçları (sonraki üretimde kullanmak üzere işgücünün ürettiği tüm aletler, makineler, fabrikalar, binalar, vs.). 7) İletişim, ulaşım ve taşıma araçları (fizik olsun, zihinsel olsun, üretim güçlerinin seyyaliyetini sağlayan araçlar.)

Edimsel yöntemimizi örneklendirmek amacıyla, yukarıdaki liste, birinci işleve yönelik olabilecek devlet eylemleri tasarlamak için kullanılabilir. Böylece, devletin aşağıda sıralanan öğeleri korumak, yeniden üretmek veya geliştirmek için yapacağı herşey, siyasetin

birinci işlevine hizmet edecektir: 1) üreticilerin bedensel, zihinsel veya manevi güçleri: ör. dış ve iç saldırılardan koruma, tıbbi bakım, önleyici tıp, spor ve beden eğitimi, sağlıklı beslenme, sağlıklı barınma, her türlü kültür hizmeti; 2) üretimde kullanılan beceriler: ör. meslek içi eğitim , teknik yarışma, belli yöntemlerin aynı daldaki tüm üreticilere öğretilmesi; 3) teknolojik bilgi: ör. teknik öğretim, yetişkinler eğitimi, mesleki bilgi yenilemesi, bilimsel araştırma, yabancılarla bilimsel alışveriş, teknolojik casusluk; 4) üretimin teknik örgütlenmesi: ör. türlü işbirliği deneyimleri, küçük birim çalışması, şeritte çalışma yöntemleri, bunların göreli üstünlüklerine ilişkin bilgilerin üreticilere yayılması; 5) doğal kaynaklar: ör. çevre korunması, su kaynaklarının korunması, yeni toprakların tarıma açılması, maden arama, yabancı kaynakları edinme; 6) üretilmiş üretim araçları: ör. fabrika binaları yapımı, madenlerin işletilmesi, üretim araçları dışalımı; 7) iletişim, ulaşım ve taşıma araçları: ör. kitle iletişim araçları sağlanması, yol, köprü, tünel yapımı, posta hizmetleri, demiryolları, havayolları hizmetleri.

İkinci temel işlevin, üretim ilişkilerini korumak ve geliştirmek olduğunu biliyoruz. Bu ikinci yapının öğeleri, üç başlık altında toplanabilir: 1. Mülkiyet (üretim ve tüketim araçları mülkiyeti; bu mülkiyetin türlü biçimleri: özel, ortaklaşa ,belediye, devlet mülkiyeti, vs.). 2) İş ilişkileri (yönetim, işletme, önderlik; yöneticilerin, teknisyenlerin ve işçilerin karşılıklı durumları; mal sahibi, yönetici, teknisyen, ustabaşı, vasıflı ve vasıfsız işçiler arasındaki ilişkiler; vs.). 3) Bölüşüm (gelir çeşitleri, teşvik tedbirleri, maddi ve manevi müşevvikler, vs.). Dolayısıyla, devletin aşağıda sıralanan yönlerdeki tüm eylemleri, ikinci işleve hizmet edecektir: 1) egemen mülkiyet biçimlerinin korunması, kapsamlarının genişletilmesi: ör. küçük mülkiyetin ortadan kaldırılması, zoralım, millileştirme, yabancı ülkeleri sömürgeleştirme; 2) var olan iş ilişkilerini güçlendirme: ör. yeni iş yasalarının kabulü, sendika çalışmalarının düzenlenmesi, 'tehlikeli' siyasal eylemlerin önlenmesi; 3) bölüşümün egemen sınıf lehine düzenlenmesi: ör. pazarın genişletilmesi, menkul değerler piyasasına 'adil' kurallar getirilmesi, vergi muafiyetleri, devalüasyonlar.

Nihayet, üçüncü temel işlevin devletin kendi çıkarını korumak ve geliştirmek oduğunu biliyoruz. Dördüncü bölümde belirtildiği gibi, bu çıkarlar başlıca dört etmene dayanıyor: 1) Devletin birliği ve buna karşılık, sivil toplumun bölünmüşlüğü. 2) Devletin ideolojik üstünlüğü. 3) Yargı işlerinde ve meşru kaba kuvvet kullanımında ikili bir tekele dayanan merkezi otorite. 4) Vergiler (ve hizmetler).

Bu sıralamadan çıkan sonuca göre, devletin aşağıdaki öğeleri korumak ve geliştirmek için yapacağı herşey üçüncü işleve hizmet edecektir: 1) yöneticilere, yönetilenler karşısında birlik sağlanması: ör. yönetici personel arasındaki anlaşmazlıkların hızlı çözümüne yönelik özel usuller konması, halk katılımını sağlayan demokratik mekanizmaların kösteklenmesi; 2) devletin eşsiz ideolojik konumu: ör. devleti zaafa düşürebilecek siyasal akımların yasaklanması, okullarda, iletişim araçlarında, vs. devletin -ve özellikle monarşi, parlamento gibi geleneksel kurumlarının- 'şanını' yükseltmeye yönelik sürekli propaganda; 3) kamu gücünün otoritesi: ör. 'yıkıcılığa' karşı yasalar çıkarılması, ordu ve polisin yetkilerinin artırılması, yargının takdir yetkisinin genişletilmesi, cezaevleri örgütünün yaygınlaştırılması; 4) vergi toplama yetkisi: ör. yeni vergi ve yükümlülüklerin konması, vergi yönetiminin genişletilmesi, tahsildarın yetkilerinin artırılması.

Elbette, tasarlanan bu genel örnekler, egemen üretim biçimine ve ilgili toplumsal kuruluşun özelliklerine göre farklı biçimler alırlar. Ancak, burada önemli olan nokta, yukarıda özetlenmeye çalışılan edimsel yöntemin *mantığını* açıkça görmektir. Bu mantık kavranınca, devlet siyasetleri yığını içinde, her bir temel işleve ilişkin olanları ayırdetmek görece kolay olabilir.

Nihayet, bir *yardımcı* yöntem daha olabileceği daha önce belirtilmiştir. Bu ikinci yöntemin esası, devlet eylemlerini, karşıladıkları isteklere göre sınıflandırmak, istekların alt sınıflardan, üst sınıflardan veya devlet personelinden mi kaynaklandıklarına bakarak, devlet eylemlerini birinci, ikinci veya üçüncü işleve ait saymaktır. Ne ki, bu yöntem, yukarıda açıklanandan çok daha az güvenilirdir. Çünkü, yukarıda da işaret edildiği üzere, bu öznel

yöntem, türlü toplumsal kümelerde 'mükemmel' bir bilinç düzeyi varsayar. Oysa bunların kendi çıkarları konusunda sık sık yanılabildikleri malumdur (*bkz.* 'yanlış bilinç') . O halde, bu son yöntem, ancak yukarıda anlatılan nesnel yönteme yardımcı olarak kullanılmalı, asla onun yerine konmamalıdır.

NOTLAR

1 Herhangi bir yanlış anlamaya yol açmamak için, 'siyasal' nitelikte sayılabilmek için bu işlerin üretim-dışı olması gerektiği anımsatılmalıdır. Çünkü, üretim güçleri, herşeyden önce ***üretim uğraşının kendisi*** tarafından yeniden üretilip geliştirilir. Böyle işler 'iktisadi' olup, siyasetin dışında kalır. Bu ayrımı örneklerle gösterebiliriz. Bir teknik becerinin üretici çalışma içinde aktarılması, iktisadi bir iştir. Buna karşılık, bu becerinin bir okullar ağı aracılığıyla sistemli olarak öğretilmesinin örgütlenmesi, siyasal bir iştir. Aynı şekilde, bir petrol kuyusunun kazılması, iktisadi bir iştir, ama yabancı bir kuyuya el koyup bunu ülkenin üretim güçlerine katmak, siyasal bir iştir.

2 Karl Marx, *Misère de la Philosophie*, in *Oeuvres*, Gallimard, Bibl, de la Pléiade, 1963, s. 135.

3 Engels'in sözleriyle ifade edecek olursak: "Böyle [ilkel sınıfsız] toplumların her birinde, ta başından beri, tüm toplumun denetimi altında olsa bile, korunması zorunlu olarak bireylere bırakılan kimi ortak çıkarlar vardı: uyuşmazlıkların çözümü; bireysel yetki aşımının bastırılması; özellikle sıcak ülkelerde, su kaynaklarının denetimi; ve nihayet, koşulların tamamen ilkel olduğu yerlerde, dinsel işlevler. Bu görevler ... doğal olarak, belli ölçüde saygınlık getirir ve bunlar devlet gücünün başlangıcı olur." *Bkz. Anti-Dühring*, Moscow, Foreign Languages Publishing House, 1959, s. 247.

4 Yani, 'kamu hizmeti', yalnızca bir ideolojik maske değildir. Para gibi, bu rol önemli *başka* toplumsal ilişkileri gizlemeye yarasa bile, gerçek bir görev görür.

5 Marksistlerin bu görüşü kabulde son derece isteksiz oldukları daha önce belirtilmişti. Yine de , bazen, çaresizlik içinde de olsa, bu sorunu göğüslemeye itiliyorlar. E. Balibar'ın son zamanlarda çıkan bir eserindeki şu sözler, örnek olarak gösterilebilir: "Devlet müdahalesinin bu *yapısal* özelliği, ona bu yüzden övücü bir *işlevsel* nitelik de tanınmadan nasıl düşünülebilir?" *Bkz.* Etienne Balibar, Cesare Luporini et André Tosel, *Marx et sa Critique de la Politique*, Paris, Maspéro, 1979, s. 133.

6 Lawrence Krader, " The Origin of the State Among the Nomads of

Asia", in Henri J.M. Claessen and Peter Skalnik (eds.), *The Early State*, The Hague, Mouton Publishers, 1978, s. 94. Ancak, Krader'in ifadelerinin, egemen sınıfınkilerle devletin kendi çıkarları arasında bir ayrım yapmadıkları için, yine de tam doğru olmadığı belirtilmelidir. Ne ki, devletin içten çelişkili doğasına ilişkin başlıca görüşü doğrudur. Bu görüş, şimdi atıfta bulunulan temel eserde, devletin doğuşuna ilişkin yirmi bir tane somut incelemenin sonuçlarını özetleyen iki derleyicinin, son ortak makalelerinde de açıkça onaylanıyor: "Verilerimiz, Krader'in, devletin ikili görevine, yani bir yandan yöneticilerin, öte yandan da tüm toplumun çıkarlarına hizmet görevine verdiği önemi doğruluyor." *Ibid.*, s. 649.

7 Bu arada, şu da belirtilebilir ki, devlet için ileri sürülen bu görüş, aslında, tüm diğer toplumsal yapıların özgül alanları için de geçerlidir. Tarihsel maddeciliğe göre, bunların hepsi aynı iktisadi etmen tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla, işlevlerinin yalnızca bu yönünü vurgulamak, bize gerçek doğalarına ilişkin bir bilgi vermez. Örneğin, egemen ideolojinin egemen sınıf ideolojisi olduğunu veya yürürlükteki hukuk düzeninin bir sınıf hukuku olduğunu söylemek, bize, ideolojinin veya hukukun *özgül doğalarını* açıklamaz. Toplumsal kuruluşun her alanı için gereksinilen şey, iktisadi etmenle yapısal bağlarından başka, o alanın özgül işlevlerinin ve biçimlerinin çözümlenmesidir. Bu anlamda, devlet sorununa ilişkin olarak bu denemede geliştirilen yaklaşımın, başka toplumsal araştırma alanları için de geçerliliği üzerinde düşünülmeye değer.

8 Örneğin, *Komünist Manifesto* 'da görüldüğü gibi.

9 Kuramsal önyargıların insanları en çarpıcı gerçekler karşısında bile körleştirebileceği, Etienne Balibar'dan alınan şu sözlerle çarpıcı olarak örneklendiriliyor: "...işçi temsilcilerinin kamu organlarına (parlamento, belediye meclisleri) seçilmeleri olgusunun, ...sanki devlet gücü birtakım güçlere bölünebilirmiş ... ve sanki yönetici sınıfın *mutlak* yetkisinin dışına çıkabilirmiş gibi,... *devlet gücünden en ufak bir kırıntıyı dahi* işçilere vermediğinde hiç kuşku yoktur." *Bkz. On the Dictatorship of the Proletariat*, London, NLB, 1977, s. 77-78. Aslında, burada *ikili* bir yanılgı söz konusudur. Yazar, yalnızca tarihsel maddeciliğe ilişkin tek boyutlu anlayışı yüzünden değil, aynı zamanda, Bodin, Hobbes, gibi düşünürlerce Taht'ın feodal beyler üzerinde tartışmasız üstünlüğünü sağlamak için geliştirilen, dolayısıyla da gayet 'burjuva' bir nitelik taşıyan, 'egemenliğin bölünmezliği' görüşüne kendisini kaptırdığı için de yanılgıya düşüyor.

10 Özellikle, Marx'ın şu sözleri anımsanırsa: "Hegel'in düşündüğünün aksine, *anlamak* demek, her yerde [genel] mantıksal

kavramların özelliklerini bulmak değil, özgül nesnenin özgül mantığını kavramaktır." *Bkz. Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law*, in Marx-Engels, *Collected Works*, V.3, London, Lawrence and Wishart, 1975, s. 91.

11 *Bkz.*, örneğin, David Easton, Gabriel Almond, ve James Coleman.

12 Bu ayrımın özelliklerinin yalın bir sunuluşu için, *bkz.* Maurice Godelier, "La Part Idéelle du Réel", *L'Homme*, V. 18, n. 3-4 (juillet-décembre 1978), s. 155-188.

13 Komünist partilerin bile, böyle bir araççı yaklaşımın yetersizliklerini görmeye başlamaları ilginçtir. Örnek olarak, İngiliz Komünist Partisi siyasal komite üyelerinden birinin şu yazısına *bkz.*: Jack Woddis, "The State - Some Problems", *Marxism Today*, November 1976, özellikle s. 334-338.

14 Nicos Poulantzas da bunu belirtiyor. *Bkz. L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*, Paris, PUF, 1978, s. 145.

15 Bu deyim, Gramsci'ye aittir.

16 Burada, 'yalnızca' yerine, 'herşeyden önce' demek daha doğru olurdu. Çünkü, girişte de belirtildiği gibi, yapılarda, çoğu zaman, maddi araçlar da vardır. Ancak, 'yalnızca', buradaki amacımı daha iyi vurguluyor.

17 Özellikle, yazarın geliştirdiği "üretim ilişkileri" ile "toplumsal üretim ilişkileri" ayrımı çok yanıltıcı. *Bkz. Political Power and Social Classes*, London, NLB and Sheed and Ward, 1973, s. 64 ve devamı.

18 Siyasal oyunun taraflarının bu tanımı, Fred Block tarafından yazılan ve devlet kuramına son derece ilginç bir katkı getiren şu makaledeki tanıma yaklaşıyor: "The Ruling Class does not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State", *Socialist Revolution*, n. 33 (May-June 1977). (Daha sonra bu derginin adı *Socialist Review* olmuştur.)

19 Gramsci'nin çok doğru olarak belirttiği gibi, her alandaki 'yanlış bilinç', daha sonra *bunalımlar* yoluyla 'düzeltilir'.

20 Bu bakımdan, Batı Almanya 'da son zamanlarda ortaya çıkan 'türevci' yaklaşım, siyasetin *biçimlerinin* üretim biçimlerince belirlendiğini vurgulamakta haklıdır. Ama, bu belirlemeyi, devlete göreli bir özerklik bile tanımayacak kadar ileri götürmekle, yanılgıya düşüyor. Haklı olarak, bu özerkliği geçerli gören Poulantzas ile Miliband'a yaptıkları yersiz saldırıların kaynağı budur. Bu tartışmada 'türevci' görüş için, *bkz.* John Holloway and Sol Picciotto, "Introduction: Towards a Materialist Theory of the State", in *State and Capital*, London, Edward Arnold, 1978, s. 1-31.

VI. BÖLÜM

DEVLETİN BİÇİMLERİ

Bu bölümün amacı, devleti somut görünüşü içinde ele almaktır. Şimdiye dek, devlete, edilgin ve etkin olarak kendi toplumsal çevresi tarafından belirlenmiş özgül bir birim gözüyle baktık. Bu, devletin doğasını kavramak için zorunluydu. Temel işlevler tüm sınıflı toplumlarda ortak olduğundan, bunların incelenmesinin, somut gerçekleşme biçimlerinin ancak örnek olarak ele alındığı, genel -dolayısıyla da, soyut- bir düzeyde yürütülmesi gerekiyordu.

Bundan önceki bölümde, 'teknik' (ve daha da yüzeysel) işlevlerin işe katılmasıyla, görece daha somut bir çözümlemeye doğru bir ilk adım atılmıştı. Ama, yine de, devlet, yalnızca *ne yaptığı* açısından ele alınıyordu. Şimdi, *nasıl göründüğünü* ortaya koymaya çalışacağız. Bunun için, *önce*, devlet morfolojisine ('biçimbilimine') ilişkin bir çözümleme, *sonra da*, devletin içinde yer aldığı özgül toplumsal çerçeveyi oluşturan siyasal sistemler ve rejimlere ilişkin bir tartışma yürütmek gerekecektir. *Nihayet*, bu da bizi, devletle toplum arasındaki ilişkileri daha somut bir biçimde tekrar ele almaya götürecektir.

Gündelik yaşamda devlete baktığımızda ne görüyoruz? Kanımca, devlet anatomisini oluşturan, dolayısıyla da morfolojisini açıklayan başlıca dört tür öğe vardır: 1) binalar; 2) devlet görevlileri; 3) normlar (veya 'davranış kuralları'); ve 4) araçlar. Gerçekten de, somutta, tüm devletler, belli davranış kuralları içinde hareket eden, çeşitli binalarda iş gören ve işlerinde türlü araçlar kullanan birtakım insanlardan oluşur. Elbette bu, yalnızca betimleyici bir sıralamadır; bir önem sıralaması gibi anlaşılmamalıdır. Her öğenin niteliği ve devlet anatomisindeki yeri ancak özgül bir çözümleme ile ortaya konabilir.

Bir kurum olarak iş gören tüm toplumsal kümeler, üyelerinin iş görmesi için az çok sürekli olarak kullanılan işyerlerine, kimi zaman da, özgül birtakım işlerin görülmesine yarayacak türlü binalara gereksinme duyarlar. Bu bakımdan, binalar, hiçbir şekilde devlete özgü bir öğe sayılamazlar. Yine de, tüm devletlerin şu veya bu biçimde binalar kullandıkları ve bunların incelenmesinin çok öğretici olabileceği, bir gerçektir. Aşağıdaki örnekler bu noktayı açıklığa kavuşturmada yardımcı olabilir:

Ehramlar, eski Mısır devletlerinin özelliklerini anlatabilir. Büyük tapınaklar, katedraller, vs., bir devlet dininin varlığına işaret edebilir. Okullarla cezaevlerinin karşılıklı sayısı, bir siyasal rejimin doğasını gösterebilir. Resmi binaların başkentte toplanması ve taşranın bunlardan geniş ölçüde yoksun bulunması, aşırı merkeziyetçi bir devletin işareti olabilir. Resmi ikametgâhların kalın duvarlarla çevrili bulunması, yöneticilerin kendi halklarından korktuklarını gösterebilir. Kış ve yaz saraylarının bulunması, mevsimlere göre yer değiştiren bir hükümet yapısının işareti olabilir. Belli tarih dönemlerinde, surların varlığı veya yokluğu, merkez bürokrasilerinin göreli önemini ortaya koyabilir.[1] Şu veya bu kurumun binasının görkemi, o kurumun öteki devlet kurumları arasındaki göreli öneminin işareti olabilir. Şatolar ve malikâneler, feodal bir devletin göstergesi olabilir. Açıktır ki, bu yönde daha birçok örnek bulunabilir. Burada önemli olan nokta, binaların konumunun, boyutlarının, biçiminin ve işlevlerinin, barındırdıkları veya başka türlü hizmet ettikleri devlete ilişkin olarak önemli ipuçları verebileceklerinin görülmesidir.

Devlet anatomisinin ikinci öğesi, devlet görevlisi kimliğinde birtakım insanlardır. Bu insanların yaşı, cinsiyeti, sayısı, kökeni, eğitim düzeyi, işe alınma, yükselme, değiştirilme yolları, ilginç incelemelere konu olabilir. Kişi olarak, devlet görevlileri hem kendi aralarında, hem de dışarıda kalanlarla türlü ilişkilere girerler. Ayrıca, her biri örgüt üyesi olduğuna göre, örgüt kuramının araçlarıyla birtakım ayrıntılı incelemelere tabi tutulabilirler.

Ne ki, devlet örgütlerinin en çarpıcı özellikleri, hem kendi içlerinde ve aralarında, hem de dışarıdakilerle ilişkilerinde, *temel bir eşitsizliktir.* Devlet görevlileri, kendi aralarında daima bir astüst ilişkisi (bir hiyerarşi) içindedirler. Öte yandan, toplumun geri kalan bölümü karşısında, daima ayrıcalıklı bir konumdadırlar. Hangi özgül biçimde olursa olsun, ilke olarak, tüm devletler, en mütevazı görevlilerine bile özel bir statü sağlarlar.

Devlet personelini bölen hiyerarşi, çok yönlüdür. Bu yönlerin birçoğu incelenmeye değer. En göze batanı, *siyasal güç* farkından doğan hiyerarşidir. Bu ölçüte göre, devlet personeli üç büyük öbeğe ayrılabilir: 1) doruktakiler; 2) ortadakiler; ve 3) sıradan görevliler. Tüm devletlerde, en önemli kararlar bir avuç insan tarafından alınır.

Burada önemli olan, yasal statüleri değil, uygulamadaki güçleridir. Tarihte, en büyük siyasal güç, genellikle devlet başkanlarının elinde toplanmıştır. Ama bu güçlü kişiler, başbakanlardan, hükümet üyelerinden, parti sekreterlerinden, din görevlilerinden veya danışmanlardan bile çıkabilirler.

Orta kademedekiler, bunların yaveri durumundadır. İlk devletlerde, bu mevkiler, genellikle hükümdarın hısımlarınca doldurulurdu. Tarihsel gelişme ile bu kan aristokrasisi aşıldı, ama iktidar aristokrasisi kaldı. Bu küme, özelikle bürokratik devletlerde büyük önem taşır. Merkezdekiler çok zaman 'uzman'lardan, taşradakiler ise 'genelci'lerden oluşur.

Nihayet, üçüncü öbek devlet personeli, yani sıradan görevliler, devlet içinde anlamlı bir gücü bulunmayan birtakım insanlardan oluşur. Ama, bu durum önemlerini azaltmaz. Bir yandan üst kademelerdekilerin kararlarını yerine getiren birlikleri sağlarlar. Öte yandan, devlet içinde güçsüz olmalarına karşın, dıştakiler karşısında önemli bir güce sahip bulunurlar. Zaten sivil toplumun gözünde, bunlar, devlet egemenliğinin en çirkin yüzünü temsil ederler.

Doruktaki görevlilerin, tarih boyunca oynadıkları gözde rolün ayrıca açıklanması gerekir. Nasıl olmuştur da, devlet anatomisinin bu öğesi, toplumsal yaşamın gelişimini böylesine etkileyebilmiştir? Nihayet, tarih daima kitlelerin eseridir: çünkü, üretim güçlerini geliştirmek ve üretim ilişkilerini yeniden biçimlendirmek için gerekli enerji (*bkz.* giriş) yalnızca kitlelerde bulunur. Bunun nedeni, kitlelerin yönetime gereksinmeleri olması, genellikle bu yönetimin de devletin komuta mevkilerini elinde tutan bir avuç insan tarafından sağlanmasıdır. Elbette, bu işlevi yerine getirirken bu insanlar tümüyle özgür değillerdir. Ne ki, tarihin belli dönemlerinde, bunların öznel nitelikleri, kitleleri belli ereklere ulaştırmada olağandışı bir rol oynayabilir.

'Büyük adam' olgusu da zaten bu bağlam içinde belirir. Bunlar, tarihin akış yönünü hissedip karizmaları (kişiliklerinin büyüleyiciliği) sayesinde kitleleri hızla bu akış doğrultusunda sürükleyebildiklerinden 'büyük'türler. Aslında, büyük adamların, geleceği gören 'peygamberler' olmalarına gerek yoktur. Hırslarının, onları, tarihsel olarak 'doğru' yöne itmesi yeterlidir. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, Napolyon,

Avrupa imparatoru olmaya azmetmiş çılgın ihtiraslı bir insandı. Onu 'büyük' hale getiren şey, kıta üzerindeki aralıksız savaşlarıyla feodal yapıların hızla çökmesine ve kapitalizmin daha hızlı gelişmesine yol açmasıdır.[2]

Siyasal güçlerine ek olarak, devlet personeli, bir de *resmi işbölümünün* çizgileriyle birbirlerinden ayrılırlar. Çağdaş devlette, bu çok ileri bir düzeye ulaşmıştır. Aynı devletin parçaları olmakla birlikte, devlet başkanlığı, hükümet, yasama meclisleri, idare, polis, yargı, silahlı kuvvetler, yerel hükümet birimleri, kurumsal olarak önemli ölçüde farklılaşmışlardır. Üstelik, bu geniş sınıflandırma altında, birçok kurum yığınla alt birime bölünmüştür. Böylece, devlet personeli, özgül vasıflar gerektiren, özgül çıkarlar besleyen, özgül erekler izleyen büyük sayıda farklı kurum arasında bölünmüş hale gelir. Bu kurumların statüleri, siyasal sisteme göre değişir. Buna göre, örneğin devlet başkanlığı, veya hükümet, veya parlamento, veya yargı, vs. göreli olarak ayrıcalıklı bir konumda bulunabilir. Siyasal statüdeki bu farka ek olarak, her kurum, kendi önderlerinin yeteneğine bağlı olarak değişebilen miktarda gerçek güç sahibi olabilir. Bütün bunların sonucunda, somutta, devlet personeli, hem dikey (sahip olduğu gerçek güce göre), hem de yatay (resmi işbölümündeki yerine göre) olarak bölünmüş duruma gelir.

Ayrıca, bölünme burada da bitmez. Devlet personeli içindeki diğer bir eşitsizlik kaynağı, bunların *tüzel* (hukuki) *statüleridir*. Tüm devlet kurumlarında, görevliler, resmi görevlerinin niteliğine bağlı olarak, (gerçek güçlerine uygun düşen veya düşmeyen) birtakım tüzel yetkilere göre de derecelendirilmişlerdir. Örneğin, bunlar, müdür, danışman, sıradan memur, yüksek mahkeme üyesi, emniyet amiri, rütbesiz asker, vs. olabilirler. O halde, devlet personeline toptan bakıldığında, karşımıza, derinlemesine bir farklılaşmanın damgasını taşıyan bir tablo çıkar. Devlet anatomisi açısından bakıldığında, eşitsizlik, devlet personelinin en önde gelen özelliğidir.

Öte yandan, bu temel eşitsizlik, devlet kurumlarının da sınırını aşıp, devlet personeli ile *sivil toplum* arasındaki ilişkilerin de en çarpıcı özelliğini oluşturur. Burada, az önce belirtilen iç bölünmeler bir yana bırakılarak, devlet personeli bir tüm olarak ele alınmaktadır. Bu bağlam içinde bakıldığında, devlet personelinin, toplum içindeki en

güçlü insan kümesini oluşturduğu görülür. Bu durumlarını, devletin hem kendi toplumundan, hem de başka devletlerden bağımsız oluşuna borçludurlar. Bunların yetki alanları, tüm insanlarıyla birlikte ülkenin tümünü, hatta birçok bakımdan da dışarıda yaşayan yurttaşları kapsar. Temel siyasal işlevlerin yarattığı nesnel zorunluklar çerçevesinde, devlet personelinin gücünün derecesi, ülke topraklarının genişliğine, nüfusunun büyüklüğüne ve teknolojik gelişme düzeyine bağlıdır.

Vergi toplama yetkisi devlet personelinin eşsiz bir ayrıcalığıdır ve meşru olarak kaba kuvvet kullanma tekeliyle birleştiğinde, onları toplumun çok üstüne çıkarır. Devlet personeli, yönetilenlerden para, mal ve hizmet istemeye, davranış kurallarını serbestçe saptamaya, bu kuralları (yasallığı yine kendilerince tanımlanan araçlarla) uygulamaya, insanları yargılayıp cezalandırmaya, onları savaşlara sürüklemeye, barış yapmaya, vs. yetkilidir. Devlet personelinin, kağıt üzerinde veya somutta sahip olduğu güç miktarı gerçekten korkunçtur ve bu durum, yönetenlerle yönetilenler arasındaki uçurumun açık göstergesidir. Devlet anatomisinin bir öğesi olarak devlet personelinin başlıca özelliği toptan bir eşitsizliktir: hem kendi içinde, hem de, daha önemlisi, kendisiyle toplumun diğer üyeleri arasında.

Devlet anatomisinin üçüncü öğesi, bir normlar dizisidir. Tüm kurumların üyeleri gibi, devlet görevlileri, kendi aralarında olsun, dıştakilerle ilişkilerinde olsun, birtakım davranış kurallarına uymak zorundadırlar. Böyle resmen konmuş davranış kalıpları, tüm devletlerde vardır. Günümüzde, bunlar çoğu zaman bir dizi yasa biçimini alır, ama öyle olması zorunlu değildir. Uzun süre yasalaşmamış olmakla birlikte, bu tür kurallar her zaman varolmuştur. Bu normlar, belli ideolojiler, inançlar, gelenekler, yenilenen hükümdar buyrukları, vs. biçimini alabilirler. Burada vurgulanması gereken nokta, kendi personeline birtakım iç ve dış davranış kuralları koymayan bir devletin olamayacağıdır. Böyle bir normlar dizisi bulunmadan, devlet personelinin hem kendi iç ilişkilerine, hem de sivil toplum karşısındaki konumuna damgasını vuran genel eşitsizliğin korunamayacağı açıktır. Uygulamada bu kuralların sık sık çiğnenmesi varlıklarını yadsımaz: (olmayan bir kural çiğnenemeyeceğine göre) aksine, bunu doğrular.

Nihayet, devlet anatomisinin dördüncü öğesi, maddi ve manevi bir dizi araçtan oluşur. Devlet görevlileri, özel kıyafetler, üniformalar giyebilirler, tüyler, gerdanlıklar, madalyalar, vs. takabilirler. Türlü unvanlar, sözlü ve yazılı hitap biçimleri, belli formüller, imzalar, mühürler, vs. kullanabilirler. Ellerinin altındaki araçlar içinde, en önemlileri, iletişim araçları ile askeri araçlardır. İletişim için atlı kullanan ve yalnızca kılıç, mızrak ve okla silahlanmış bulunan bir devletin, telefon, teleks, iletişim uydusu bulunan ve denizaltı, tank, roket vs'yle silahlamış olan bir devletten çok farklı olacağı açıktır. Binalar için söz konusu olduğu gibi, tarih boyunca devletlerin ellerindeki araçların incelenmesi gerçekten çok öğretici olur. İlk bölümde belirtildiği gibi, devletin güvenebileceği maddi ve manevi araçların nitelik ve niceliğinin, ilgili toplumun üretim yeteneğinin gelişmişlik düzeyine sıkı sıkıya bağlı olacağı meydandadır.

Böylece, her devletin anatomisini oluşturan -dolayısıyla da, morfolojisini biçimlendiren- belli başlı öğeleri (binalar, insanlar-yönetici personel, normlar ve araçlar) toparlamış bulunuyoruz. Bu öğeler tüm devlet kurumlarının inşasında kullanılan 'malzeme'dirler. Bunlar devleti, tanımlamazlar. Yalnızca, onun eyleminin 'taşıyıcısı' durumundadırlar. Onun içindir ki, ***hiçbirinin*** yaşamsal önemi yoktur. Devlet, tüm binaları yıkılsa da ayakta kalabilir. Sivil toplumdan yeni görevliler bulabildikçe, tüm personelini de yitirebilir. Davranış kurallarını (normlarını) fena halde çiğnemesine ve araçlarının çoğundan yoksun kalmasına karşın, yine yaşamını sürdürebilir.

Ancak, devlet anatomisinin öğelerinin bir özelliği vardır ki, devlet onsuz edemez. Bu da bir 'nesne' değil, bir ***ilişkidir***. Gerçekten de, devlet, hem kendi yapısına, hem de toplumla ilişkilerine damgasını vuran buyurma-boyun eğme ilişkisi olmadan yaşayamaz. Ne ki, bu özellik, devletin anatomisinden gelmez: kaynağı devletin doğasıdır; ya da, organik benzetmeyi sürdürecek olursak, bunun kaynağı devletin fizyolojisidir. Devlet personelinin kendi içindeki ve toplumun karşısındaki hiyerarşik durumu, eşsiz toplumsal konumunun devlete yüklediği çelişkili işlevlerin sonucudur. Devlet, türlü araçlar kullanıp belli davranış kurallarına uyan birtakım insanlar barındırdığı için değil, kaçınılmaz birtakım işlevleri yerine getirdiği için devlettir. Son

çözümlemede, anatomisinin (hiyerarşik özellikleri dahil) tüm öğeleri, çatışan amaçlarını yerine getirmek için bu temel işlevlerin kullandığı birtakım araçlardan ibarettir.

Devletin somut çözümlenmesinde bundan sonraki adım, siyasal sistemlerin ve rejimlerin ele alınmasını gerektirir. -Anatomik görünümünü (veya morfolojisini) şimdi incelemiş bulunduğumuz- devlet, daima daha geniş bir siyasal çevrenin parçası durumundadır. Bu görece geniş alan, genellikle, 'siyasal sistem' ve 'siyasal rejim' ifadeleriyle betimlenir. Ancak, bu ifadelerin, genel kabul görmüş kesin tanımlarının bulunmadığı da bir gerçektir. Siyasalbilim literatüründe, bunlar çok zaman birbirlerinin yerine kullanılır. Dolayısıyla, herhangi bir yanlış anlamaya yol açmamak için, burada bir ön açıklama yapmak zorunludur.

Bu denemede, 'siyasal sistem', siyasetin teknik yönüne ilişkindir. Bu terim; seçimler, atamalar, karar alma süreçleri, karar uygulama yöntemleri gibi, katıksız siyasal nitelikte olan mekanizmaları kapsar. Dolayısıyla, geçen bölümde 'teknik siyasal işlevler' diye adlandırılan işlevler, siyasal sisteme aittir. Buna karşılık, burada, 'siyasal rejim', yalnızca siyasal sistemi değil, ama katıksız siyasal nitelikte olmamakla birlikte siyasetle şu veya bu şekilde ilgisi bulunan tüm toplumsal yapıları kapsayan, görece daha geniş bir alan olarak anlaşılmaktadır. Devlet siyasal sistemin bir parçasıdır, siyasal sistem de siyasal rejimin bir parçasıdır. O halde, bu son terim, toplumsal bütünlük içindeki en yaygın siyasal alana aittir. Bu başlangıç açıklamalarından sonra, aşağıda, içerikleri daha ayrıntılı bir biçimde betimlendikten sonra, bu terimlerin aydınlanabileceğini umuyoruz.

Bir siyasal sistemin öğeleri şunlardır: 1) devlet (hem ayrı bir birim olarak, hem de kendi dışındaki siyasal yapılar ve güçlerle ilişki halinde); 2) siyasal partiler; 3) siyasal birlikler ve baskı kümeleri (baskı grupları); ve 4) normlar ve bunlara bağlı ideolojiler. Devletin anatomisini oluşturan öğeleri yukarıda betimledik. Ne ki, hiçbir devlet boşlukta devinmez: kural olarak, belli bir siyasal sistemle sürekli ve çok yönlü bir ilişkiler ağı içinde bulunur.

Bir kez, devlet kurumları, dış (yani sivil) güçlerin baskısı altında, durmadan *yeni biçimlenmelere* uğrarlar. Örneğin, bu yoldan, devlet, krallıktan cumhuriyet biçimine, üniterlikten federal bir yapıya

geçmeye, bölgesel hükümet alt birimleri oluşturmaya, yeni kurumlar (komisyonlar, komiteler, danışma kurulları, denetim organları gibi) kurmaya, var olan kimi kurumları kaldırmaya zorlanabilir. Kısaca, devlet kurumları, siyasal sistemde yer alan türlü güçlerin aralıksız bir yeniden biçimlendirici baskısına tabidirler.

İkincisi, devlet kurumlarının *karşılıklı konumu* da siyasal sistemce belirlenir. Örneğin, siyasal sistem yürütmenin üstünlüğüne dayanıyorsa, devlet, başkanlık sistemine, despot bir krallığa, diktatörlüğe, vs. itilir. Yok, sistemde yasama işlevi ağırlık taşıyorsa, devlet, parlamenter, 'konvansiyonel' veya 'sovyet tipi' (yani şuralar biçiminde) bir örgütlenmeye gidebilir. Yine sistem, devletin askeri kurumlarının sivil kurumlarına egemen olmasına yol açabilir. Ya da, sistem yerinden yönetim yönünde baskı yaratarak, devletin yerel birimlerinin merkeze karşı görece güçlenmelerine yol açabilir, vs. Dolayısıyla, siyasal sistemin devlet kurumlarının biçimlendirmekle kalmayıp, bunların karşılıklı ağırlıklarını da belirlediği açıktır.

Üçüncüsü, devlet kurumlarını dolduranlar, yani devlet personeli de siyasal sistemden *kaynaklanır*. Sistem, seçim öngörür veya öngörmez. Bunlar, genel, kısmi veya hem genel hem kısmi olabilir. Seçim dönemleri çok farklı olabilir. Seçim çevreleri, ulusal (yani tek), eyalet çapında, bölgesel veya yerel olabilir. Tek liste (dıştan katılmaya açık veya kapalı) veya çok liste bulunabilir. Listeler tümden dışlanıp, tek adlı seçim çevrelerine gidilebilir. 'Resmi' adaylık bulunabilir veya yasaklanmış olabilir. Siyasal sistem, örneğin belli soyların üyesi olmayanların belli görevlere gelmesini yasaklayarak, o devlet görevlerini dışa kapatabilir. İrsi veraseti (türlü biçimleriyle) kabul edebilir veya reddedebilir. Sınavlı, vs. bir 'liyakat' sistemini zorunlu kılabilir veya yaygın bir 'ganimet' sistemine olanak açabilir. Belli görevleri belli sınıflara, kastlara, kümelere ayırabilir veya açık yarışmayı yeğler. Şu veya bu devlet görevi için yaş, cinsiyet gibi koşullar arar veya aramaz.

Dördüncüsü, siyasal sistem, devletin güttüğü siyasetlere yönelen bin türlü *baskının* da kaynağıdır. Devlet dışındaki türlü siyasal kümeler, şu veya bu konuda yasa çıkarılmasını, var olan yasaların değiştirilmesini veya kaldırılmasını kabul ettirebilirler. Başkanlıktan yerel hükümet birimlerine dek, devlet kurumlarını belli kararları

almaya veya geri almaya zorlayabilirler. Yargı terazisini şu veya bu yöne itebilirler veya bağımsız hükümlerine karşı koyabilirler, ya da af için diretirler; vs.

Görüldüğü gibi, siyasal çevresinden soyutlandığında devlet, gerçekten bir iskelet gibi kalır. Özgül morfolojisini ve bir siyasal kurumlar demeti olarak somut işleyişini, siyasal sistemle içli dışlı ilişkilerine borçludur. Öte yandan, devletin özellikleri tarafından derinlemesine etkilenmesine karşın, siyasal sistemin kapsamı devlet aygıtının dışına taşar. Sistemin öteki öğelerine kısa bir bakış, siyasal yaşamın devlet dışındaki bölümünün önemini göstermeye yeter.

Siyasal sistemin devlet dışında kalan bölümünde, başlıca öğelerden biri *siyasal partiler* dizisidir. On dokuzuncu yüzyıl içinde İngiltere'de ortaya çıkan siyasal parti olgusu, çağdaş siyasal sistemlerin devletten sonra gelen en önemli öğesidir. Seçim hakkının giderek genişlemesi, kitle partilerinin doğuşu, devleti fethetme ereğiyle yola çıkan köktenci akımlarca partilerin sık sık kullanılması ve buna benzer birçok etmen, siyasal partileri siyasal sahnenin önüne itmekte birleşmiştir.

Bu durumun bir sonucu olarak, siyasal sistemler, parti sistemlerinin özeliklerine göre, çok farklı biçimlere bürünebilirler. Kimileri, yasal olarak veya uygulamada tek bir partiye izin verirler. Kimileri birçok partiye izin verir, ama hepsini, sürekli olarak egemen olan tek bir partinin gölgesi altında tutar. Kimileri, üçüncü partilere yer açan veya açmayan bir ikili parti sistemine dayanabilir. Başkaları, boyutları, etkileri, vs. sonsuz bir çeşitliliğe bürünebilecek çok sayıda partiye olanak açabilirler. Yine başkaları, parti kurulmasını, işleyişini, mali kaynaklarını, örgütlenme biçimini sıkı kurallara bağlayabilirler veya bağlamayabilirler. Daha başkaları, şu veya bu ideolojiye bağlı partileri yasaklayabilirler veya geniş bir siyasal ideoloji yelpazesi kabul edebilirler.

Siyasal partiler ve devlet dışında, siyasal sistemlerde, bir de, ortak ereği siyasal yaşamı etkilemek olan değişik sayıda *siyasal birlik*, baskı kümeleri, yayın organları, siyasal gazeteler, dergiler, vs. vardır. Bu örgütlerin sayısı, boyutları, kapsamı, etkisi gibi etmenler, siyasal sistemler arasında büyük farklar doğururlar. Birleşik Devletler, baskı kümelerinin kurumlaşması alanında en sivri örnektir. Ancak, bunların rollerini yerine getirmeleri için, böylesi bir kurumlaşma hiç de zorunlu

değildir. Tüm siyasal sistemlerde, devletin ve siyasal partilerin dışında bulunup siyaseti şu veya bu biçimde etkilemeye çalışan kimi kümeler daima vardır. Bazı sistemler bunların çalışmasını yasaklayabilirler. Ama bu da, ancak taşıdıkları önemi gösterir.

Nihayet, tüm siyasal sistemlerde bir dizi *norm* ve bunlarla ilişkili *ideolojiler* bulunur. Normlarla ideolojiler, devlette de karşımıza çıkmışlardı. Ama orada, yalnızca devlete ve onun işleyişine ilişkindirler. Oysa, siyasal sistemin norm ve ideolojileri daha kapsamlıdır. Normların ikili bir görevi vardır: bir yandan, devletle siyasal sistemin öteki öğelerinin ilişkilerini düzenlemek; öte yandan, devlet dışında kalan tüm siyasal yapı ve güçleri belli çalışma kurallarına bağlamak.

Elbette, normlar hiçbir zaman bir siyasal sistemin yumuşak işleyişini sağlamaya yetmezler. Onun içindir ki, bunların yanında daima özgül ideolojiler vardır. Bekleneceği üzere, bu ideolojilerin içerikleri siyasal sistemin yapısına göre değişirler. Örneğin, eğer bir sistem askeri güçlere üstünlük tanıyorsa egemen siyasal ideolojinin cengâverliğe; yok çokpartili bir düzene dayanıyorsa bu ideolojinin çoğulculuğa eğilim göstermesi doğaldır. Kısacası, egemen siyasal ideoloji siyasal sistemin değerlerini yansıtacaktır. Öte yandan, her siyasal sistemde çelişkili eğilimlerin bulunması kaçınılmaz olduğundan, daima egemen ideolojiye şu veya bu ölçüde kafa tutan, rakip ideolojiler de bulunacaktır.

Kural olarak, her siyasal sistemin odak noktası, devletle olan ilişkilerinde gizlidir. Tüm siyasal sistemler devletin egemenliği altında bulunmakla birlikte, bu egemenliğin kapsamı ve ölçüsü çok değişik olabilir. Her siyasal sistemin temel sorunu bu olduğundan, *değerleri* genellikle bu ilişki çevresinde dönenir. Belli siyasal sistemlere bağlı ideolojiler, bu değerleri yansıtırlar. Bu yüzdendir ki, genellikle, siyasal ideolojiler, bir ucu mutlak siyasal liberalizme, öteki ucu mutlak otoriterciliğe değen, iki ucu arasında da liberalizmle otoriterciliğin her türlü karışımı yer alan, ideal bir zincir boyunca gidip gelirler.

Devletin somut çözümlenmesinde bundan sonraki adım, devletin en geniş siyasal çevresiyle, yani siyasal rejimlerle ilgilidir. Burada kabul edilen anlamında 'siyasal rejim', devleti, siyasal sistemi ve toplumsal yaşamın siyasete ilişkin tüm özelliklerini içerir. Siyasal rejimleri

birbirinden ayıran başlıca etmenler, üretim ilişkileri, üretim güçleri, siyasal sistem (devlet dahil) ve (siyasal yaşama etki ettiği ölçüde) toplumun tüm ideolojik üstyapısıdır.

Bu etmenler içinde, en önemlileri, üretim ilişkileri ile üretim güçleridir. Siyasal rejimler sınıflandırmasında, başlıca ölçütü bunlar verirler. Çağdaş dünyayı örnek olarak alırsak, bu ölçüte göre rejimler üç büyük öbeğe ayrılırlar: 1) Gelişmiş kapitalizm; 2) Sosyalizm; ve 3) Üçüncü dünya. Geri kalan etmenler, yani siyasal sistem ile öteki ideolojik üstyapılar, bu geniş sınıflandırmaları alt sınıflara bölmeye yarayan, daha ince ölçütler verirler. Ne ki, üretim biçimi en önemli etmen olduğundan, bu ikincil ölçütler bu sınıflandırmayı esasından değiştirmezler.

Yukarıdaki sınıflandırmaya biraz daha yakından bakmak, siyasal rejimlerin anlamlarını belirleme açısından yararlı olabilir. İlk öbekte yer alan ülkeler, kapitalist üretim biçiminin egemenliği altındadır. Ayrıca, burada kapitalizmin en gelişmiş türü yürürlüktedir. Bu ikili özelliğin, siyasal alanda önemli sonuçları vardır. Birincisi, tümüyle burjuva sınıfının ve bu sınıfın türlü katmanlarının, bu ülkelerde olağandışı bir etkiye sahip olmalarıdır. Devlet kurumları, en çok bu sınıfın çıkarları hesaba katılarak biçimlendirilmiştir. Devlet personeli, özelikle doruktaki önderler, ya bu sınıftan çıkarlar, ya da hiç olmazsa onun ideolojisine tabidirler. Devlet siyasetleri, bu sınıfın, özellikle de bu sınıf içindeki önde gelen katmanların çıkarlarını karşılamaya yöneliktir. Tarihsel koşullara göre, bu siyasetler, sömürgecilik, merkantilizm, serbest ticaret, devlet koruyuculuğu, emperyalizm, milliyetçilik, bölgecilik, vs. gibi biçimler alabilirler. İkinci önemli sonuç, üretim güçlerinin yüksek gelişme düzeyinden kaynaklanır. Bu da, ulusal kültürün inceliğinde, teknolojilerin hassaslığında, özellikle iletişim ve silah teknolojilerinin ileriliğinde, güzel sanatlar ve yazındaki (edebiyat) gelişmede, siyasal üstyapıların ayrıntılı dokusunda, vs. yansır.

Gelişmiş kapitalizmi benimsemiş olan ülkelerin siyasal rejimleri, bir ucunda mutlak liberalizm ötekinde ise kaba faşizm yer alan bir çizgi üzerinde bulunur. Bu rejimlerin hepsi de burjuvaziye dayanır ve ileri bir üretim yeteneği gerektirir. Özgürlükçü ve diktacı burjuva rejimlerini birbirinden ayıran şey, (öteki ideoloik üstyapılarının da

katkısıyla) *siyasal sistemleridir*. Kural olarak, gelişmiş bir burjuvazi, kendisine özgü tarihsel geleneklere uygun siyasal yapılar içinde örgütlenmiş, bir tür neo-klasik demokratik rejimi daima yeğler. Ne ki, çalışan sınıfların savaşkanlığı, şu veya bu burjuvaziyi otoriter bir rejime itebilir. Faşizm olgusunun kaynağı budur. Zaten onun içindir ki, faşizm, ancak I.Dünya Savaşı'ndan sonra, Rus devrimi burjuva egemenliği için ilk ölümcül tehlikeyi yarattıktan sonra, ortaya çıkmıştır.

Çağdaş siyasal rejimlerin yukarıdaki sınıflandırmasında, ikinci öbek, sosyalist ülkeleri içeriyor. Ortak özellikleri, üretim ilişkilerinde işçi sınıfının egemenliğidir. Ne ki, bu ortak temel üzerinde, üretim yeteneğinin gelişme derecesine ve siyasal sistemlerin özelliklerine göre, *çok farklı* siyasal rejimlerin kurulması olanaklıdır.

Sosyalizmde, siyasetin ilk iki temel işlevi çakışma eğilimine girer. Ülke ne denli geri ise, ekonomiyi uzak bolluk ereğine yöneltmek için gösterilecek çaba o denli büyür. Böylesine muazzam bir görev sert yöntemler gerektirir -ve böylece, üçüncü temel işlevin de ölçü dışı şişmesine neden olur. Üstelik, üretim güçlerinin göreli geriliği, yeni yönetici sınıfın toplum içinde bir azınlık olduğu, dolayısıyla da, sürekli bir tehdit altında olan egemenliğini korumak için otoriter bir siyasal sisteme itildiği anlamına gelir. Nihayet, böyle bir işçi sınıfı, tanım gereği, ideolojik, felsefi, kuramsal, estetik, vs. açılardan oldukça sınırlıdır; bu da, kaçınılmaz olarak, siyasal işleri yürütme biçiminde yansır. Sonucun, şu veya bu ölçüde katı bir diktatörlük olması çok olasıdır.[3]

Gelişmiş bir ülkede sosyalizmin çok farklı olması beklenebilir. Üretim yeteneğindeki dev artış, her toplum üyesinin temel gereksinmelerinin tatminini, daha şimdiden, olanaklı hale getirmiştir. İktisadi bolluk artık uzak bir hayal değildir. Dolayısıyla, bu gelişmiş toplumlarda, üretim güçlerini her ne pahasına olursa olsun artırmak yolunda, devletin yönetiminde ölçüsüz çabalara girişmeye artık gerek yoktur. Bunun yerine, ekonominin meyvaları kadar kaçınılmaz yüklerinin de eşitçe paylaşılmasını sağlamak üzere, yalnızca, değişik kümeler içinde örgütlenmiş insanların eşgüdümünü sağlamakla sınırlandırılmış bir devlet eylemine gerek vardır.[4] Böyle toplumlarda, çalışanlar zaten çoğunluktadır. Sömürücü sınıfların tümü küçük bir

azınlıktan ibaret bulunduğundan, bunları denetim altına almak için otoriter yöntemlere gerek yoktur. Nihayet, işçi sınıfı, toplumun teknoloji, bilim, felsefe, güzel sanatlar, vs. alanlarında ulaştığı yüksek düzeyin mirasçısıdır. Böyle bir sınıfın yönetiminin, bugün sosyalist rejimlerde görülenlerden çok daha ince biçimlere bürünmesi kaçınılmazdır.

Çağdaş siyasal rejimler sınıflandırmasında en karmaşık öbek, aynı zamanda en kalabalık olanıdır; ve Üçüncü dünya diye adlandırılmasından da anlaşılacağı gibi, ne gelişmiş kapitalist, ne de sosyalist olan tüm ülkeleri içerir. Bu ülkelerin başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir: 1) hiçbirinde sosyalist üretim biçimi egemen değildir; 2) büyük çoğunluğu kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliği altındadır, ama her yerde bu göreli egemenlik kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin tehdidi altındadır; 3) bir azınlık, hâlâ kapitalizm öncesi ilişkilerin egemenliğindedir; 4) üretim yetenekleri -nicel ve nitel olarak-, gelişmiş toplumlarınkine (bunlar ister kapitalist, ister sosyalist olsun) göre açık bir gerilik içindedir; 5) bağımsızlıkları, gelişmiş kapitalist ülkeler veya sosyalist blok tarafından az çok kısıtlanmış durumdadır.

Üçüncü dünya ülkelerinin devlet biçimleri, siyasal sistemleri ve özgül siyasal rejimleri, ancak yukarıda sayılan sınırlar içinde birbirlerinden farklılaşabilirler. Kural olarak, tartışmasız bir sınıf üstünlüğüne dayanamadıklarından, devlet gücünü eline geçirmek isteyen türlü kümelerin düzensiz rekabetine sahne olurlar.[5] Çoğu yerde üstün durumda olmasına karşın, burjuvazi, yine de görece zayıftır; bu da, toplum düzenini güvenceye almak için otoriter siyasal yapıları yeğlemesine yol açar. Bazı ürünlerdeki (örneğin petrol gibi) tekelci durumları sayesinde olağanüstü zengin olanları bile, toplam üretim yetenekleri yine de görece düşük olduğundan, devletlerine geniş olanaklar sağlayamazlar. Kimi zaman görülen maddi araç bolluğuna karşın, aslında en önemli zenginlikten yoksundurlar: üstün vasıflı personel ve yeterli bir örgütlenme-yönetim düzeyi.

Çağdaş siyasal rejimlere ilişkin olarak sunulan bu genel görüşlerin amacı, bir ülkenin siyasal yaşamının belirlenmesinde üretim ilişkilerinin ve güçlerinin özel önemini vurgulamaktı. Ancak bu bağlayıcı toplumsal çerçeve içindedir ki, siyasal sistemler, devlet

biçimleri ve başka üstyapısal etmenler, herhangi bir rol oynayabilir. Bu olgunun, siyasalbilimde çok kez gözden kaçırılan, önemli yöntemsel sonuçları vardır. Üretim biçimi ve bunun göreli gelişimi temel etmenleri oluşturduklarından, siyasal rejimlerin bilimsel olarak incelenmesinde veya karşılaştırılmasında, bunların *ilk* sırada ele alınması gerekir. Örneğin, sırf her ikisi de monarşidir diye, her bir 'monarşi'yi kendi özgül toplumsal çerçevesine oturtmadan, İngiliz ve Fas rejimlerini karşılaştırmaya kalkışmak tümüyle anlamsızdır. Gerçekten de, böyle durumlarda aynı sözcüklerin bile ayrı anlamlar yüklendikleri görülür. Bu olgunun çarpıcı bir kanıtı, 'demokrasi ' teriminin yazgısıdır. Bu konuda, Eski Yunan ve Roma'da, -demokrasi olunca, o zamana dek köylülerce yürütülen üretici işi de üstlenmek zorunda kalan- kölelere 'demokrasi'nin ek bir yük bindirdiğini, dolayısıyla da, aslında 'aristokrasi'den daha sömürgen bir rejim olduğunu anımsatmakla yetinelim.[6] Görüldüğü gibi, siyasal yapıları kendi toplumsal bağlamlarından soyutlayan karşılaştırmalar bilimsel değerden yoksundur.[7]

Siyasal sistem olmadan devlet çıplak bir iskelete indirgeniyor idiyse, siyasal sistemin kendisi de, siyasal rejimden soyutlandığında, tüm toplumsal rengini, anlamını yitirir. Öte yandan, kendi devleti ve siyasal sistemi dışında ele alınan bir siyasal rejim, içi nerdeyse tümüyle boş bir soyutlamadır. O halde, bu kavramlar arasındaki farklar kuramsal olarak çözümlendiğinde, yapısal içiçelikleri asla gözden kaçırılmamalıdır. Böyle bir özen, bu bölümde söz konusu olduğu gibi, özellikle somut yaklaşımlarda zorunludur. Ne ki, daha soyut çözümlemelerde bile buna gerek vardır.

Bu denemede, en soyut düzeyde bile, devlet, daima, hem siyasal sistem, hem de siyasal rejimle ilişkilerinin tümü içinde ele alınmıştır. Her üç temel siyasal işlevin doğası, bu içiçe girmişliğe tanıktır. Temel siyasal işlevlerin hepsinin erekleri, toplumun özgül üretim biçiminden kaynaklanır; hepsinin özgül gerçekleşme biçimleri, yine tümü egemen üretim biçiminde belirlenmiş olan somut siyasal rejimler, sistemler ve devlet yapıları tarafından biçimlendirilir. Burada vurgu devlet üzerine konduysa, bunun nedeni, gerçekten de devletin, üretim ilişkilerinin en temel siyasal gereklerinin gerçekleşmesine araçlık eden *merkezi* aygıt olmasıdır.

Şimdi artık başlıca öğeler elimizde olduğuna göre, her bir temel siyasal işlevin, en soyut düzeyden siyasal yaşamın somutluğuna dek, gerçekleşme yolunu adım adım izlemeye çalışabiliriz. Bu bize, geçen bölümdeki 'edimsel kılavuz'u, devletle toplum arasındaki ilişkiyi daha da somut bir biçimde ele alarak, tamamlama olanağını verecektir. Sınıf ayrımına dayanan herhangi bir üretim biçimini örnek olarak alabiliriz. Sözünü ettiğimiz gerçekleşme sürecini canlandırmak için, buradaki örneğimiz, kapitalist üretim biçimi olacak.

Birinci siyasal işlevin ereğinin üretim güçlerinin korunması ve geliştirilmesi için gerekli koşulları sağlamak olduğu anımsanacaktır. Kapitalist üretim biçiminde, başlıca üretim güçleri, çalışan sınıfların üyeleri ile üretim süreci içinde kullanılan maddi, zihinsel ve ideolojik araçlardır. Sorun, bu nesnel temelin, genel siyasal düzeyin her bir alanına *yansıma mekanizmasını* doğru bir biçimde algılamaktır. Bu alanların, siyasal rejim, siyasal sistem ve devlet olduğunu biliyoruz. Ayrıca, her alanın özgül yapılardan, bunlara ilişkin işlevlerden ve yine özgül ideolojilerden oluştuğunu da biliyoruz. Tüm yansıma mekanizmasını toptan izlemek olanaksız olduğundan, bunu canlandırabilmek için, üretim güçleri içinden yalnızca bir öğeyi örnek olarak alacağız. Burada örneğimiz, kapitalist üretim biçiminde kullanılan teknolojiler olacak.

Siyasal rejim alanında, hepsi ayrı işlev gören, ama hepsi de teknolojilerin korunmasına ve geliştirilmesine yönelik tüm toplumsal çıbaları ideolojileriyle destekleyen bir yığın yapı mutlaka karşımıza çıkacaktır (ör. meslek birlikleri, araştırma birimleri, enstitüler, üniversiteler, vs.). Böylece, genel siyasal ortam, baştan aşağı, teknolojiye değer veren bir havanın etkisi altında kalacaktır. Bir adım ileride, *siyasal sistemde*, karşımıza, teknolojilerin geliştirilmesini açıkça erek edinen belli siyasetleri kabul ettirmeye çalışan özgül siyasal yapılar (siyasal birlikler, dernekler, baskı kümeleri) çıkacaktır. Bunlara ek olarak, yine teknolojinin geliştirilmesini savunan siyasaal parti programları, seçim platformları, belli siyasetler, vs. bulacağız. Yine, siyasal sistemde, ortak amacı teknolojiye verilen değeri yüceltmek olan çeşitli teknokratik ideolojilerle karşılaşacağız. Nihayet, üretim sürecinde teknolojinin sahip olduğu önem, *devletin* yapılarına (kurumlarına), işlevlerine ve ideolojilerine yansıyacaktır. Örneğin,

devlet, teknolojik araştırmalar yapan enstitüler kuracak, yabancı ülkelerde teknolojik casusluğu örgütleyecek, kendi aygıtı dışında yürütülen kimi araştırmalara mali kaynak sağlayacak, teknokratları önemli görevlere getirecek, teknolojik birikimin korunması ve geliştirilmesi için yasalar çıkaracaktır, vs.

Tüm bu gelişmeler *ikili bir belirlemenin* etkisiyle olacaktır: a) Kökleri teknolojinin nesnel gereğine uzanan, ve teknolojiyle doğrudan ilişkisi olmayan insanların -siyasetçiler, gazeteciler, yazarlar gibi- teknolojik değerlerle çatışan görüşler savunmalarını engelleyen, edilgin belirleme; ve b) İşçiler, teknisyenler, mühendisler gibi, teknolojiyle doğrudan ilgili insanların kendi özel çıkarlarını dile getirerek bu nesnel davaya doğrudan doğruya hizmet etmelerine yol açan, etkin belirleme.[8]

Bütün bu etkileşmenin sonucu, -üretim güçlerinin tek bir öğesine ilişkin olarak- birinci siyasal işlevin gerçekleştirilmesi olacaktır. Bu temel işlevin kendisinin, hiçbir zaman çıplak gözle 'görülemeyeceği' meydandadır. Bu da kolayca anlaşılır: çünkü, hiçbir temel işlev bağımsız bir varlığa sahip değildir; daima, siyasal eylemin tüm alanlarında yer alan özgül ve dolayısıyla birbirinden farklı işlevler *aracılığıyla* gerçekleşir.

Aynı durum, *ikinci* siyasal işlev için de geçerlidir. Bunun özgül ereğinin, üretim ilişkilerinin korunma ve gelişmesini sağlamak olduğu anımsanacaktır. Örneğimizde, yani kapitalist üretim biçiminde, bunlar, (üretim ve tüketim araçlarının türlerine göre değişebilen) türlü mülkiyet biçimlerinden, (mal sahibi, yöneticiler, mühendisler, ustabaşılar, işçiler, işçi temsilcileri, vs. arasında yer alan) türlü iş ilişkilerinden, ve (ticaret, bankacılık, kredi , spekülasyon, borsa, faiz, kira, kâr, ücret, vs. gibi) dolaşım ve bölüşüm ilişkilerinden oluşur. Sözü edilen mekanizmayı canlandırmak için yine bir örnek alalım. Bu, örneğin, mali sermaye mülkiyeti olabilir.

Önce, *siyasal rejimde,* toplumsal işbölümünde her biri mali sermaye ile ilişkili özgül işlevler yerine getiren, ayrıca hepsi de para işlerine bağlı toplumsal saygınlığı artırıcı türlü ideolojiler üreten, patron, yönetici, simsar, komisyoncu, borsa ajanı, aracı gibi kimseleri içinde toplayan -bankalar, sigorta şirketleri, borsalar, çeşitli dernekler, kulüpler, vs.- bir yığın yapı ile karşılaşınız. *Siyasal sistemde,* bu aynı çıkarlar, özgül birlikler, baskı kümeleri ve hatta belli siyasal partiler

tarafından doğrudan doğruya temsil edilirler. Ayrıca, çeşitli parti eylemlerinde ve büyük para sahipliğine karşı saygı aşılayan özgül siyasal ideolojilerde, bu çıkarlar yine ayrıcalıklı bir yer bulurlar. Bunlar, *devlet* yapı, işlev ve siyasetlerinde de doğrudan doğruya temsil edilirler. Merkez bankası, çoğu zaman, bir devlet kurumudur. Devletin, çeşitli özel bankalarda hisseleri vardır. Devlet, sermayedarlara muazzam miktarda paraların faiz biçiminde ödenmesine yol açan borçlanma tahvilleri çıkarır. Ayrıca, devlet, bankaları özel koruma altına alır, yüksek yönetim mevkilerine bankacılar getirir, bunların çıkarlarını korumak için yasalar çıkarır, vs.

Birinci işlevde olduğu gibi, ikinci temel işlevin de, siyasal yaşamın tüm alanlarında yer alan, hepsi de özgül işlevler yerine getiren türlü yapılar aracılığıyla gerçekleştirildiği açıkça görülür. Bu temel işlevin de yerine getirilmesi, yine ikili-edilgin ve etkin- bir *belirlemenin* sonucudur.[8] Mali sermayenin güçlü nesnel konumu, bununla doğrudan ilgili olmayan insanları bile, kendi toplumsal görevlerini yerine getirirken, bu sermaye türünün çıkarlarını hesaba katmaya zorlar. Öte yandan, bu çıkarlar, özel refahları bu sermaye türünün toplumsal başarısına bağlı olan insanlar tarafından doğrudan doğruya savunulurlar.

Benzer bir süreç, *üçüncü* siyasal işlev için de geçerlidir. Bu son işlevin ereğinin, devletin kendi çıkarını korumak ve geliştirmek olduğu anımsanacaktır. Kapitalist bir bağlamda, somut devlet yapılarının (kurumlarının) öğeleri şunlardır: binalar (başkanlık sarayları, parlamento, mahkeme, bakanlık binaları, vs.); devlet görevlileri (devlet başkanları, başbakanlar, bakanlar, sıradan memurlar, parlamento üyeleri, yargıçlar, subaylar, valiler, belediye başkanları, emniyet müdürleri, vs.); normlar (anayasalar, yasalar, buyruklar, yargı kararları, gelenekler, ideolojiler, vs.); ve türlü araçlar (karar alma sürecinin gerektirdiği türlü maddi ve manevi araçlar, iletişim araçları, silahlar, vs.). Burada, örnek olarak, üst kademe memurları alalım.

Siyasal rejim içinde, üst derece devlet hizmetine ya aile bağları, ya da meslek ilişkileri dolayısıyla bağlı olan çeşit çeşit insan, türlü birlik, dernek, kulüp gibi yerlerde bir araya gelecek ve hep birlikte, bu hizmetin gerektirdiği özveriyi, eşsiz yetenekleri, becerileri, vs. yücelten bir ideolojiyi besleyeceklerdir. *Siyasal sistemde*, tümü de üst

derece memurların çıkarlarını dile getirmeye, gerçekleştirmeye, geliştirmeye ve bu hizmetin değerlerini yüceltmeye adanmış, bir sürü kuruluş (sendikalar, uzmanlaşmış dergiler, bültenler, her türlü tanıtıcı malzeme yayınlayan kümeler, memur, emekli birlikleri, vs.) ile siyasal parti eylemi karşımıza çıkacaktır. Nihayet, üst derece memurlar, *devlet* aygıtını da doğrudan doğruya kendi çıkarları için kullanmak bakımından özellikle elverişli bir konumda bulunacaklardır. Bunlar, hepsi de aynı amaca -kendi üyelerinin maddi refahını ve ideolojik statüsünü durmadan yükseltme amacına- hizmet etmek üzere, özgül kurumlar biçimlendirmeye, var olan işlevleri yönlendirmeye, yeni işlevler yaratmaya, özgül siyasetler kabul ettirmeye çalışacaklardır.

Dolayısıyla, toplumsal yaşamın tüm alanlarında çeşitli yapılar tarafından binbir türlü özgül işlev aracılığıyla gerçekleşme mekanizması, üçüncü işlev için de geçerlidir. Burada yine, *iki* temel *belirleme* türü iş görmektedir.[8] Birincisi, toplum içinde devletin nesnel üstünlüğünün sonucudur ve kendisini, hem yönetilenlerin hem de yönetenlerin tabi bulundukları sınırlamalarla ifade eder. İkincisi ise, kendi toplumsal standartlarını korumak ve yükseltmek için bilinçli olarak çaba harcayan üst derece memurlar ve onların çevreleri tarafından doğrudan doğruya gerçekleştirilir.

Böylece, bu deneme çerçevesinde, temel siyasal işlevlerin yansıma mekanizmalarının örneklendirilmesinde gidebileceğimiz *en ileri* noktaya ulaşmış bulunuyoruz. Bu bölüme son vermeden, gerçek yaşamda, kaçınılmaz olarak, burada örneklendirilen sürecin daha karmaşık bir görünüm alacağını belirtmek uygun olur. Bunun, daha önce değinilen ve ikisi de siyasetin doğasından gelen iki nesnel nedeni vardır:

Birinci neden, siyasetin, kendi doğasında *çelişkili* bir uğraş olmasıdır. Her bir temel işlevin gerçekleşmesi-ki bu, elbette, burada anlaşılır bir açıklama sağlayabilmek için yetindiğimiz tek örnek öğeyi değil, yansıyacak yapının tüm öğelerini kapsar- öteki iki işlevle aralıksız bir çatışma içinde yer alır. Bu çatışma, iktisadi ve siyasal yapıların çeşitli öğelerini etkileyen bir dizi çelişkili belirlemenin sonucudur ve siyasal yaşamın tüm alanlarında (yani siyasal rejimde, siyasal sistemde ve devlette) etkindir.

Karmaşıklığın ikinci nesnel nedeni de siyasetin doğasından kaynaklanır ve şimdi değinilen ilk nedene bağlıdır. Temel işlevlerin gerçekleşme süreçlerinin *üst üste* gelişlerinin sonucu olarak, türlü belirlemelerin etkilerini genellikle kendi içlerinde birleştiren somut yapılar, işlevler ve siyasetler ortaya çıkar. Yine kapitalist üretim biçiminden alınacak bir örnek, bu son noktayı gözler önüne serebilir:

Ülkenin ulaşım sitemini geliştirmeye yönelik bir devlet eylemi düşünelim. Böyle bir siyaset: a) üretim yeteneğini artırarak, birinci işleve; b) sermayenin dolaşım dönemini kısaltarak kâr oranını artırmak suretiyle, ikinci işleve; c) devletin sivil topluma karışma alanını genişleterek, üçüncü işleve; hizmet edecektir. Görüldüğü gibi, gerçek yaşamda, çok farklı belirlemeler *birlikte, aynı* devlet eylemi aracılığıyla, gerçekleşirler.

NOTLAR

1 Hristiyan ortaçağının başlangıç döneminde Doğu ile Batı devletlerini karşılaştırırken, Hartmann, Bizans'ın aksine, Batı'nın güçlü merkez bürokrasileri yaşatamaması nedeniyle, yaygın bir sur yapımına girişemediğini belirtiyor. *Bkz.* Ludo Moritz Hartmann, *The Early Mediaeval State*, London, George Philip and Son, Ltd., 1949, s. 14.

2 Başka bir çarpıcı örnek de Stalin 'dir. 'Büyüklüğü', sosyalizmin yayılmasında oynadığı nesnel rolden gelir. Bunun saikinin ihtiras, hırs, korku veya öngörü olması, siyasal açıdan fazla önemli değildir.

3 Marksist terminolojide, 'diktatörlük' teriminin *ikili* bir anlamı vardır. Bir yandan, yalnızca üstünlük (veya 'egemenlik') demektir. En liberal burjuva demokrasisinin bile aslında bir burjuva sınıfı diktatörlüğü olduğunu söylerken, Marx'ın kastettiği budur. Bu anlamda, sınıf ayrımına dayanak tüm üretim biçimleri birer diktatörlüktür; sosyalizm de buna dahildir. Öte yandan, diktatörlük, bir ülkeyi belli bir yönetme biçimi anlamına da gelir. O zaman diktatörlük, sert yöntemler, her türlü siyasal muhalefetin yok edilmesi, yargının yürütmeye tabi hale getirilmesi, siyasal kurumlaşmada belirgin bir eksiklik bulunması, her önderlik değişiminin kaçınılmaz bunalımlara yol açması, vs. demektir. Siyasal rejimden çok siyasal sisteme ilişkin bu ikinci anlamındadır ki, geri bir ülkede sosyalizm şu veya bu tür bir diktatörlüğe mahkûm görünmektedir.

4 *Bkz.* Jean Fabre, François Hincker, Lucien Sève, *Les Communistes et l'Etat,* Paris, Editions sociales, 1977, s. 167: "Sosyalizmde, *işçiler karar verecekler, devlet* de *örgütleyecektir.*"

5 J.G. Taylor, Üçüncü dünya ülkelerinde son zamanlarda yaptığı araştırmaların ışığı altında, buralarda, çoğu zaman, devlet gücünün, toplumsal olarak egemen durumda olan sınıftan *farklı* sınıflar, katmanlar veya ittifaklar tarafından kullanıldığını gösteriyor. *Bkz. From Modernization to Modes of Production,* London, The Macmillan Press, Ltd., 1979, s. 120.

6 L.M. Hartmann, *op. cit.*, s. 6.

7 Maalesef, Batı 'da, 'karşılaştırmalı devlet yönetimi' disiplininde egemen anlayış budur. Elkitaplarının büyük çoğunluğu, siyasal rejimleri "liberal" ve "otoriter" diye ikiye ayırıp, bir yana, neo-klasik demokratik rejimlere sahip gelişmiş kapitalist ülkeleri, öte yana da, her türlü diktatörlüğü -sosyalist, faşist, askeri, sivil, vs.- koymaktadırlar. Sezar, Attila, Napolyon, Hitler, Stalin ve daha bir sürü devlet yöneticisini kolayca aynı sepete koyduktan sonra, yine de bilimsel olduğunu ileri sürebilen bir yaklaşım, insanda ister istemez üzüntü yaratıyor.

8 Hem edilgin, hem de etkin belirlemelerin, -olumlu/olumsuz, doğrudan/dolaylı, kısmi/toptan, gibi- birçok türde olabileceği anımsanacaktır. (*Bkz.* giriş.)

SONUÇ

DEVLETİN GELECEĞİ

Bu denemenin amacı, feodal, kapitalist veya sosyalist gibi şu veya bu türde devlete değil, genel olarak devlete ilişkin bir kuramın oluşumuna katkıda bulunmaktır. Böyle bir konunun seçimini olanaklı kılan husus, ayrıca özelikleri ne olursa olsun, tüm devletlerde mutlaka bazı ortak noktalar bulunmasıdır. Bu türden genel bir incelemenin, egemen üretim biçimine ve ait oldukları toplumsal kuruluşun özelliklerine göre birbirinden ayrılan özgül devlet tiplerine ilişkin incelemelerin yerini alamayacağı açıktır. Ne ki, kanımca, böyle bir genel çalışma, daha özgül çalışmalar için zorunlu bir önadımdır.

Bu denemede savunulan görüşe göre, tüm toplumlar, toplumsal doğaları ve eylemleri (insanların devinimini bir dizi işlev kalıbına döken bir dizi yapı tarafından) belirlenmiş bulunan bireylerden oluşur. Von Bertalanffy'nin yalın sözleriyle ifade edecek olursak, yapılar parçalar düzeni, işlevler ise süreçler düzeni olarak tanımlanabilir.[1] Bu iki düzenin, insanların dışında varlığı yoktur. Tam tersine varlıklarının göstergesi, türlü toplumsal konumlardaki bireylerin veya birey kümelerinin eylemleridir.

Toplumbiliminde, yapı ile eylem (veya işlev) arasındaki ilişki, sık sık ciddi yanılgıların kaynağı olmaktadır. Son zamanlarda, böyle bir yanlış yaklaşım Louis Althusser ile tilmizleri tarafından geliştirilmiştir. 'Özne ' kavramından kaçınmayı bir sabit fikir haline getirdiklerinden, sonuçta, ellerinde ölü yapılarla gölge eylemlerden başka bir şey kalmamıştır. Yapıları ölüdür, çünkü bunlar enerjiden yoksun bırakılmıştır.[2] Nicos Poulantzas'ın, yapısal etkiyi yalnızca 'sınırlama' olarak tanımlaması bu anlayışın tipik bir örneğidir.[3] Oysa bu doğru olsaydı, o zaman 'hareketlendirme'nin nereden kaynaklandığı belli olmazdı.[4]

Aslında, yapılarla eylemler (veya işlevler) arasındaki ilişkinin sırrını metafizik bulutlar içinde aramaya gerek yoktur. Basit bir örnek, konuyu açıklığa kavuşturmada yardımcı olabilir. Engebelerinden kaçınmak için insanların bir tepeyi hep belli bir yönden aşmaya itildiklerini varsayalım. Bir süre sonra, süregelen bu eylem, söz konusu güzergâhı patika haline getirecektir. Yolu ilk döven insanlar öldükten sonra da, bu patika, bu kez çocuklarının tepeyi aşma eylemlerini biçimlendiren hazır yol (yani yapı) olarak kalacaktır. Bu küçük örnekte ,belli bir eylemin yarattığı kalıbın (yapının), sonraki eylemleri nasıl belirlediğini açıkça görüyoruz.

Bu basit örnekten, yapılarla eylemler arasındaki ilişki konusunda birkaç sonuç çıkarabiliriz:1) Herhangi bir yapı, ancak kullanıldığı sürece yapı işlevi görür. Ama bunu kullanabilmek için, insanlar yapıdan *haberdar* olmak zorundadırlar. Dolayısıyla, fizik varlığından başka, yapının onların dillerinde , psikolojilerinde, alışkanlıklarında da var olması gerekir. 2) O halde, örneğimizdeki yapı, söz konusu tepedeki patikadan ibaret değildir. Aynı zamanda, insanların bilincinden, yapıyı kullanma arzularından, kısacası, toplumsal etkilerle biçimlenmiş psikolojilerinden de oluşur. 3) Kaldı ki, bu ideolojik öğeler sayesindedir ki yapının sonraki kuşaklara aktarılması olanaklıdır. Çünkü, kullanılabilmesi için, yalnızca patikanın aktarılması yetmez; bir de, patikanın varlığına ilişkin bilginin de aktarılması zorunludur. 4) İdealizmin gücü, yapıların insan psikolojilerinde varlığı sayesinde iş görür hale geldiklerini anlamış olmasından gelir. Zaafı ise, şu iki gerçeği gözardı etmesinden kaynaklanır: a) psikolojik yapıların oluşumu, dış (yani maddi) yapıların varlığına bağlıdır; b) psikolojik yapılar, ancak dış (yani maddi) yapıların belirlediği bir toplumsal eylem aracılığıyla harekete geçirilebilirler ve gerektiğinde değiştirilebilirler.

Tüm olarak toplumsal yaşam, sonsuz sayıda toplumsal yapının bileşik sonucudur. Üretimi en temel insan eylemi haline getiren şey, yaşayabilmek için doğayı sömürmek zorunda bulunan insanoğlunun bu yapısal konumudur. Bu sömürü, üretim araçları kullanan insanın işgücü (üreticiler) aracılığıyla gerçekleştirilir. Üretim güçlerinin böyle bir yapısı bulunması, çok önemli birtakım toplumsal işlevlerin yerine

getirilmesini gerekli kılar: a) üreticilerin kimlerden oluşacağının belirlenmesi; b) üretim araçlarının üreticilere tahsisi; ve c) ürünlerin üreticilerle üretici olmayanlar arasında bölüşümü. Ne ki, bu işlevlerin yerine getirilmesi için, üretim uğraşı içinde insanlar arasında ortaya çıkan nesnel ilişkilerin oluşturduğu başka bir yapının, üretim ilişkileri yapısının var olması gerekir. Bu son yapının yaratttığı sonuçlardan biri, bireyleri, üretim araçları karşısındaki konumlarına göre toplumsal sınıflara bölmektir. Sınıflar en temel toplumsal işlevlerden köklendikleri için, aynı sınıfların üyeleri toplumsal yaşamın tüm alanlarında benzer tutumlar ve eylemler geliştirme eğiliminde bulunurlar. Bu yoldan, hepsi özgül işlevler gören, sayısız farklı yapının öğelerini oluştururlar.

Burada geliştirilen devlet kuramının altında yatan temel görüş budur. Bu anlayışın önemli özelliklerinden biri, yapıların arasında, bunların bağlayıcılık güçlerine göre bir ayrım yapmasıdır. Marx bunu, başlıca, altyapı (temel) ile üstyapı arasındaki ikilik yoluyla dile getirmiştir. Ama bu ayrım, temeldeki tüm yapıların kendi aralarında, üst yapıların da yine kendi aralarında aynı toplumsal ağırlığa sahip oldukları biçiminde anlaşılmamalıdır. Açık bir örnek, ikisi de altyapının öğesi olmalarına karşın, farklı toplumsal ağırlıkları olan üretim güçleri ile üretim ilişkileridir. Gerçekte, bu tür farklar, *tüm* yapılar -ve dolayısıyla, bunlara bağlı işlevler- arasında vardır.

Bir yapı (veya işlev) üretim ilişkileriyle ne denli yakından ilgiliyse, toplumsal yaşamdaki ağırlığı o denli fazladır. Bu 'ağırlık', başka yapı ve eylemler üzerindeki belirleme gücü biçiminde yansır. Toplumsal yaşamın karmaşıklığı nedeniyle bu belirlemeler çok farklı biçimlerde olabilir (*bkz.* giriş). Yine de, bunları iki büyük öbekte toplamak olanaklıdır: etkileri 'sınırlayıcı' olan edilgin belirlemelerle, etkileri 'hareketlendirici' olan etkin belirlemeler. Yapıları ortaya koyan ve işlevleri yerine getiren daima insan eylemi olduğundan, birinci tür belirlemelerin somut sonucu insanların belli bir eylem doğrultusunda gitmelerini önlemek iken, ikincisinin sonucu, onları belli bir yöne itmektir. Elbette, bu önlemenin veya itişin gücü, belirleyici olan yapının (veya işlevin) bağlayıcılık derecesine bağlı olacaktır.

Demek ki, insanlar, tabi bulundukları belirlemelere göre değişen *farklı miktarda* özgürlüğe (serbestliğe) sahiptirler. Kendilerini, tümüyle

özgür veya tersine, toplumsal güçlerin oyuncağı olmak nedeniyle tümüyle bağımlı görmelerinin, bu durumu değiştirmeyeceği açıktır. Gerçek şudur ki, kimi alanlarda insanların geniş seçim olanakları vardır, kimi alanlarda ise seçenekleri yoktur ve bu iki uç arasında, türlü ölçülerde özgürlük-bağımlılık karışımlarına sahiptirler.

Burada sunulan devlet kuramı, yukarıda özetlenegelen görüşler temeline dayanır. Devlet, insan gelişiminde belli bir aşamanın kaçınılmaz sonucudur. Giderek artan bir sınıf ayrımıyla bölünmeye başlamış olgun aşiret toplumlarında ortaya çıkar. Böyle toplumlarda, ortak yaşamın gereği olan görevlerin yerine getirilmesi için ayrı bir organın kurulması bir zorunluk halinde belirir. Ne ki, sınıf çatışmasıyla zaten bölünmüş bir toplumda, böyle bir organ, egemen sınıfın hizmetine girmeden yaşamını sürdüremez. Nihayet, hem toplumun tümüne hem de sömürücülere yönelen bu çelişkili hizmet, devlet kendisini toplumun en üstün gücü konumuna getirmeden yerine getirilemez.[5]

Devletin bu üçlü işlevi, kaçınılmaz olarak, onun yapısına da yansır. Çelişkili olan temel işlevleri yerine getirebilmek için, devlet, çelişkili bir doğaya sahip olmak zorundadır. Bu çelişkiler, onu oluşturan yapılara, görevlilerine, güttüğü siyasetlere ve tüm eylemlerine egemen olur. Böylece, sık sık, siyasetçilerin kendileri bile, ahlaken kitlelere karşı yerine getirmek zorunluğunu hissettikleri görevler, sınıf öncelikleri ile ilgili anlayışları ve kendi mesleki çıkarları arasında parçalanmış duruma gelirler.[6]

Bu temel çelişki, devletin doğasının gerçekten ayrılmaz bir özelliği olduğu için, süregendir. Toplumlar, hem sınıf ayrımını sürdürdükleri, hem de yaşamak için birtakım ortak görevlerin yerine getirilmesini gereksindikleri sürece, bu çelişki varlığını koruyacaktır. Bu bakımdan, şu veya bu sınıfın egemen olması farketmez. Devletin var olması için, sınıf ayrımı yeterlidir. Var olan hiçbir devlet de, yukarıda incelenen üç temel siyasal işlevi yerine getirmeden yaşayamaz. Bu denemede sunulan türden bir genel devlet kuramının nesnel dayanağı işte bu durumdur.

Daha önce belirtildiği gibi, gerçek yaşamda, devlet hiçbir zaman, görevi yalnızca üç temel işlev olan bir yapısal konuma indirgenemez. Gerçekte, siyasal sistem ve rejimlerle çevrili bulunan türlü görevliler

tarafından harekete geçirilen, bir dizi 'teknik' (ve başka) işlev gören bir yapılar demetidir. Açıktır ki, böyle somut bir devlet incelendiği zaman, egemen sınıfın niteliklerinden ve toplumsal kuruluşun özelliklerinden başlayarak, türlü toplumsal belirlemeleri hesaba katmak gerekir. Bu denemenin birçok yerinde ve özellikle geçen bölümde, bu husus yeterince vurgulanmıştır.

Toplumsal yaşamın bir yapılar (ve işlevler) hiyerarşisinden oluşmuş bulunması olgusunun, metodoloji (yöntembilim) alanında da yansıtılması gerekeceği açıktır. İşin özü, varılmak istenen *çözümleme düzeyine* ilişkin olarak kafalarda açıklık bulunmasıdır. Hiçbir düzey, *daha işin başından*, kuramsal olarak ilgisiz kabul edilemez. Belli bir siyasal kararı örnek alırsak, bu karar, ya karar sahibinin özyapısı (karakteri) ile, ya başında bulunduğu örgütün mantığı ile, ya siyasal yaşamın teknik gerekleri ile, ya temel siyasal işlevlerden doğan zorunluklarla, vs. pekâlâ açıklanabilir. Bu açıklamaların hiçbiri, tanım gereği 'yanlış' sayılmamalıdır. Bunları kimi zaman yanlış hale getiren şey, ait oldukları çözümleme düzeyini aşan iddialardır. Üstelik bu husus, yalnızca sınırlı ve somut araştırmalar için değil, en genel ve soyutları için de geçerlidir.

Bu denemede, siyaset, en soyut düzeyde ele alınmıştır. Buradan hareketle ve elde herşey için hazır bir açıklama bulunduğu düşünülerek, doğrudan doğruya günlük yaşama geçmek olanaksızdır. Genelden özele (veya soyuttan somuta) giden merdivenin, (özellikle altıncı bölümde gösterildiği gibi) birçok basamağı vardır ve her basamak farklı bir soyutluk (veya somutluk) düzeyinde bulunan aletlerle yürütülecek farklı türden bir çözümleme gerektirir. Bu denemenin temel endişelerinden biri, bu yöntembilimsel ilkeye uymak olmuştur.

Burada geliştirilen yaklaşıma ilişkin önemli bir sorun, bunun *kuramsal statüsüdür*. En çarpıcı biçimde Karl Popper tarafından savunulan ve bilimadamları arasında yaygın olan bir görüş, kolayca yanlışlanamayan bir kurama herhangi bir bilimsel nitelik tanınmamaktadır. Ne ki, ilk bakışta çok çekici gelebilecek olan bu görüşün birçok halde geçerliliği kuşku götürür. Örneğin, tarihsel maddecilik gibi bir genel kuram nasıl 'kanıtlanabilir'? Kimi kuramların öylesine geniş konuları vardır ki, bunları ampirik verilerle doğrulamak veya yanlışlamak olanaksızdır. Kaldı ki, incelenen konunun birbirini

götürme eğiliminde olan çelişkili yönleri bulununca, ampirik gerçekleme ('verification') düzeyi, kaçınılmaz olarak düşük olur. Böyle durumlarda, Popper'in yanlışlanabilirlik ilkesini uygulamak pekâlâ olanaksız hale gelebilir.[7]

Durum böyle olunca, 'nitel bir kuram'ın değeri nasıl ölçülebilir? Açıktır ki, ilk akla gelecek ölçüt, kuramın iç tutarlığıdır. Bir diğeri, kullandığı sorunsalın verimli olup olmadığıdır. O zamana dek dikkat çekmemiş olan noktaları gün ışığına çıkararak başkalarını da yeni araştırmalara iten bir yaklaşım, kısır ve kendini beğenmiş bir eksiksizlik iddiasıyla yeni sorulara kapıları kapatan bir yaklaşımdan daha değerli sayılmalıdır.[8] Bu denemenin, bu iki sınavı atlatabileceği umulur. Ancak, bu konuda son sözün okuyucunun yargısına ait olacağı açıktır.

Bir kuramın geçerliği ve verimliliği, öngörülerinin doğruluğu ile de ölçülebilir. Genel kuramların sorunu, öngörülerinin de kaçınılmaz olarak genel nitelikte olmasıdır. Buna rağmen geleceğe ilişkin birtakım öngörülere yine de temel olabilirler ve hiçbir ciddi kuramsal çaba bu son sınavdan kaçınmamalıdır.[9] Bu gereğe uymak endişesiyledir ki, önünüzdeki deneme, devletin geleceğine ilişkin birtakım genellemelerle son bulacaktır.

Geleceğe ilişkin öngörülerin, varolan devletlerin somut durumundan hareket etmesi gerektiği açıktır. Geçen bölümde belirtildiği gibi, günümüz devletleri, siyasal rejimlerine temellik eden üretim ilişkilerinin niteliklerine ve üretim güçlerinin gelişme düzeyine göre üç geniş öbeğe (gelişmiş kapitalizm, sosyalizm ve Üçüncü dünya) ayrılırlar. Bu denemede söylenenlerin ışığında, devletin geleceğini tartışabilmek için yapılması gereken ilk iş, günümüz devletlerinin her bir öbeği içinde, üç temel siyasal işlevin olası gelişme süreçlerini kestirmeye çalışmaktır. Ne ki, her öbek kaçınılmaz olarak diğerleriyle birlikte var olduğundan, ikinci bir adım olarak da, toptan bir değerlendirme yapmak gerekeceği açıktır.

Ele alınacak ilk öbek, gelişmiş kapitalist ülke devletleridir. İki yüzyıldır süren bir sanayileşmeden ve sosyal devlet uygulamaları alanında yaygın bir deneyimden sonra, bu devletlerin birinci işlevdeki rolleri hemen hemen bitmiş gibidir. Bu işleve ilişkin olarak, artık,

egemen üretim biçimlerinin giderek güçleştirdiği bir koruma rolüne mahkûmdurlar. Bu temel olumlu rolden böylece yoksun kalıp, üretim ilişkilerinde ve siyasal yapılarında yerleşik çıkarların savunulmasıyla yetinmek zorunda kalan bu devletler, toplumsal meşruiyetlerini hızla yitirmektedirler. Bu durum uzun süre devam edemez. Bu devletlerin kimisi, üçüncü işlevlerini şişirmek suretiyle, değişim sürecine karşı koymaya çalışabilirler. Ne ki, üretim güçlerinin yüksek gelişme düzeyi karşısında, bu otoriter eğilimlerin iflas etmesi kaçınılmazdır. Zamanımızda, kapitalist sistemin bunalımı öylesine olgunlaşmıştır ki, ortaya çıkması en olası sonuç, tüm devlet işlevlerini hızla toplumun kendisine devredip her türlü siyasal baskıyı gereksiz hale getiren gerçekten demokratik bir sosyalizmin doğmasıdır.

İkinci öbek, sosyalist ülkelerdir. Devletin geleceği söz konusu olunca, bunları, üretim güçlerinin gelişme düzeyine göre, birbirinden çok farklı iki altsınıfa ayırmak gerekir. En ileri sosyalist ülkelerin devletleri, gelişmiş kapitalist ülkelerin devletlerine çok benzeyen bir yazgıya sahip görünüyorlar. Batı'daki karşılıkları gibi, bu devletler de üretim güçlerini geliştirmedeki meşru rollerinin sonuna yaklaşıyorlar.[10] Gerçi bunlar da üçüncü işlevlerine umutsuzca yapışıp değişmeye karşı çıkabilirler. Ne ki, gelişmiş sosyalizm, anlamsız bir devlet diktatörlüğü ile daha da az bağdaşır. Dolayısıyla, gelişmiş sosyalist ülkeler devletlerinin, *ister istemez*, artan ölçüde demokratik biçimlere boyun eğmek zorunda kalacakları öngörülebilir. Bu devletler, ya kuruyup gidecekler, ya da giderek daha iyi eğitilen işçi sınıflarınca 'kurutulup gönderilecekler'dir.

Ancak, daha geri sosyalist ülkelerin yazgısı çok değişik olacaktır. Bu ülkelerde, yalnız birinci değil, ama ikinci işlevin de gerekleri nedeniyle, devletin giderek güçleneceği beklenebilir. Çünkü, devlet yönetimi, yalnızca üretim güçlerini geliştirmek için değil, geri bir ülkede zaten çelimsiz olan sosyalizmi koruyacak baskı gücünü ve propoganda makinesini sağlamak için de gereklidir.

Devletin geleceğine ilişkin olarak, üçüncü öbek ülke, yani Üçüncü dünya, çok daha karmaşık bir manzara gösteriyor. Bunun nedeni, üretim biçimlerinde, üretim güçlerinin gelişme düzeyinde, ulus, aşiret, vs. olarak geçirdikleri tarihsel deneyimde, bir de, hem kapitalist hem de sosyalist bloklarla ilişkilerinde, aralarında büyük farklar bulunmasıdır. Bu ülkelerin kimisinde, devlet toplumsal ilerleme için

ortadan kaldırılması *vazgeçilmez* bir koşul olan çürümüş bir toplumsal düzenin bekçisi durumundadır. Buralarda devletin, devrim veya -eğer kaçınılmazsa- hatta dış müdahaleyle değiştirilmesi zorunludur. Başka ülkelerde, sorun devletin inşasıdır. Gerçekten de, rollerinden herhangi birini yerine getirebilmek için, devletin, en düşük ölçüde de olsa, önce birtakım etkili yönetsel yapılara (kurumlara) gereksinmesi vardır. Dolayısıyla, buralarda ilk görev, böyle yapıların inşasıdır. Yine kimi ülkelerde, ulusal bütünlük bile yoktur veya sınırları öylesine sunidir ki, tek kurtuluş yolları şu veya bu tür bir bölgesel birlik içinde erimektir. Nihayet, bütün bu azgelişmiş ülkelerin ortak bir sorunu, bağımsızlık-bağımlılık konusundaki açmazlarıdır. Çelişki şuradadır ki, bu ülkeler her ikisini de gereksinirler. Belli başlı devlet işlevlerini yerine getirebilmek için bağımsız olmalıdırlar, ama, öte yandan, bu aynı işlevlerin yerine getirilmesi, geniş ölçüde, yalnızca dış ilişkileri aracılığıyla elde edebildikleri olanaklara bağlıdır.

Üçüncü dünyanın sunduğu manzaranın karmaşık ve değişken olduğu kolayca görülüyor. Yine de, devletlerinin geleceğine ilişkin olarak, en az iki genelleme yapmak olanaklıdır. Birincisi, daha uzunca bir süre için bu ülkelerin güçlü devletler gereksinecekleridir. Üretim güçlerini geliştireceklerse, bu yazgıdan kurtulamazlar. Tüm ilgililer için bunun bir ölüm kalım sorunu olduğu da açıktır. İkincisi, baskı ve şiddet, bu devletlerin ortak özellikleri olacaktır. Bunun tek nedeni, güçlü devletin daima bir ölçüde şiddet getirmesi değildir. Ama, daha anlamlı olarak, kendilerine en uygun devlet yapılarını kurmak, bunları iç ve dış tehditlerden korumak ve hızlı bir toptan toplumsal değişim yolunda bu yapılardan yararlanabilmek için, sert yöntemlere gerek duymaları kaçınılmazdır.

Bu geniş kapsamlı genellemeler içinde, Üçüncü dünyanın bir altkümesini, üretim güçlerinin gelişme düzeyi çok düşük olan ve çoğu zaman bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş olan birtakım ülkeleri ayrıca ele almak gerekir. Bu ülkeler ne kapitalisttirler, ne de sosyalist. Buralarda genellikle bir tür kapitalizm öncesi üretim biçimi egemendir ve sömürge geçmişinden miras kalan, maden işletmeleri, plantasyonlar, vs. gibi bir avuç kapitalist işletme ile birlikte bulunur. Bu işletmeler çoğu zaman çevrelerinden kopuktur: bunlar yabancı sularda yüzen adalar gibidiriler.

Hem gelişmiş kapitalist hem de sosyalist ülkelerin muazzam bir üretim gücüne sahip oldukları bir dünyada, kaçınılmaz olarak, bu güçsüz ülkeler bir çelişkili etkiler ağı içinde sıkışmış durumdadırlar. Bağımsız bir sanayi gelişimi sağlayacak bir ulusal kapitalist sınıf yetiştirme olanakları yoktur. Kapitalist ülkelerin geçmişte izledikleri yollar onlar için artık tamamen kapanmıştır. Sömürgeleri yoktur; bugünkü gelişmiş kapitalist ülkelerin geçen yüzyılın koşullarında yaptıkları gibi kendi işgüçlerini alabildiğine sömürme olanakları yoktur; devlerin azgın rekabetine tabi bir dünyada, serbestçe girebilecekleri bir pazarları yoktur; ve zaten, kapitalist ülkelerin bugünkü düzeylerine erişmek için gereksindikleri kadar uzun bir zaman beklemeye vakitleri de yoktur.

Bu yüzden, bu güçsüz ülkelerde devletin birinci işlevi ön plana çıkar. Yerli üretim yeteneğini geliştirmek için ellerindeki tek yol, genel iktisadi seferberliği örgütlemek için *devleti* kullanmaktır. Ne ki, devlet toplumu bu ölçüde karıştığı zaman, üçüncü işlevi de azgın bir kanser gibi şişer. Özellikle, onu denetleyecek iktisaden ve toplumsal olarak gelişmiş egemen bir çağdaş sınıf bulunmadığı ölçüde, bu böyle olur. 'Geleneksel' sınıflar -var oldukları ölçüde- böyle bir denetim sağlayamazlar; çünkü birinci işlevin gerçekleşmesi zaten bunların yok edilmesini gerektirir.

Geri ülkelerde kalkınma yönünde harcanan bu çabaların çok farklı iki sonucu olabilir. Bunlar, biraz güçlenince derhal devlete kafa tutmaya başlayan bir kapitalist sınıf yetiştirebilirler. Ancak bu durumda tanık olunan şey, bağımsız bir kapitalist gelişme değildir. Dünya pazarının devleriyle en ufak bir yarışma şansları olmayan bu yeni burjuvaziler, ister istemez, gelişmiş egemen kapitalist ülkelerin yörüngesine girerler. Önlerindeki seçenekler, ya kapitalist güçlere boyun eğmek, ya da sosyalist güçlerce yok edilmektir. Bu durumda, daima, dünya çapındaki emperyalist sömürü ağına takılmayı yeğlemelerine şaşmamak gerekir.

Bu ülkelerin izleyebilecekleri başka bir yol, 'kapitalist olmayan kalkınma' adı verilen yoldur. Bunun gerekleri, sanayinin devlet tekelinde kurulması, köylerde her türlü kapitalizm öncesi ilişkilerin kökünden sökülüp yerlerine devletin denetlediği bir pazarlama sistemine bağlı köylü kooperatiflerinin kurulması, ülkeyi her türlü

yabancı karışmadan koruyacak sıkı bir bağımsız dış siyaset izlenmesi, ve nihayet, -en önemli gerek olarak da- bu sınıf güçlendiği ölçüde, devlet gücünün işçi sınıfı temsilcilerine adım adım bırakılmasıdır.

Üçüncü dünyanın bu tür güçsüz ve geri ülkelerinde devletin rolünün ne denli yaşamsal bir önem kazanabileceği açıkça görülüyor. Bu toplumların tüm gelişimi, *yalnızca devletlerinin* doğasına bağlı olacaktır. Yönetimde bulunan birtakım aydınlara gelecekte dayanacakları sınıfı seçme olanağını veren bu garip durum, dünyanın ikisi de gelişmiş kapitalist ve sosyalist cephelere bölünmesinden doğan çağdaş bir olgudur. Bu tür bir dünya dengesi olmasaydı, böyle tercihler düşünülemezdi. Gerçekten de, sosyalizm bir dünya gücü olarak ortaya çıkmadan önce, böyle seçenekler yoktu. Öte yandan, böyle tercihler dünya dengesinin sürekli yeniden biçimlenişinde kesin etkiler yaratırlar ve bu durum, geçmişte asla bu ölçüde bir gücü düşlerinde bile göremeyecek olan geri ülke önderlerine muazzam bir sorumluluk yükler.

Böylece, devletin geleceği ile ilgili tartışmamızın ikinci aşamasına gelmiş bulunuyoruz. Her öbek devletin diğerleriyle birlikte var olma zorunda bulunmasının, gelecekleri üzerinde kaçınılmaz etkiler yarattığı daha önce belirtilmişti. Özellikle, enerji kaynaklarında ortaya çıkan yeni sıkıntılar, ülke ekonomilerinin dünya ticaretine artan bağımlılıkları, hammadde sunumunda daralan darboğaz, dünya nüfusunun aşırı artışı, nükleer silahların yayılması, çevrenin giderek tehdit altında kalması, iletişim araçlarındaki muazzam gelişme ve daha birçok etmen, her devlet üzerinde diğerlerinin etkisini artırmaktadır.

Uluslararası ilişkiler sisteminden doğan zorunluklar, *yakın gelecekte* devletler üzerinde önemli sonuçlar yaratacağa benzer. Toplu bir nükleer intihar olmasa bile, ister doğulu ister batılı olsun, gelişmiş ülke devletlerinin kendilerini kolay kolay ölüme terketmeyecekleri beklenmelidir. Kapitalist cephedekiler, yalnızca devlet personelleri değil, egemen sınıfları tarafından da karşı koymaya itileceklerdir. Bu da, sosyalist kampı, savunma gerekçesiyle saldırganlığa itebilir. Öte yandan, hem enerji ve hammadde sıkıntısı, hem de Üçüncü dünyanın hep birlikte baş kaldıracağı korkusu, -her iki kampın- gelişmiş ülkelerini birbirleriyle azgın bir çatışmaya sürükleyebilir. Böyle bir durumun dünya barışı için özellikle tehlikeli olmasının nedeni, her

devlet dış saldırı yoluyla üretim güçlerini koruma ve geliştirme yoluna gireceğinden (*bkz.* birinci temel işlev), böyle bir siyasette hepsinin kendi halklarının tartışmasız desteğini elde etme şansının yüksek olmasıdır. Bu da, -devletin üç temel işlevine de uygun olduğundan- özellikle güçlü olan birtakım siyasetlerin, nükleer bir ortamda, birbirlerinin karşısına dikilmeleri demektir.

Gerçekten de, tüm bu olasılıklar yakın gelecek için söz konusudur. Ama, *olur da* insanlık bu olası fırtınayı atlatırsa, gelecekte, tüm gelişmiş ülke devletlerinin kendi toplumlarına boyun eğmeleri kaçınılmaz olacaktır. Ne ki, hiçbir devlet başkasının tehdidi sürdükçe yok olamayacağından, gelişmiş ülkelerin, -onların da devletlerini gereksiz hale getirmek üzere- önce azgelişmiş dünyanın sorunlarını çözmeleri gerekecektir. Temelde, bunun anlamı, genel anlaşmaya dayanan denetim altında bir silahsızlanma ve Üçüncü dünyayı gelişmiş ülkelerin düzeyine getirecek sürekli ve gerçek bir yardım siyaseti demektir. Nihayet, bunun da olabilmesi için, böylesine toptan bir dönüşümü sağlayabilecek yetenekte dünya çapında yeni siyasal yapıların (kurumların) ortaya çıkması gerekecektir.

Son olarak, tüm bu öngörülerin belli toplumsal yapıların gelecekteki insan eylemi üzerindeki olası etkileri düşünülerek ileri sürüldüğü belirtilmelidir. Ne ki, daha önce birkaç kez söylendiği gibi, insanlar, kör toplumsal güçlerin oyuncağı olan kuklalar değillerdir. Belli koşullar içinde bile olsa, kendi tarihlerini nasıl kendileri yaptılarsa, gelecekleri de nihayet kendi eserleri olacaktır. Bilimin dolaysız bir üretim gücü haline gelmekte olduğu bir çağda, insanlığın kendi toplumsal çevresini bilinçli bir eylemle biçimlendirmeyi giderek artan ölçüde başarması beklenebilir.

Ne ki, uzun vadede, devletin ortadan kalkması ancak barış ve bolluk içinde yaşayan sınıfsız bir dünya toplumunun kurulmasıyla gerçekleşebilir. Böyle bir toplum ise, yeni bir insanlık varsayar. Nasıl ki vahşilik döneminde toplumsal gelişim için başlıca siyasal görev *biyolojik olarak* yeni insanın yaratılması idiyse, gelecekteki başlıca siyasal görev, *toplumsal olarak* yeni insanı yaratmak olacaktır. Bu yeni insanlık da, ancak, her türlü devlete gereksinmesinden kurtulmuş bir yeni dünya kurma yolunda hepimiz elbirliği edersek doğacaktır.

NOTLAR

1 Ludwig von Bertalanffy, *General System Theory*, New York, George Braziller, 1968, s. 27.

2 Bunun nedeni, bireysel enerjinin rolünü tanımaya yanaşmamaları, dolayısıyla da, herhangi bir toplumsal enerji kaynağı bulamamalarıdır (*bkz.* giriş).

3 Poulantzas'ın kendi sözleri şöyledir: "Yapının kendisini etkileyen siyasal eylemi belirleme biçimi nedir? Yanıt, yapılarla sınıf eylemleri *arasındaki* ilişkilerin, bu alanların her birinin *içindeki* ilişkilerle aynı türden olduğu görülerek bulunabilir. Düzeyler arasındaki ilişkilere, bunların sözde 'karşılıklı etkileşmelerine', yani aslında bir düzeyin diğerine müdahale tarzına gelince, bu bir düzeyin diğerini değiştirebilme *sınırlarından* ibarettir." *Bkz. Political Power and Social Classes*, London, NLB and Sheed and Ward, 1973, s. 94.

4 Kuşkusuz, Poulantzas, hareketlendirmenin eylemlerden geldiğini söylerdi. Sorun şu ki, yapılarla eylemleri kesinlikle birbirinden ayırınca, ortada 'hareketlendirme'yi açıklayacak bir yapısal belirleme kalmamaktadır.

5 Yalnızca aygıt değil, aynı zamanda toplum anlamına da gelen 'devlet' sözcüğünün bu ikili anlamı, devletin bileşik doğasını gayet güzel ifade ediyor. Ne ki, bu sözcük, toplumsal görünümü altında devletin sömürücü ve baskıcı doğasını gizlediği için, aynı zamanda ideolojik bir maske rolünü de oynuyor.

6 Ancak, ne genel olarak devletin, ne de özel olarak siyasetçilerin, yerine getirdikleri işlevlere göre eylemlerini öbeklendirmediklerini belirtmek gerekir. Zaten, böyle bir ayrım devlet ideolojisi ile hiçbir biçimde bağdaşmazdı: bunun sonucu, genel bir felç olurdu.

7 *Bkz.* Raymond Boudon, *A Quoi Sert la Nation de "Structure"?*, Paris, Gallimard, 1968, s. 192.

8 Ernesto Laclau'nun yerinde sözleriyle ifade edersek: "Bu açıdan, kuramsal bir yaklaşımın, ancak, başkalarına, belli alanlarda bir sistemleştirme ilkesi sağlayarak o olmasaydı ortaya çıkamayacak olan yaratıcılığı tahrik ettiği, yani bir sorunsal çerçevesine kuramsal olarak dahil olmak olanağını verdiği ölçüde, verimli olduğu akılda tutulmalıdır. Aksine, dar veya elverişsiz bir sorunsal, genel kuramsal önermelerle özgül bilgiler ve somut durumlar arasında aşılmaz bir zıtlık yaratır."*Bkz. Politics and Ideology in Marxist Theory*, London Verso Editions, 1979, s. 51-52.

9 Anatol Rapoport, bu gereği, erdem dolu sözlerle belirtiyor: "Kuramsal bulguların, *eninde sonunda*, şu veya bu biçimde, gerçek

öngörülere ve gözlemlere ulaşması gerektiğini söylemeye bile hacet yoktur. Ama, bunu çok erken istemek akıllılık değildir. Bu, her alışverişte peşin para istemeye benzer. ... O halde, kuram,bir kredi sistemi gibidir. *Bir yerlerde*, işlemleri karşılamaya yeterli kaynakların bulunmasını istemek herkesin hakkıdır. Ama, bu kaynaklar gelecekte de olabilir ve varlıklarını soruşturmak bile, ileride var olmalarını engelleyecek bir olaylar zincirini pekâlâ harekete geçirebilir." *Bkz.* "Various Meanings of 'Theory' ", in Nelson W. Polsby, Robert A. Dentler, Paul A. Smith, *Politics and Social Life*, Boston, Houghton Mifflin Company, 1963, s. 984. Bu uyarıya rağmen, yine de bazı öngörüler önermeye kalkışmakla, bu deneme, Rapoport'un sözünü ettiği tehlikenin gerçekleşmeyeceğini ummaktadır.

10 Gerçi, gelişmiş kapitalist ülkelerin üretim yeteneğine ulaşabilmek için gelişmiş sosyalist ülkelerin hâlâ önemli bir açığı kapama durumunda oldukları doğrudur. Bu da, birinci işlevin sonunu şu veya bu ölçüde geciktirebilir. Ama, her iki öbekte süreç aynı yöndedir.

Cem Eroğul, 1944 yılında İzmir'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı kentte yaptıktan sonra, 1960 yılında, Saint Joseph Lisesi'ni; 1964'te de, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1965'te, Paris Hukuk ve İktisat Fakültesi'nin Lisansüstü bölümünü tamamlayarak "*Diplôme d'Etudes Supérieures*"ü aldı 1966'da, Siyasal Bilgiler Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü'ne asistan oldu. 1969 yılında doktorasını; 1973'te de, doçentliği aldı. 1982'de, Fakülte Kurulu'nun kararı ve Ankara Üniversitesi Senatosu'nun onayı ile profesörlüğe yükseltildi. Ancak, atama kararnamesi Cumhurbaşkanı tarafından imzalanmadı ve 1983'te, 1402 sayılı yasa uyarınca, üniversitedeki görevine son verildi. **Demokrat Parti, Anayasayı Değiştirme Sorunu, Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu' nun Yeri** adlı kitapları, çok sayıda da makale ve çevirisi vardır.

Toplumsal yaşamın her alanında, sürekli olarak karşımıza çıkan bir olgudur devlet. Ama, gerçekte **DEVLET NEDİR?** *Toplumun tümüne hizmet eden bir aygıt mıdır*? Yoksa, *egemen sınıfın baskı aracı mıdır?* Ya da, *toplumu haraca kesen, asalak bir örgüt müdür?*

CEM EROĞUL bu kitapta, işte bu temel sorulara yanıt bulmaya çalışıyor. Bunun için, Marksist kuramın temel araçlarını, kendine göre yorumlayarak kullanıyor. Çözümlemeleri ister soyut ister somut düzeyde olsun, devleti hep içinde yer aldığı toplumsal gerçeklikle birlikte incelemeye özen gösteriyor. Böylece de, *geçmişte kaldığı öne sürülen Marksist kuramın, toplumsal gerçekleri kavramak için, günümüzde de,* **nasıl vazgeçilmez bir düşünce aracı** olduğunu gözler önüne seriyor.

İMGE kitabevi